Poštarina plaćena u gotovu

KNJIGA XLVIII

NASTAVNI VJESNIK

1939 - 1940

6

SVIBANJ - LIPANJ

IZDAJE
DRUŠTVO HRVATSKIH SREDNJOŠKOLSKIH PROFESORA
ZAGREB

SADRŽAJ 6. SVESKA:

Prof. Lavoslav Ružička

Prvi Hrvat, koji je dobio Nobelovu nagradu.

Mladen Deželić, Zagreb

Još nam je u živoj uspomeni ovogodišnji boravak prof. Lavoslava Ružičke u Zagrebu i njegovo „Nobelovo" predavanje: „Od dalmatinskog buhača do seksualnih hormona", koje je održao na materinjem jeziku pred neko 1600 slušača. Bila je to najveća znanstveno-kulturna priredba dosada u Zagrebu. U tome je predavanju, koje je trebao održati u Stockholmu, prikazao svoj tridesetgodišnji istraživalački rad na području organske kemije. Predavanje su to mogli pravo razumjeti i ocijeniti samo stručnjaci kemičari, a ipak su svi prisutni slušači osjetili zamašnost golema rada i divili se stvorenom djelu našega zemljaka. Naša je dnevna štampa mnogo pisala o prof. Ružički, a pisali su i neki stručni časopisi, pa i naš časopis želi, da tome velikom sinu hrvatskoga naroda i znamenitom profesoru, posveti nekoliko stranica. Ponosni smo, da je iz naše sredine potekao čovjek, koga naučni svijet ubraja među najveće majstore kemije. Za svoja je važna istraživanja i otkrića dobio mnoga visoka priznanja, a odlikovan je i najvišim internacionalnim odlikovanjem Nobelovom nagradom za kemiju, koju mu je podijelila Švedska Akademija 1939. god. Tako je njegovo ime ubrojeno u niz velikih organičara uz Baeyera, Fischera, Grignarda, Wielanda, Windausa i dr. A ipak je taj veliki naučenjak ostao uza sve to skroman i jednostavan. U saobraćaju s ljudima je prijazan, prostodušne veselosti i duhovit. Zadržao je mnoge osebine pravog našeg Srijemca. I ako ga je sreća odvela zarana u strani svijet, ipak ga sjećanje na djetinjstvo i rodni kraj napunja nekom čežnjom, što je i prigodom boravka u domovini više puta priznao: „Što sam dulje u Zagrebu, to mi je teže odavle otići".

Pradjedovi prof. Ružičke potječu iz Gradišta i Osijeka[1] Njegov je djed bio stolar u Dalju, gdje se rodio i otac Lavoslava imenom Stjepan (1852.). Njegova majka Amalija rođena je u Osijeku u gornjem gradu (1861.), gdje joj je otac Josip imao bačvariju. Roditelji su Lavoslava vjenčani u Osijeku 23. siječnja 1884., a živjeli su u Vukovaru, gdje je Stjepan posjedovao bačvariju i kuću u Strossmayerovoj ul. 37. Ovdje im se rodio i sin Lavoslav (Leopold) 13. rujna 1887. g., a krstio ga u katoličkoj župnoj crkvi Sv. Filipa i Jakova pater Gerardo. Kum mu je na krštenju bio Karlo Schmidt, gostioničar, koji je bio i kum na vjenčanju njegovih roditelja. Otac Lavoslava bio je ugledan građanin i starješina Hrvatskog Sokola u Vukovaru. Do devedesetih godina prošloga stoljeća bio je bačvarski zanat vrlo unosan. Imućniji bačvari kupovali su sami šume i izrađivali dužice, jer onda još nije bila organizirana eksploatacija šuma kao danas, pa su oni bili u neku ruku industrijalci. Krajem prošloga vijeka počeo je bačvarski zanat nazadovati, jer nije mogao konkurirati industrijskim proizvodima. Nekada veliki imutak Stjepana Ružičke brzo se raspao. Kada je Lavoslavu bile tek četiri godine umre mu otac (19. XI. 1891.) i bi pokopan na novom rimokatoličkom groblju u Vukovaru. Majka sa malodobnom djecom Stjepanom i Lavoslavom ode u svoje rodno mjesto Osijek. Posvetila se samo odgoju sinova i nije se više udavala. Umrla je u dobi od 54 godine za vrijeme svjetskog rata 4. X. 1915. u Osijeku, gdje je i sahranjena na groblju Sv. Ane.

U Osijeku je Lavoslav Ružička pohađao pučku školu i gimnaziju. Bio je uvijek odličan đak, kako sam reče, u razredu obično treći po redu, jer u jezicima nije bio najbolji, a poslije je u životu morao učiti mnoge jezike. Danas govori osim materinjeg hrvatskog jezika, njemački, holandijski, pa francuski, engleski, talijanski i ruski. Još se i danas rado sjeća na svoje đačko doba i na svoje školske drugove i profesore iz Osijeka.

1 Biografske podatke dobio je pisac od prof. L. Ružičke i njegove gospođe Ane, a djelomično su prikupljeni od dr. ing. Nikole Pšenice, predsjednika Hrvatskog društva, koji je organizirao s velikim uspjehom doček i boravak prof. Ružičke u Zagrebu.

Lavoslav Ružička pokazivao je već u srednjoj školi naročiti interes za fiziku i kemiju i neki ga je neodređeni nagon tjerao da se posveti kemiji. Nakon mature, koju je položio 1906. u Osijeku, upisao se u zimskom semestru 1906.-7. kao redoviti slušač u Tehničku visoku školu u Karlsruhe. Sve je četiri godine studija proboravio u toj školi. Krajem 1910. polaže diplomske ispite i u isto vrijeme svršava svoju doktorsku disertaciju kod prof. Staudingera. U prosincu iste godine polaže i doktorske ispite i stiče time naslov doktora inženjera.

Kako vidimo Lavoslav Ružička je vrlo brzo završio svoje sveučilišne studije. Odatle možemo zaključiti, da je bio nadaren i marljiv, a i ozbiljan, jer je već zarana iskusio teškoću života izgubivši rano oca. Zanimljiva je anegdota, koju mi je prof. Ružička pričao u vezi sa svojim studijem u Karlsruhe. Kako se sasvim posvetio studiju organske kemije i izrađivanju svoje doktorske radnje, nije mu u višim semestrima preostalo vremena, da uči fizikalnu kemiju. Prije ispita uzeo je nekoliko sati kod nekog instruktora. Došao je na ispit znamenitom fizikalnom kemičaru prof. F. Haberu, sa još jednim kolegom Mađarom, koji je mnogo više učio. Ružička je imao tremu pred tim ispitom, a ipak je prošao bolje nego njegov kolega. Mnogo godina kasnije sreli su se Fritz Haber i prof. Ružička u Nizozemskoj, kada je Ružička na nekom kongresu kemičara predavao o svojim znamenitim otkrićima o mirisima mošusa i cikličkim spojevima sa velikim brojem C-atoma u prstenu. Haber je imao izvrsno pamćenje i sjetio se Ružičkinog ispita iz fizikalne kemije, pa mu je na banketu nakon predavanja rekao: „Dragi kolega! Da sam mogao slutiti, kakva ćete jednom postati kemijska veličina (grosse Kanone) dao bi vam na ispitu bolju ocjenu iz fizikalne kemije". Na to mu je Ružička odgovorio: „Dragi profesore, da ste vi onda slutili, kako sam slabo bio pripravan iz fizikalne kemije, ne bi me uopće propustili na ispitu." Prof. Ružička s veseljem pripovijeda o toj zgodi, uz primjedbu: „Pa ipak sam dosta postigao u kemiji."

Nakon položenog doktorata počinje se Ružička ozbiljno spremati za svoje buduće zvanje i sav se predaje naučnome radu. Postaje asistentom kod prof. Staudingera i ostaje u Karlsruhe-u do konca 1916. U to se doba oženio. Sa svojom je že-

nom posjetio majku u Osijeku, a majka ih je posjetila u Njemačkoj. Gospođa Ana Ružička naučila je od svoje punice mnoga slavonska jela, pa još i danas svome mužu kuha, kako kaže „halb schwäbisch, halb slavonisch".

Sa prijelazom svoga šefa u Zürich polazi i Ružička u Švicarsku. Tu postaje 1918. privatni docent na Tehničkoj visokoj školi, a 1921. dobiva također privatnu docenturu na sveučilištu u Zürichu. To je razdoblje ispunjeno prvim njegovim samostalnim znanstvenim radovima, no i brigama kako će naći sredstva za život, jer dohoci jednog privatnog docenta nisu zavidni. Za nas je od interesa, da je u to doba dobio dr. Ružička poziv, da u Zagrebu primi katedru organske kemije, kad je osnovana Tehnička visoka škola. Kako je upravo ležao teško bolestan u Zürichu, nije se tome pozivu mogao odazvati. Godine 1921., nakon umirovljenja prof. Janečeka, ostala je ispražnjena katedra za kemiju na filozofskom fakultetu, pa ga je odbor za kemijsku nastavu i tu predložio kao prvog kandidata. Dr. Ružička došao je tom zgodom u Zagreb, no nije se mogao odlučiti, da prihvati ponuđeno mjesto, kada je vidio, kako su godišnje dotacije za Kemijski zavod u Zagrebu malene. Uvidio je, da njegov znanstveni razvitak ne bi mogao imati ni izdaleka onih mogućnosti, koje su mu stajale na raspolaganju u Zürichu. Danas mi potpuno možemo razumjeti prof. Ružičku, i ako nam je žao, da nije došao u Zagreb, da organizira kemiju na filozofskom fakultetu.

Godine 1923. dobiva Ružička naslov titularnog profesora na Tehničkoj visokoj školi u Zürichu. Dvije godine kasnije nakon toga ostavlja na kraće vrijeme akademsku karijeru i kao stručnjak radi godinu i po u tvornici parfema M. Naef & Cie. u Ženevi. U radu za to industrijsko preduzeće ne nalazi potpuno zadovoljstvo, makar je imao veću plaću nego kao docent, pa već 1926. g. odilazi u Utrecht u Nizozemsku za profesora organske kemije na tamošnjem sveučilištu. I u tom vidimo neodoljivu težnju njegovu za znanstvenim radom, a također i to, da je Ružička rođen za profesora. U Nizozemskoj ostaje do 1929. god., kada dobiva poziv od Švicarskog školskog vijeća, da preuzme katedru organske kemije i vodstvo laboratorija za organsku kemiju na Politehnici u Zürichu. Na tom položaju,

koji zauzima i danas, omogućeno je Ružički, da najintenzivnije razvije svoje sposobnosti i da se posveti svojim istraživanjima. U Zürichu dobiva ne samo odlično uređen i subvencioniran laboratorij, već i vrsne suradnike. Ali Ružička nastoji, da njemu povjereni laboratorij dalje razvija, proširuje i izgrađuje tako, da je to danas jedan od najljepših i najmodernije uređenih instituta za organsku kemiju, koji postoje na visokim školama. Sve je tu udešeno za znanstveni rad i za najteža istraživanja u području organske kemije.

Prof. Ružička je izvrstan organizator pa je rad u svome institutu udesio tako, da sve funkcionira — kako sam kaže — i onda, kada ga nema u institutu. Tako mu je moguće posjećivati mnoge kongrese, održavati predavanja u različitim gradovima i izbivati dulje vremena od kuće. Ličnost prof. Ružičke i duh, koji vlada u njegovu institutu, privukli su velik broj slušača, doktoranata i znanstvenih radnika iz cijeloga svijeta.

O velikom znanstvenom radu prof. Ružičke ne možemo ovdje iscrpno pisati, osvrnut ćemo se samo na njegove najvažnije eksperimentalne radove i postignute rezultate[2]. Prva njegova naučna radnja bila je s područja organske kemije. To je njegova doktorska disertacija: „Über Phenylmethylketen", koju je obielodanio 1911. Organskoj kemiji ostao je vjeran i dalje. Bavio se ponajviše istraživanjem fiziološki djelatnih tvari, koje općenito zovemo otrovima, lijekovima, mirisima, smolama i hormonima. Prof. Ružička nastoji da nađe zakonitosti u molekularnoj građi i da odredi konstituciju važnih prirodnih tvari. Služi se pri tom različitim analitskim i sintetskim metodama, da konačno okruni svoja istraživanja sintezom spomenutih prirodnih spojeva. Zakonitosti, koje je kod toga pronašao, dovele su ga do nekih hipoteza o kemijskim procesima u živim bićima, a to je najviši cilj biokemijskog istraživanja.

U vrijeme dok je još bio asistentom kod prof. Staudingera, bavio se Ružička problemom izoliranja tvari iz cvjetova dalmatinskog buhača (Chrysanthemum Cinerariaefolium). Ta mu je istraživanja povjerio njegov šef, a Ružička ih je svojom savjesnošću proveo. Iz buhača je izolirao najprije nešto malo

2 Opširnije vidi u mom članku: »Prof. Ružička i njegov rad«, Arhiv za kemiju i tehnologiju, god. 13., br. 3—6. Zagreb 1939.

ulja, koje je sadržavalo piretrola, koji ubija insekte. Iz piretrola dobio je dva spoja nazvana piretrin I i II, koje je razgradio u piretrolon i krizantemsku kiselinu. To su aliciklički spojevi sa pet i tri člana u prstenu. Ta je dugotrajna istraživanja objelodanio zajedno sa svojim učiteljem prof. Staudingerom istom 1924. god. Tim je radovima stekao Ružička velika iskustva i utro put daljim svojim istraživanjima u području alicikličkih spojeva t. j. karbocikličkih spojeva sa alifatskim svojstvima.

Došavši u Zürich počeo je Ružička samostalno raditi. Od 1917. do 1921. istraživao je ponajviše različite monoterpene. Najprije mu uspijeva totalna sinteza ketona fenhona, koji dolazi u ulju komorača (Oleum foeniculi) i Thuja-ulju. Taj je spoj izomeran s kamforom i miriše poput kamfora. U vezi su s tim radovima i njegova istraživanja o Wagnerovu premještanju u prstenu pentoceansistema. Nakon radova o piretrinu istražuje Ružička konstitucije važnih prirodnih mirisa i bavi se njihovom sintetskom proizvodnjom. Najvažniji su od njih: jasmon, $C_{11}H_{16}O$, iz cvjetova jasmina, iron $C_{14}H_{22}O$, iz korjena perunike (Rhizoma Iridis), farnesol, $C_{15}H_{26}O$, iz Acacia farnesiana, te mirisi životinjskog podrijetla: muskon, $C_{16}H_{30}O$, iz mošusa i cibeton, $C_{17}H_{30}O$, iz cibeta. Izuzevši farnesol koji je lančasti spoj, ostali su mirisi iz alicikličke skupine spojeva. Pronalazak prstena sa tri člana u piretrinu, pa prstena sa sedam članova u ironu i pet članova u jasmonu neobično je iznenadio, jer su do onda bili poznati prirodni aliciklički spojevi većinom sa šest članova u prstenu. Isto je tako iznenadilo, da jasmon ima isti kostur ugljikovih atoma, kao i piretrolon iz buhača. Istraživanja mirisnih tvari iz lišća i cvjetova ljubica dovela su Ružičku do sinteze nezasićenog aldehida nonadienala i alkohola nonadienola. U nizu ovih istraživanja spominjemo sintezu alkohola linaloola, koji je cijenjen kao miris đurđica, te sintezu ketona iz eteričnog ulja Artemisia annua. Oba, po svojoj građi, idu među monoterpene s otvorenim lancem.

Držim, da Ružička s veseljem istražuje različita eterična ulja, a napose mirise cvijeća i bilja zato, jer on veoma voli cvijeće i u svojem ga vrtu u Zürichu goji. Vrlo je sretan pri tom poslu i ponosan na svoj vrt. Napisao je i jednu monografiju o vezi između mirisa i kemijske konstitucije.

Osobito su zanimanje pobudila njegova istraživanja o konstituciji tvari, koje zadaju miris prirodnom mošusu i cibetu. Po tim je radovima došao Ružička do svjetskoga glasa, jer mu je uspjelo otkriti i sintetizirati čitav niz novih do tada nepoznatih ugljikovih spojeva s velikim brojem članova u prstenu. Do godine 1926. nisu bili poznati ciklički spojevi sa više od osam ugljikovih atoma u monocikličkom prstenu i uzalud su ih pokušavali prirediti na pr. Willstätter i Zelinsky. Prema Baeyerovoj teoriji o napinjanju vezova (Spannungstheorie) mislilo se, da takovi spojevi nisu sposobni da postoje. Ružički je uspjelo dokazati, istražujući građu cibetona i muskona, da su to ciklički spojevi sa velikim brojem ugljikovih atoma u prstenu.

Mirisi su se mošusa još u davna vremena upotrebljavali, djelomično u medicini, a djelomično u kozmetici. U današnje se doba mnogo upotrebljavaju u parfumeriji, a kako su ti prirodni mirisi skupi pokušao ih je Ružička sintetizirati. Mošus i cibet produkti su unutarnje sekrecije. Mošus izlučuju mužjaci životinje slične srni (Moschus mosciferus). Te živahne i lijepe životinjice žive na planinama Himalaje u Tibetu i zapadnoj Kini. Cibet je masti slična izlučina različitih vrsta cibetka, osobito mačke Viverra civeta. Ružička je predpostavio da bi mirisni principi mogli biti u oba spoja vrlo srodni. Mirisavi princip cibeta zvan cibeton izolirao je E. Sack i našao, da je to keton bruto formule $C_{17}H_{30}O$. Mirisnu tvar mošusa, keton muskon, izolirao je H. Wahlbaum i odredio joj bruto formulu $C_{16}H_{30}O$. Prije istraživanja Ružičke nisu o tim spojevima bile poznate dalje pojedinosti. Različitim pretvorbama i razgradnjama našao je Ružička, da se u cibetonu nalazi prsten od 17 C-atoma, a u muskonu prsten sa 15 C-atoma. Ružički je uspjelo umjetno načiniti ove spojeve primjenom nove metode za cikličko spajanje. Suhom destilacijom torijevih soli polimetilenskih dvobazičnih kiselina dobio je, uz različite sporedne produkte, ciklične ketone sa 10 do 30 ugljikovih atoma u jednom prstenu, koji su isto tako postojani kao i prstenovi sa pet ili šest članova. Röntgenografskim je istraživanjima dokazano, da ti spojevi imaju isti kut ugljikovih valencija (109°) kao i alifatski spojevi. Veliki ugljikovi prsteni sastoje se prema tome iz para-

lelnih lanaca ugljikovih atoma, koji odgovaraju alifatskim lancima, samo su na oba kraja povezani.

Zanimljivo je, da zasićeni monociklični ketoni sa 5 do 10 C-atoma u prstenu imaju miris smjese gorkih badema i metvice. Ketoni sa 10 do 12 C-atoma u prstenu mirišu slično kamforu, dok keton sa 13 C-atoma miriše poput cedrovine. Sa 14 C-atoma u prstenu počinje miris mošusa. Keton sa 15 članova u prstenu miriše praktički jednako kao i muskon. Prirastom članova u prstenu postaje miris sličan cibetonu. Ketoni sa 19 članova i više, postaju opet bezmirisni. Najjači miris po mošusu imaju umjetno priređeni spojevi sa 15 i 16 članova u prstenu, koji su pod imenom „eksalton" i „eksaltolid" ušli u parfumeriju i danas se upotrebljavaju umjesto prirodnog mošusa.

Ružička je utvrdio ne samo konstituciju muskona i cibetona, već i njihovo biokemijsko nastajanje. Ti su prirodni mirisi nastali vjerojatno u organizmu iz poznatih masnih kiselina palmitinske odnosno uljne kiseline, biokemijskom ciklizacijom.

Najopširniji su radovi prof. Ružičke, koje je započeo već 1920., istraživanja o višim terpenskim spojevima. Terpeni su u prirodi veoma rasprostranjeni, osobito u biljnom carstvu. Najčešće se nalaze u različitom eteričnom ulju, koje sastoji većim dijelom iz monoterpena sa 10 ugljihovih atoma u molekuli. U tom su ulju nađeni i spojevi sa 15 C-atoma u molekuli, koji su po svojim svojstvima vrlo slični monoterpenima. Takove spojeve zovemo općenito seskviterpenima. Ružička je došao na vrlo plodonosnu ideju, da se seskviterpeni, politerpeni kao i kaučuk, mogu smatrati polimerizacionim produktima izoprena. Prema toj hipotezi imaju svi t. zv. viši terpeni isti princip izgradnje. Najveći dio ugljikovodika politerpenskog niza ima bruto-formulu $(C_5H_8)x$. Najjednostavniji je ugljikovodik spomenute formule, u kojemu je $x = 1$, izopren. Monoterpeni s jedne, a kaučuk s druge strane, krajnji su članovi niza analogno građenih prirodnih spojeva, od kojih srednje članove zovemo politerpenima ili poliprenima.

Kad je Ružička započeo istraživati politerpene, vrlo se malo o njima znalo. Istraživanja su Ružičke i njegovih suradnika razbistrila konstitucije mnogih vrlo komplicirano građenih politerpena. Pred 20 godina započeo je Ružička proučavati te

spojeve, pa su nedavno ta istraživanja dovela do stanovitog završetka. Taj relativno nagli razvitak kemije politerpena ima svoje posebne razloge. To su dva radna principa, koja se kao crvena nit provlače kroz sve radove u području politerpena. Prvi je princip arhitektonski, to je t. zv. izoprensko pravilo. Ružička je pretpostavio, da je ugljikov kostur viših terpenskih spojeva uvijek izgrađen iz izoprenskih ostataka. Na taj je način često uspjelo postaviti ispravne strukturne formule raznih politerpena. Ali i uz tako izvrsno radno pravilo ne bi bilo moguće svladati veliku zadaću u tako kratkom vremenu, da nije Ružički uspjelo primijeniti isto tako korisni eksperimentalni radni princip: metodu dehidriranja. Po toj je metodi uspjelo hidroaromatske politerpene prevesti dehidrogenacijom u aromatske spojeve. Razgradnjom dali su ovako dobiveni aromatski spojevi poznate i pristupačnije produkte, koje se moglo lakše sintetizirati od hidroaromatskih prirodnih spojeva. Kad su na taj način određene glavne opeke iz kojih su pojedini politerpeni izgrađeni, trebalo je još odrediti položaj dvostrukih veza i funkcionalnih skupina u molekuli. Tu je zadaću svakako bilo znatno lakše riješiti, kad je bio točno poznat kostur ili prstenasti sistem ugljikovih atoma u molekuli pojedinog spoja. Iz radova prof. Ružičke slijedi, da izoprensko pravilo nije samo radna hipoteza u laboratoriju, već je vjerojatno i radni princip prirode.

Pobudu za rad u području politerpena dala je Ružički sinteza seskviterpenskog alkohola farnesola, koju je izveo 1923. Taj lančasti spoj dolazi u cvijeću đurđica i lipe, a posjeduje najljepši miris među seskviterpenima. Ciklizacijom farnesola mogu nastati razni biciklički seskviterpeni. Dehidrogenacijom bicikličkih seskviterpena dobivena su konačno dva razna naftalinova derivata: kadalin, $C_{15}H_{18}$ i eudalin, $C_{14}H_{16}$. U nizu viših terpena uspjelo je Ružički odrediti konstitucije kadinena, eudesmola i santonina. Između diterpena spominjemo nadalje abietinsku kiselinu, koja dolazi u najvažnijoj prirodnoj smoli kolofoniju. Dehidriranjem abietinske kiseline dobiven je reten, koji pripada u niz fenantrenskih ugljikovodika.

Izoprensko pravilo označivalo je put, kojim treba da pođe eksperimentalno istraživanje. To je pravilo primijenio Ružička

i kod istraživanja različitih biološki važnih prirodnih spojeva nepoznate konstitucije, gdje je god iz bruto-formule naslutio, da bi mogao predležati neki viši terpen. Kod tih je radova naročito koristila metoda dehidriranja. Istim metodama rada poslužili su se mnogi drugi istraživaoci kod postavljanja strukturnih formula često vrlo zamršenih prirodnih spojeva, prije nego je uspjela njihova sinteza. Spominjemo tu samo alkohol fitol, koji dolazi kao komponenta u klorofilu, a sintetski ga je priredio F. G. Fischer. Dalje spominjemo vitamin A, koji je sintetizirao P. Karrer.

Nadalje je Ružička istraživao pentacikličke triterpene, koji imaju najzamršeniju građu među terpenima. I u tome je zamršenom području uspio odrediti strukturne formule n. pr. oleanolske kiseline, hederagenina i gipsogenina, zatim eritrodiola i β-amirina. Kod dehidriranja pentacikličkih triterpena nastaje 1,8-dimetil-picen. To je dalo povoda Ružički, da proširi svoja istraživanja i na područje sterina.

Politerpenima po građi kostura C-atoma najbliži su od prirodnih spojeva sterini i steroidi, jer jedan dio njihov ima isti princip izgradnje kao i politerpeni. Među steroide ubrajamo i seksualne hormone. Molekule su tih spojeva sastavljene iz cikličkih sistema sa više prstena. U velikom nizu publikacija iznosi Ružička rezultat svojih istraživanja o steroidima i seksualnim hormonima, koja je u posljednje vrijeme vršio sa suradnicima.

Ima čitav niz hormona, koji su kod oba spola identični i vrše isto djelovanje. Kod seksualnih hormona pretpostavljamo da će biti diferencirani prema spolovima. Istraživanja u području spolno specifičnih hormona pridonijela su značajne priručju spolno specifičnih hormona pridonijela su značajne prilogе poznavanju odnosa između kemijske konstitucije i fiziološkog djelovanja tih spojeva. Započelo se najprije sa istraživanjem ženskih seksualnih hormona, a na to su nadovezana istraživanja o muškim seksualnim hormonima. Došlo se do neočekivanog zaključka, da nema oštre kemijske granice među spojevima muškog i ženskog hormonalnog djelovanja. Biolozi su već odavna utvrdili, da spolni razvitak organizma ne polazi samo u jednom smjeru, i ako se pojedini organi razvijaju u jednom specijalnom smjeru. Uzrok je tome, što je kemijska građa različitih seksualnih hormona veoma slična. Svi su oni u genetičkoj vezi sa holesterinom.

Brzi razvoj u istraživanju seksualnih hormona zahvaljujemo sretnoj koincidenciji, da su ti hormoni bili „kemijski zreli", kako kaže Ružička, kad su završena dugogodišnja istraživanja o konstituciji holesterina, koja je započeo A. Windaus (1903.) i žučnih kiselina, koje je s velikim uspjehom istraživao sve od god. 1912. H. Wieland. Ta su istraživanja dovela 1932.-33. god. do zaključka, da su molekule različitih sterina i žučnih kiselina slično građene i da posjeduju isti ciklički sistem. Taj se sistem sastoji od četiri prstena. Temeljna je supstancija svih tih važnih prirodnih spojeva ciklopentanoperhidrofenantren. Na koji se način taj prstenasti sistem izgrađuje u organizmima nije još utvrđeno. Sigurno je samo, da i biljke i životinje mogu stvarati takove spojeve.

Kada je utvrđeno, da su seksualni hormoni u genetskoj vezi sa holesterinom, bio je označen i put kemijskoga istraživanja ovih tvari. Taj posao nije bio jednostavan. U prvome stadiju istraživanja trebalo je hormone izolirati iz organizma, naći metode njihovog kvantitativnog dokazivanja u pojedinim organima i ekstraktu. Kod tih su istraživanja poslužile biološke test-metode. Te se metode osnivaju na tome, da se operativnim putem (kastriranjem) uklone one žlijezde iz tijela, koje proizvode seksualne hormone. Promjene, koje su zapažene na kastriranim živim bićima, bile su uklonjene, kada im se uštrcao ekstrakt spolnih žlijezda. Na tome se principu osnivaju metode Allen-Doisy-a za ovarijalni hormon kod kastriranog ženskog miša, te Koch-ova metoda (test kokotove kreste), kod kopuna.

Pomoću Allen-Doisy-testa uspjelo je Doisy-u i nezavisno Butenandt-u (1929.) izolirati iz mokraće trudnih ženka jedan kristalizirani ženski seksualni hormon, koji ima bruto-formulu $C_{18}H_{22}O_2$, nazvan oestron (prije zvan folikulin) Iz bruto-formule seksualnih hormona moglo se zaključiti, da su oni steroidi bez dugačkog alifatskog lanca, koji dolazi u holesterinu. Konstituciju su toga hormona odredili Butenandt, Cook, Doisy i Marrian (1930.-35.). Taj hormon nadmašuje po količini u mokraći sve ostale hormone, a ipak dolazi tu gotovo u tragovima. U novije doba nađeno je najviše toga ženskog hormona u mokraći

pastuha, što je svakako čudno. U žutim tjelesima (Corpora lutea) dolaze hormoni, koji proizvode promjene u uterus-sluzokoži, da može primiti u sebe oplođeno jaje. Od tih je hormona najvažniji progesteron, koji su izolirali Buetenandt, Hartmann, Slotta i Wintersteiner (1934.), a sintetski su ga prredili Butenandt i nezavisno od njega Fernholz (1934.).

Radovi prof. Ružičke protežu se poglavito na muške seksualne hormone. Iz mokraće muškaraca izolirao je A. Butenandt (1931.) u kristalnom stanju hormon, koji potječe iz spolnih žljezda, a nazvao ga je androsteron, $C_{19}H_{30}O_2$. Talište mu je kod 182-3°. Velika je zasluga prof. Ružičke, da je uspio (1934.) umjetnim načinom prirediti taj hormon iz dihidro-holesterina oksidativnom razgradnjom sa kromnom kiselinom. Uspjelo mu je to u doba kada još niti bruto-formula androsterona nije bila analitskim putem točno određena. Tako je Ružička prvi umjetno priredio jedan seksualni hormon i potpuno mu odredio konstituciju. Na taj je način androsteron postao relativno lako pristupačan, dok je prije toga trebalo po nekoliko tisuća litara urina, da se dobije tek nekoliko miligrama ove važne supstancije. Dakako, i kemijska i biološka istraživanja su nakon toga mogla pokročiti znatno naprijed. Godinu dana kasnije izolirali su David i Laquer (1935.) iz muških spolnih žlijezda još jedan kristalizirani hormon, testosteron, $C_{19}H_{28}O_2$, koji se tali kod 154,5°. Taj hormon djeluje znatno jače od androsterona (oko 7 puta jače). Ružička je još iste godine sintetizirao i ovaj testikularni hormon, zapravo prije nego je bio izoliran u Laquerovom laboratoriju. Testosteron priredio je Ružička iz dehidriranog androsterona, a nezavisno od njega i Butenandt. Tu je sintezu uspjelo kasnije unaprijediti tako, da je i testosteron danas relativno lako pristupačan spoj.

Prof. Ružička sintetizirao je sa svojim suradnicima i čitav niz različitih androsteron- i testosteron-derivata s namjerom, da proučava vezu između kemijske konstitucije i djelovanja hormona. Ta su istraživanja veoma važna za poznavanje biokemijskih procesa. Kod fiziološkog ispitivanja derivata testosterona našlo se, da je još jačeg djelovanja propionat testosterona, koji se u novije vrijeme pod imenom „Perandren" upotrebljava u terapiji, osobito za reguliranje normalnog razvitka

u pubertetu zaostale djece i za povećanje radne snage muškaraca.

Kolika je važnost tih istraživanja prof. Ružičke za medicinu, vidi se i po tome, da ga je sveučilište u Baselu, a 17. ožujka o. g. i sveučilište u Zagrebu izabralo počasnim doktorom medicine. Razumljivo je, da prof. Ružička o hormonima, koji čine samo jedan dio njegovih opsežnih istraživanja, nije u svome spomenutom predavanju mnogo govorio. A opet je shvatljivo, da su širi slojevi upravo u tom pitanju htjeli nešto pobliže čuti. Prof. Ružička se donekle i ljuti na radoznale ljude, koji ga ispituju redovno samo o hormonima, kao da su ti spojevi čudotvorni i da mogu povratiti mladost.

Pokušao sam prikazati u kratkom pregledu razvitak, stvaranje i djelo prof. Ružičke. Vidimo, da je Ružička od „dalmatinskog buhača do muškog seksualnog hormona" došao po nekoj unutarnjoj logičnoj vezi, makar se čini u prvi čas, da tu nema nikakove veze. U njegovim radovima možemo jasno primijetiti, kako je jedno otkriće izazvalo drugo i kako se na prijašnja istraživanja nadovezuju nova. U prof. Ružički udružila se fantazija i invencija sa kritičnim duhom praktičnog egzaktnog eksperimentatora. Te su vrline dane malom broju ljudi. One su mu pomogle, da se dovine do najvećih uspjeha na znanstvenom polju.

Starije i savremene pedagogijske struje

Anka Šiprak, Sarajevo

I.

Pedagogika se nije razvijala u svojoj historiji monotono i jednolično. Njezine su ideje pritjecale s više strana kao tihe rijeke s različitih izvora, da se konačno sliju u jedan jedinstven sistem, od kojega se možda i opet odvijaju pojedine struje sa svojim specifičnim idejama, ali kojima je svima jedan zajed-

nički osnov — pojam odgoja. I ako s različitih strana i prema različitim stranama gledano, ipak im je svima jedan posljednji cilj: unapređenje društva, uzdizanje čovjeka do čovještva, briga oko budućnosti pojedinca i zajednice. Dakle sve struje imaju pred sobom neki cilj, za kojim teže i prema kojem upravljaju svoje ideje i djelomične ciljeve. I prema tome prvo strujanje u pedagogici opaža se upravo s obzirom na te smjernice, s obzirom na pedagogijski cilj.

Već u prvim počecima historije pedagogike, još u staro doba vide se dva velika sistema, dvije struje: jedna je struja grčkog, druga rimskog odgoja. U samoj Grčkoj, majci svih nauka pa i pedagogike, opažaju se opet dva međusobno različita odgojna sistema. Dakle, ni u prvim svojim počecima nije se pedagogika razvijala jedinstveno. S jedne je strane ratnički odgoj Sparte, s druge strane više obiteljski odgoj Atene. U Sparti je bio sasvim državni odgoj, pedagogika kao i filozofija trebala je služiti održanju i pridizanju države, dok to nije bio u Ateni prvi i najviši cilj odgoja, nego je data veća sloboda roditeljima da upravljaju i vode svoju djecu. U Sparti se odgajalo samo za jako i otporno tijelo, dok je u Ateni i tijelo trebalo služiti duhu. Ne traži se gimnastika zbog sporta i atletizma, nego zbog lijepih i otmjenih kretnji, dakle, poradi ljepote, jer je po mišljenju tamošnjih filozofa „u lijepom tijelu i lijep duh". Dok se u Sparti tražio ratnički i atletski duh, u Ateni je ideal estetski, a preko estetskoga je put k etičkomu, jer „što je lijepo, to je i dobro". I dok bi struju špartanskog odgoja mogli nazvati militarističkom, atenski je odgoj estetsko-etički u službi lijepoga i dobroga.

Kod drugog velikog naroda staroga vijeka — Rimljana kao da su bile ujedinjene obje grčke odgojne ideje: država i dom. Oba su ova socijalna faktora bila u početku jednako zastupana. Služiti državi je časno, a otac porodice je autoritet doma, koji svojim primjerom ima prednjačiti djeci, da se u njima razvija ljubav prema domovini, lijepo ponašanje u društvu, poštovanje starijih i dr. Kasnije je dom i ovdje žrtvovan političkom životu, što je i dovelo rimsko društvo i državu do dekadantstva i propasti, jer je s propašću doma i obitelji propao i moralni život, a bez morala nema čvrste osi, oko koje se kreće sav zdrav socijalni život naroda.

U srednjem vijeku su sav život, nauke i umjetnost bili pod autoritetom crkve. Što je u starom vijeku, naročito kod Šparte, bila država, to je sada crkva. Ona svim upravlja i njoj treba da sve služi. Naročito je u njezinoj službi odgoj kao funkcija, koja ide za podizanjem i širenjem religioznog života. To je bio vijek, koji je bio predan crkvi, da se ona razvije, izgradi i učvrsti. I premda se mnogo prigovara tome vijeku, ipak je u odgojnom pogledu to vijek škola, kad su se pod upravom crkvenih vlasti razvijale prve osnovne, latinske i visoke škole, a po njihovu uzoru se osnivale svjetovne građanske škole

U ovo je doba bila razvita samo jedna jedinstvena struja — kršćanstva. Odgajalo se i izgrađivalo unutrašnjega čovjeka, čovjeka duha, koji „ne sabire sebi blaga na zemlji, gdje ga moljac i rđa kvari i gdje lupeži potkopavaju i kradu . . ." Odgajalo se čovjeka srca prema Kristovoj „Milosrđa hoću, a ne prinosa". Ljubav prema Bogu i bližnjemu, a zaborav sebe isticao se do „ludosti" u očima djece ovoga svijeta, jer „što je ludo pred svijetom, ono izabra Bog da posrami premudre".

Stari i srednji vijek nije još bogat pedagogijskim strujama, kao što još nije bogata ni razvijena znanost uopće. Tek u novom vijeku, kad se poslije mnogih izuma, naročito poslije pronalaženja novog metoda prirodonaučnog i eksperimentalnog, počela nauka razvijati na svim područjima velikim zamahom, počele su se uz prirodne nauke bržim tempom razvijati i duhovne nauke, a s njima i pedagogika. Dva su zapravo izvora, iz kojih teče bujniji život i pedagogijsko strujanje novoga doba — a to je nov metod i razvoj filozofije. Nov prirodonaučni metod eksperimentiranja preuzela je i primijenila u svoje istraživanje psihologija, a razvoj psihologije i njezina naziranja uspješno je djelovao i na razvoj pedagogike, koja preuzimlje mnoge psihologijske principe i primjenjuje ih u praksi. Izvor pedagogijskog života novog doba jest jači i bogatiji razvoj filozofije. Pojavio se: Locke i Descartes, Kant i Fichte, Nietsche i Spencer, Rouseau i Eucken. Njihov duh nije mogao ostati nezapažen. On je dao poticaja mnogim mišljenjima i stvarao struje, koje su utjecale i na pedagogijski duh, jer prema naziranju na svijet i život određuje se i odgojni cilj, a odgojni cilj povlači za sobom i odgojni

metod. Tako na pr. iz Fichte-ova aktivističkog naziranja na svijet slijedi u njemačkom narodu princip rada i samorada. Iz Nietzsche-ova ideala nadmoćnog čovjeka slijedi u pedagogici zahtjev poštovanja individualiteta. Tome nasuprot je Eucken-ova filozofija duhovnih vrednota, po kojoj čovjek ima za zadaću da preraste sebe i uspne se do duhovnoga carstva. Odjek se ove filozofije nalazi u pedagogici ličnosti Budde-ovoj i Gaudig-ovoj. Kant-ov duh živi u Natorp-u, a preko Natorp-a prelazi u socijalnu pedagogiku uopće. Naturalizam Rousseau-ov struji u individualizmu Ellen Key-eve i funkcionalnoj pedagogici Claparède-ovoj. Utilitarizam Spencer-ov živi još u isticanju principa života savremene škole. I tako gotovo svaka filozofska struja ima kao odraz po koju pedagogijsku struju.

Jedan je izvor pedagoških struja novog doba, kako je već rečeno, u psihologijskoj teoriji. U psihologiji su s obzirom na skretanje *biti* duševnog života dvije velike struje poznate pod imenom intelektualizma i voluntarizma. Začetnik je psihologijskog intelektualizma, a možda i otac naučne psihologije uopće, Herbart. On je prvi pokraj metafizičkog obrađivanja psihologije uveo u filozofiju i egzaktno proučavanje. Prvi je uveo u psihologiju — i ako u dosta grubom smislu — matematičko mjerenje. Njemu se ujedno pripisuje i psihologijski intelektualizam kao pokušaj shvaćanja duševnog života, koji hoće sve psihičko da svede na predodžbe. Druga je ovoj oprečna struja u psihologiji Wundt-ov voluntarizam, koji se sastoji u tome, da ne shvaća psihički život kao stanje, nego kao neprestano zbivanje, kao život u neprestanoj akciji (Seidemann). I Herbart-ov intelektualizam je dinamičke naravi. Njegove su predodžbe kao spremljene u podsvijesti, *spremne* da u borbi dođu na površine svijesti, Prema tome je teško razabrati bitnu razliku između shvaćanja Herbart-ova psihičkog života i Wundt-ova, no obično se uzimaju ove dvije struje kao oprečne, a prema njima se onda i na pedagoškom području vodi borba dviju „oprečnih" škola — „stare" i „nove" škole.

Promotrimo redom sve pedagogijske struje, koje su nikle

bilo iz filozofijskih nazora na svijet i život i razvile se naročito u jednom dijelu pedagogike, poznatom pod imenom pedagogijske teleologije, bilo one, kojima je izvor u psihologijskim sistemima, a razvile su se naročito na području pedagogijske metodologije.

Obično je, da se svaka nova epoha, svako novo razdoblje u ljudskoj povijesti javlja u naturalističkom duhu isticanjem svega, što je prirodno. Tako je bilo u počecima grčke filozofije, u doba sofista, zatim na početku novoga vijeka, u doba prosvjetiteljstva, a taj duh i težnja se očituje i danas. Dvije su osi, oko kojih se kreće sav život ljudski u običnom i znanstvenom životu: priroda, shvaćana u nižem smislu riječi, i duh. Jednom prevlada priroda i nastane doba naturalističko, materijalističko, individualističko i liberalističko, onda opet prevlada duh, a život je obojen spiritualizmom, intelektualizmom, voluntarizmom, aktivizmom, energizmom i t. d. Jedna takova epoha bilo je doba filozofa i pedagoga Rouseau-a. Svoj je naturalizam izrazio najbolje riječima: „idimo u šumu i budimo ljudi". Povratak prirodi, naročito k prirodi dječjoj, to je geslo Rousseau-ove nauke. Priroda dječja je svetinja, o koju se ne smije nitko ogriješiti. Ona je najbolja, jer je „sve dobro, što je proizišlo iz ruku Stvoritelja, sve se izopači u rukama ljudskim". Priroda je, dakle, djeteta nepogrešiva. Zlo je, ako joj se u odgoju nešto nameće. Najveća je zapovijed odgoja, pustiti da se slobodno razvija priroda djeteta i uklanjati sve, što bi moglo smetati ispriječavati njegov prirodni i slobodni tok razvoja. Odgoj se sastoji zapravo u tom, da se ne odgaja. Škole po njemu ne treba. Rousseau-ov Emil dobiva tek u 12. godini prvu knjigu i to Robinzona. On je osamljen, da ne bi društvo povrijedilo njegov božanski i najvredniji individualitet. U tome je ujedno kod Rousseau-a istaknuta jaka individualistička crta. Disciplina je za Emila samo priroda, koja će ga kazniti, ako što pogriješi. Priroda je prema tome za Rousseau-a cilj i sredstvo odgoja i po tome se njegova pedagogika osim individualizma obilježava naturalizmom. Ova je naturalističko-*individualistička struja* u pedagogiji dosta zastupana, a njezin duh je obnovila u početku XX. vijeka švedska spisateljica Ellen Key i Nijemac Ludvig Gurlitt.

Ellen Key u svom revolucionarnom duhu traži opći potop svih pedagoga osim: Montaigne-a, Rousseau-a i Spencer-a. Svaku silu iz odgoja i škole treba izbaciti. Naročito valja odstraniti iz škole svake tjelesne kazne. U „školi budućnosti" ne treba ni ispita ni učenja po određenom rasporedu sati. Ne treba ni određenih predmeta, koje bi naređivao nastavni plan od drugih. I građu i plan i vrijeme rada određuju sama djeca, jer je XX. vijek „vijek djeteta". Priroda i sloboda djeteta su osnovni principi naturalizma Ellen Key-eve.

I dok se Ellen Key zadržava na kritici odgoja manjih, Gurlitt podvrgava oštroj kritici u duhu naturalizma više škole i akademski obrazovane učitelje. Njegov se naturalizam jasno očituje u riječima: „Naš prirodni odgoj ne će tražiti od čovjeka nikakav rad, za što mu nije dala priroda sposobnosti. Novi odgojni postupak ne će od djece tražiti ništa, što ne traži od njega sama priroda". Na religijsku obuku gleda kao i Ellen Key kao na nešto neprirodno i zato je treba iz škole izbaciti i dopustiti, da se religiozno naziranje samo po sebi razvija.

Suprotna struja pedagoškom individualizmu je *pedagoški socijalizam*. Osnovna je misao ove upravo protivna Rousseau-ovoj i Key-evoj. Po njoj ne može pojedinac živjeti sam, izoliran od društva, nego je zavisan od zajednice. Čovjeka gleda kao po prirodi svojoj socijalno biće i stoga traži, da se ova ideja uzme kao osnov za određivanje cilja odgoja. Pojedinac se ima odgajati za korisnog člana zajednice (Seidel). Ova je misao zastupana i u novije doba. Kao naročito sredstvo socijalnog odgoja osnivaju se školske zajednice, radne zajednice. Organiziraju se škole po uzoru socijalnih organizacija sa svojim samostalnim samoupravama. Ovaki ublaženi socijalizam prihvaćen je od mnogih pedagoga. Gotovo u svaki odgojni cilj uvršten je pored ostalog i zahtjev socijalnoga odgoja — pored ostalih vrednota ističu se i socijalne vrednote. Socijalizam u ekstremnom smislu riječi zastupa savremeni njemački pedagog Ernst Krieck. Osnovna je njegova misao, da nema ništa individualno, niti mišljenja kao „autonomnog" područja pored drugih autonomnih područja. Isto tako nema ni pojedinaca kako autonomnog „ja". Ideja cjeline obuhvata sve i veže sve kategorijom uzajamnog djelovanja u neki oblik. Bez zajednice, bez

uzajamnog djelovanja „ja" i „ti" nema nikakve svijesti. Istom živim i trajnim uzajamnim djelovanjem „ja" prema „ti" nastaje opća svijest. Odgoj je po njemu jedna prafunkcija, koja pripada zajednici. Ona je čovječanstvu data sa zajednicom i treba da služi zajednici. Pojedinac uopće iščezava, zajednica i narod je ono realno što postoji. Tako je kod izgrađivanja cilja. Ali, dok govori o praktičnom odgoju, ne može mimoići individuum, samo što mu je odgoj, kojim utječe jedan član zajednice na drugoga, nesvijestan, i samo zajednici pripada svijesni odgoj, a sastoji se u „tipičnom asimiliranju članova po normama i poretku zajednice".

Dok Krieck u svom socijalizmu polazi od zajednice i vodi k naciji, kao jedinom realnom faktoru i cilju odgoja, Natorp zastupa umjereniji socijalizam i polazi od individuuma — doduše kao nečega apstraktnog — i prilazi k zajednici kao realnosti. Međutim kod njega ni individuum ne iščezava kao kod Krieck-a I dok govori o odgoju pojedinih duševnih funkcija, ne osjeća se toliko onaj sažeti socijalizam kao kod Krieck-a. On hoće samo da dade pedagogici i sociologiji filozofski osnov, a to je pojam volje. Njegova socijalna pedagogika i jest zapravo pedagogika volje. Odgoj i volja su mu dva identična pojma. Kao što je volja neka sila, koja nije zadovoljna s onim, što jest, teži za nečim, što treba da bude, tako je i odgoj upravljen na budućnost, za kojom teži. Odgoj polazi u svom razvoju i ispunjavanju kroz tri faze: od nagonske volje, diže se preko volje u nižem smislu riječi do umne volje, a umna volja i svijest su mu isto. I tu se Natorp očituje kao Kant-ov učenik. Prema ovim trim fazama razvoja volje razlikuje Natorp u duhu Platon-ovu i tri osnovne kreposti, a to su: razboritost, hrabrost i pravednost. Nagonska volja treba postati razborita, zatim mora biti hrabra i najposlije umna volja ili svijest treba da bude upravljana pravednošću.

Umjereni socijalizam zastupa i otac škole rada Georg Kerschensteiner. I po njemu treba pojedinac da svojim usavršavanjem služi zajednici. Osnovna je misao Kerschensteiner-ova državnograđanski odgoj. Ideja države je aksiom, na kojem se grade njegove pedagoške misli. Obrazovanje ima po njegovom tri aspekta: aksiološki, psihološki i teleološki. U

teleološkom su opet dvije strane i dva cilja: specijalno obrazovanje na području jednog zvanja i socijalno obrazovanje za službu zajednice. Socijalno je obrazovanje i zvanje za svakog opet dvovrsno: 1. da u specijalnom zvanju prinosi održanju cjeline, 2. da prema individualnim sposobnostima sudjeluje na počudoređivanju zajednice.

Ima još struja, koje su se razvile na području pedagoške teleologije, a to su: pedagoški esteticizam, pedagogika morala i pedagogika ličnosti. I ove su struje nastale već prema tome, kojoj se vrednoti daje u odgoju veća prednost. U početku XX. vijeka pojavila se uz pedagoški individualizam i struja pedagoškog *esteticizma*. Ova struja poput grčkog odgoja polaže važnost na estetsko obrazovanje vjerujući, da preko lijepoga vodi put k dobrome. Ovaj se smjer poziva na čuvstva, da se njih oplemeni i osposobi čovjeka da zna uživati i djelovati na svemu što je lijepo, jer tko ima obrazovana i profinjena čuvstva za sve, što je usavršeno, taj ne će posrnuti ni pasti u podljudske nizine.

Druga struja ne ide tako izrazito neposredno preko estetskog do etičkog, nego hoće da direktno obrazuje karakter, da uvježba i učvrsti ljudsko djelovanje u etičkom duhu. Predstavnik je te struje Foerster. Cilj je njegove *moralne pedagogike* uzdizanje čovjeka do prave slobode duha, a najviša maksima ove struje jest: „Spajaj svaku službu i dužnost sa najvećom dobrovoljnošću u čovjeku, traži dio njegova bića i osposobi ga da dobrovoljno i iz ljubavi preuzme na sebe rado i herojski i ono, što je teško i neprijatno". I ova je struja kao i individualizam Key-eve i Gurlitt-a protiv svake sile i traži slobodu, ali slobodu u umjerenom smislu riječi. Prigovara pedagogici „slobode" modernista. Moderni individualiste da ne određuje jasno, što se zapravo treba u čovjeku razvijati: da li individualitet kao nešto prirodno, ili ličnost kao nešto duhovno. On drži da duh mora usavršiti prirodu. To usavršenje stiče se ne u slobodi Ellen Key-eve i Gurlitt-a, a niti u disciplini sile, nego u dobrovoljnoj poslušnosti. On priznaje, da je u početnom stadiju potrebna sila, ali pravi je triumf svakoga odgoja dobrovoljna poslušnost. Najvažnije je sredstvo ove moralne struje samouprava mladeži i moralna pouka. Samoupravom se razvija uviđanje u društveni poredak i čuvstvo odgovornosti. Moralnom se poukom daju ideje. Pouka treba da polazi induktivno: od života i iskustva djeteta. Svoje savršenstvo nalazi moralna pedagogika Foerster-ova u kršćanskoj religiji.

Već je Foerster prigovorio modernom individualizmu, da ne određuje posve jasno, što misli pod pojmom individualiteta. On razlikuje individualitet kao nešto duhovno i određuje ličnost kao neku centriranu sređenost, za razliku od individualiteta kao nečega nesređenog. Pojmom ličnosti se izgrađuje u pedagoškoj teleologiji nova struja, koja kao ideal odgoja postavlja ličnost. Po tom je i ovaj smjer poznat pod imenom *pedagogika ličnosti*. Uz druge, ovaj smjer zastupa naročito Hugo Gaudig. On postavlja na vrhunac odgoja ideju ličnosti i od nje dalje gradi principe organizacije škole kao i zahtjeve za nastavni postupak. Ličnost po njemu nije prazna forma nego je ispunjena kulturnim sadržajem različitih područja. Ličnost je individualnost prožeta vrednotama. Ona je „egocentrična", jer ide za obogaćenjem sebe, ali je upravljena i na objektivnu kulturu, jer ličnost uspijeva samo u zajednici sa kulturnim dobrima. Prema tome, ako ličnost i pozna samo „lične" svrhe, ove su svrhe ipak nadindividualne, jer se ne ograničuju na pojedinca niti samo teže k individualnim vrednotama. Ličnost u sebi obuhvaća sve vrednote i to u tolikoj mjeri, da ne ostaje samo pri subjektivnoj kulturi svoga duha, nego prelazi preko sebe k zajednici i objektivnoj kulturi. Zato u toj ideji ličnosti spaja Gaudig dvije oprečne struje: individualizam i socijalizam.

Prema ideji ličnosti organizira Gaudig i školu, koja treba biti u službi ličnosti. Škola ličnosti treba da bude škola kulture, škola rada, škola doživljaja i škola zajednice. Najviši je princip škole ličnosti slobodna duhovna radinost, vlastita i duhovna samoradinost učenikova. Od učitelja se prenosi rad na učenika. Učenik ima da postavlja cilj obuke, on pita a ne učitelj, jer rad treba da polazi od spontanog duha učenikova. Mjesto poslušne reprodukcije dolazi u školu ličnosti stvaralačka produkcija.

II.

Sve su se spomenute struje razvile na području pedagoške teleologije. One se odnose više na određenje odgojnog cilja. Osim ovih ima u pedagogici struja, koje potječu iz psihologijskih nazora, a odnose se naročito na određenje praktičnog odgojnog rada. Tu su na području pedagoške metodologije dvije velike struje, poznate pod imenima „stara" i „nova" škola. H e r b a r t, otac pedagogike kao nauke, izgradio je nesamo pedagošku teleologiju nego i metodologiju. Postavio je principe, po kojima se treba odvijati praktični odgoj, naročito školski. Postavio je metod obučavanja, koji je poznat pod imenom H e r b a r t - Z i l l e r-ovi formalni stupnjevi. Bliži je cilj obuke pobuditi u učenicima interes, a dalji je kao i cilj svakog odgoja uopće razvijati i odgajati ćudoredno-religiozni karakter. Obuka i odgoj se ne isključuju, jer „svaki obučavatelj mora biti i odgajatelj". Svaki predmet u školi ima svoju svrhu, ali ima jedna grupa predmeta, koja naročito utječe na razvoj naziranja na svijet i život, a to su: povijest, književnost i religijska obuka.

H e r b a r t-ove ideje se nijesu u školskoj praksi provodile možda onako, kako ih je on bio zamislio. Normalni stupnjevi su dosta grubo shvaćeni, pa su se primjenjivali i tamo, gdje to nije tražila priroda samoga predmeta. Prigovaralo se mnogo, što H e r b a r t postavlja kao cilj obuke interes, a to da ne mora biti cilj nego samo sredstvo obuke. Međutim zaboravljalo se, da je to kod H e r b a r t-a samo bliži cilj, a dalji je i konačni cilj ćudoredno-religiozni karakter. No ni ovaj cilj nije bio svima dosta obuhvatan. Moderno je doba imalo druge zahtjeve. Na području filozofije vrednota razvile su se i obrađivale i druge a nesamo etičke i religijske vrednote, pa je i ove trebalo postaviti i uvrstiti u cilj odgoja. Ideja ličnosti je u moderno doba okupila u sebe sve poznate vrednote. U ideji ličnosti je sadržan i ćudoredno-religiozni karakter, individualitet odgajanika i njegov estetski smisao.

Prvi su školski radovi ocrtani verbalističkim duhom. Glavno je bilo memoriranje. Učilo se govoreći u koru, a učitelj je prednjačio. Što se više razvijala znanost, bilo je sve više građe za učenje. I tako je škola bila do današnjih dana škola učenja. Iz škole su izlazili ljudi bogati znanjem, ali hladna srca i zato kaže E u c k e n, da je kultura previše intelektualistička. U školama se razvija i njeguje samo intelekt. Škola je bila daleko od života. Ljudi su postali nesposobni za život i rad. Posljedica je toga bila — da je domovina H e r b a r t-ova doživjela poraz na svjetskoj industrijskoj izložbi u Filadelfiji 1876. god. Krivnja je pala na H e r b a r t-a i njegovu školu. Trebalo je reformirati škole, da se podigne radinost, zanat i industrija u pogledu kvalitativnom i kvantitativnom. Tu je nastala prva reforma školstva i nastala je borba t. zv. „nove" i „stare" škole. Počelo se propagiranjem ručnog rada u školi, počele su se jače razvijati industrijske škole i škole rada. U Berlinu je osnovan god. 1881. centralni komitet za ručni rad i domaću industriju, a 5 god. kasnije i „Njemačko udruženje za dječji ručni rad". Počeo se cijeniti rad i to fizički rad kao opreka suvišnog teoretiziranja i precjenjivanja intelekta u tadašnjim školama. Privredno praktični su razlozi dali poticaja za struju „nove" škole, koja je kasnije poznata pod imenom „škola rada". Iz ovog vrela razgranala se „nova" škola u četiri struje: 1. industrijsko-zanatska, 2. struja manuelnog rada, 3. struja slobodnog duhovnog rada, 4. struja psihofizičkog rada.

U prvim počecima reforme škole istaknut je bio *industrijsko-zanatski smjer*, koji se brzo razvio u drugu formu — isticanje manuelnog rada u obuci. Početak je ove struje u govoru Georga K e r s c h e n s t e i n e r-a održanom u Zürichu 1908. god. prigodom proslave 162. godišnjice rođenja P e s t a l o z z i-eva, gdje je govorio „O školi rada kao školi budućnosti". Od toga doba ojačao je pokret i interes za novu školu u Evropi uopće. Govorilo se i pisalo o radu i radnoj školi, a da pojam rada nije bio jasno određen. Gledalo se na rad samo kao *manuelni rad* i prvi je korak bio, da se u škole uvede ručni rad kao glavni i zasebni predmet. Drugi opet primjetivši jednostranost i nedostatak toga tražili su, da se ručni rad ne provodi u školi kao zasebni predmet, nego da bude nad svim predmetima kao glavni i opći princip. Ipak nije ni ovo zadovoljavalo treće, koji su htjeli, da se ručni rad primjenjuje u školama i kao zaseban predmet i kao princip obuke. Među ovima bili su naročito K e r s c h e n s t e i n e r i S e i d e l. K e r s c h e n s t e i n e r, koji

je dao i ime ovoj struji, premda je pošao od manuelnog rada, nije pri tom ostao. Svoj je pojam rada i dalje razvijao prema savremenom pedagoškom duhu i isticao je naročito *pedagošku* vrijednost rada. Bio je borac za socijalni državni odgoj i kao takav uzeo je za cilj odgoja „odgoj valjanih građana". A budući da je veći dio građana i uopće veći dio ljudske zajednice u službi zvanja, koje traže manuelni i tjelesni rad, potrebno je gojiti i unapređivati taj rad. S druge opet strane povlači Kerschensteiner svoje opravdanje iz psihologije, koja uči, da se kod djece prije razvijaju praktični, a onda teorijski interesi i da je kod djeteta prije manuelni i tjelesni razvoj nego li duhovni. No, jer nijesu kod djeteta izraženi samo praktični interesi, samo tjelesni razvoj, nego i duševni, traži Kerschensteiner ručni rad ako zaseban i samostalan predmet, ali i kao princip nad ostalim predmetima u svrhu intenzivnijeg i jačega razvoja duha. Traži nadalje, da se tjelesni i manuelni rad ne smije odvojiti od duhovnoga rada, jer se manuelni rad, koji teče mehanički, izoliran od duhovnog rada, ne može smatrati pedagoškim radom, a škola kao mjesto odgoja mora njegovati pedagoški rad. Kerschensteiner određuje još jasnije taj pojam pedagoškog rada. On je po njemu „svako duhovno ili duhovno i tjelesno zanimanje, koje ima za cilj realiziranje objektivnih vrednota". Rad daje mogućnost samokontrole, a to je uz samoradnju glavna oznaka škole rada.

Kao reakcija na isticanje i precjenjivanje manuelnog rada pojavila se nova struja, koja je otišla u drugu krajnost, u precjenjivanju *duhovnog rada* na štetu manuelnoga i tjelesnog. Počelo se isticati, da reformu stare škole može provesti samo nov metod slobodnog duhovnog rada. Glavni zastupnik ove struje jest leipziški pedagog Hugo Gaudig i njegov suradnik profesor u Jeni Otto Scheibner. Pisac djela „Die Schule im Dienste der werdenden Persönlichkeit", ističe kao cilj odgoja ličnost, a jer se ličnost stiče u borbi života, stoga škola, koja služi ličnosti, treba da bude mjesto života, da sadrži život s jedne strane u sebi, a s druge strane, da stoji u uskoj vezi sa ostalim kulturnim oblastima narodnoga života. Škola mora da sa svojom organizacijom predstavlja jedinstvenu sferu života, u kojoj je sferi najvažnija oblast intelektualnog općeg obrazovanja. Tehničko obrazovanje dolazi poslije intelektualnog. U duhovni rad uvodi princip slobodnog duhovnog rada, koji je glavna oznaka Gaudig-ove škole, jer slobodni duhovni rad sadrži u sebi princip samoradnje, a princip samoradnje je osnovni princip škole rada. „Samo samoradnjom se dolazi do samostalnosti".

Otto Scheibner gleda na školu rada slično kao Gaudig. S njim zajedno postavlja kao cilj odgoja vrednosnu ličnost, kojoj je najvažnija oznaka samostalnost duha. Škola rada treba da što više stavi u aktivnost snage dječje samoradinosti, mora da učenika oslobodi od stalnog i neprekidnog vođenja škole, da ga oslobodi od izvanjskog pritiska i dresure i da pobudi i ojača stvaralačke energije u djetetu. Škola rada mora da povede učenika iz pasivnosti u aktivnost, jer obrazovna djelatnost treba da se razvija iz vlastite samoradnje bez tuđe pomoći. Slobodni duhovni rad traži i slobodnu nastavu, a glavne su oznake takove slobodne nastave: slobodan razgovor u nastavi, slobodni izbor nastavnog gradiva i načina obrade, slobodno stavljanje pitanja i primjedbi, slobodno dječje držanje, slobodni gestovi i izražavanje, slobodni pismeni sastavi, slobodno sastavljanje i postavljanje zadataka i t. d.

Između ove dvije struje, precjenjivanja manuelnog rada s jedne strane, i isticanja samo duhovnog rada s druge strane, došlo je do nove struje *psihofizičkog rada*. Ova uzima kao sredstvo obrazovanja i tjelesni i duševni rad. Najistaknutiji zastupnik ove struje jest bečki pedagog Eduard Burger. On ostavlja na snazi princip aktivnosti i samoradnje u smislu spontanosti, jer se samoradnjom dolazi do samostalnosti. Poput Kerschensteiner-a i drugih traži, da se tjelesni i duševni rad spoji u jedan pojam pedagoškog rada, a pedagoški je rad ili rad u odgojnom smislu „svaka aktivnost ljudskih snaga u izvjesnom cilju, kojom se stvaraju obrazovne vrijednosti, a posredno i ekonomske vrijednosti".

Iz ovih četiriju struja škole rada opazilo se mnogostruko shvaćanje pojma rada, zato neki otklanjaju taj naziv „škola rada" i nazivaju je škola čina (Tatschule) ili po Ferrière-u *„aktivna škola"*. On proširuje pojam rada u manuelni, socijalni i intelektualni. Manuelnom radu pridaje ne samo vrijednost za formalno i materijalno obrazovanje u intelektualnom pogledu,

nego i u moralnom i socijalnom. Manuelni rad utječe na razvijanje iskrenosti, pouzdanja u sebe, poštivanja radnika, pobuđivanja altruizma. Za intelektualni rad traži da bude u najužoj vezi sa životom — „pa ako život ne može da dođe u školu, neka škola ide u život". Predmeti i bića neka se proučavaju tamo, gdje se nalaze, u svojoj životnoj sredini. Svojstveno Ferrière-u jest što u pojam rada uključuje nesamo manuelni i intelektualni rad nego i socijalni.

Posebna struja u pedagogici „nove" škole jest Claparède-ova *funkcionalna pedagogika.* On prigovara Ferrière-ovu shvaćanju aktivne škole i hoće da je reformira po biološkom osnovnom principu. Aktivnu školu naziva funkcionalnom. Kao bazu joj uzima funkcionalnu psihologiju, po kojoj se sav psihički život razvio iz bioloških potreba kao njihova funkcija. Kao što Avenarius hoće da samo spoznajne funkcije rastumači biološki, tako Claparède tumači na sličan način cijeli psihički život. Po njemu je osnov svega života potreba, a potreba je poremećenje ravnoteže između organizma i okoline. Kod takvog poremećenja javlja se potreba, koja teži za zadovoljenjem, a ta je težnja interes. I prvi je intelektualni čin nikao također iz potrebe. U onom momentu, kad potreba nije bila u mogućnosti, da se samo gotovo mehanički zadovolji, javio se prvi misaoni rad. I tako Claparède razvija cio psihički život biološki, a u tom duhu hoće da reformira odgoj i školu. Zastupa sve osnovne principe savremene škole: aktivnost, spontanost, samoradinost, slobodu, prirodnost i dr., ali je glavni smisao njegove funkcionalne pedagogike, da se djetetu ništa ne nameće, da se poštuje njegova prirodna individualnost, Aktivitet se zapravo sastoji u tom, da se dijete stavi u prilike, gdje će se u njemu pojaviti potreba, jer će se iz potrebe razviti sva aktivnost i spontanost djeteta.

Funkcionalnu pedagogiku zastupa i naš pedagog prof. Stj. Matičević, i ako u drugom smislu nego Claparède. On drži, da je izraz „funkcionalna" spretniji i obuhvatniji od izraza „škola rada" ili „aktivna škola". Po njemu funkcionalna pedagogika ne obuhvaća samo rad u njegovim oblicima, kako su ga analizirali i tumačili Kerschensteiner, Gaudig, Ferrière i Burger, nego u odgojnu funkciju treba da

uđe i pojam *doživljaja,* kojega je dosta isticao i Gaudig. Nije u odgoju vrijedan samo rad bilo manuelni, intelektualni ili socijalni, nego je važan faktor i emocionalno doživljavanje, što je zapravo osnov i uvjet svih radova i aktivnosti. Treba dijete staviti u milje i dati mu prilike da doživljuje, da se u njemu javi spontanost i aktivnost. Ali, u kakove prilike treba postaviti dijete i koja aktivnost da se u njem probudi, to Claparède ne određuje. Tu prof. Matičević proširuje i dopunjuje Claparède-ovu funkcionalnu pedagogiku. On unosi u funkcionalnu pedagogiku pojam vrednota. Claparède ne govori o cilju odgoja, njemu su kao i njegovu idealu Rouseau-u *sve* dječje sposobnosti jednako vrijedne. Nema ništa negativno u prirodi dječjoj „sve je dobro, što je izišlo iz ruku stvoritelja". Ne spominje ni objektivnih vrednota, toga važnog faktora u obrazovanju, dok prof. Matičević traži u odgoju „razvoj *vrijednih sposobnosti* pomoću kulturnih dobara". I prema tome, dok bismo Claparède-ovu funkcionalnu pedagogiku mogli nazvati naturalističko-optimističkom, pedagogika prof. Matičevića jest kulturno-realistična funkcionalna pedagogika.

Na području pedagogike razabiru se najrazličitije struje u svom svojem bogatstvu, kao što je raznolik i bogat cio život ljudski, o kojem govori i kojim upravlja pedagogika. Nisu ovdje iscrpljene sve struje. Ima ih i po drugim kriterijima. No sve te struje ne znače rasparceliranje i seciranje pedagogike do njena raspada, nego se sve međusobno upotpunjuju i čine jednu jedinstvenu zgradu sagrađenu na temeljima Herbartove pedagogike.

PRILOZI

Hrvatski jezik i književnost u srednjim školama

Blaž Jurišić, Zagreb

Rezultati stručnoga sastanka zagrebačkih profesora hrv. jezika

U nizu pothvata, da se iz hrvatskih škola uklone loše posljedice i istjera zao duh, što ga je iza sebe ostavilo protivuhrvatsko upravljanje našim školstvom kroz posljednja dva desetljeća, nije od maloga značenja stručni sastanak zagrebačkih članova »Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora«, koji se održao 25. travnja 1940. Radi dodirnih točaka, osobito u višim razredima, i radi zajedničkoga nacionalno-odgojnog zadatka obaju predmeta, nisu u ovom sastanku sudjelovali samo predavači hrvatskoga jezika i književnosti, nego i povijesti. Predsjedao je — po želji predstavnika DHSP — prof. dr. Blaž Jurišić, izvjestiteljski posao vršila je prof. gđa Lucija Prpić, a bilježio prof. dr. Zdenko Škreb.

Poslije uvodnih riječi predsjednika, pročitala je gđa Prpić izvještaj banske vlasti — prosvjetnog odjela — o rezultatima ankete, što ju je banska vlast vodila s profesorskim zborovima u Hrvatskoj o svim pitanjima, koja su u vezi s potrebnim promjenama u načinu poučavanja hrvatskoga jezika i književnosti. Jednako je uzeta u obzir kao podloga za raspravu u ovom sastanku i anketa, što ju je upravni odbor »Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora« raspisao u društvenom glasilu »Vijestima« od 7. veljače 1940. o promjeni naučne osnove za hrvatski jezik. Gđa Prpić kao izvjestiteljica davala je najprije kod svakoga glavnog pitanja kratak pregledan izvještaj o mišljenju ostalih hrvatskih profesorskih zborova, nakon čega se prelazilo na raspravljanje.

Budući da je zgodnije, da tok rasprave ostane interna stvar učesnika, iznijet će se u ovom prikazu samo osnovna misao, a u zagradi će se naznačiti ime kolege, koji ju je istakao.

G. dr. B. Jurišić je na zamolbu upravnog odbora DHSP sakupio i pregledno prikazao rezultate ovog sastanka (op. ur.).

Glavna su pitanja na tom sastanku bila postavljena ovako (gđa Prpić):

I. KAKO SE PREDAJE, A KAKO BI SE MORALA PREDAVATI KNJIŽEVNOST U VIŠIM RAZREDIMA.

Rasprava o tom pitanju bila je najdulja i najzanimljivija. Svi glasovi sa svih strana iz svih profesorskih zborova utvrđuju složno, da se hrvatska književnost ne predaje ni s obzirom na opseg ni s obzirom na način onako, kako dolikuje. Svi se slažu, da treba hrvatsku književnost predavati odvojeno i samostalno i u punom opsegu. Kao u državnoj organizaciji, tako i u školi treba da se provodi načelo o tri narodne posebnosti, iz kojega slijedi, da Hrvati kao narod uče u svojim školama svoju narodnu književnost kao temeljnu, dok bi se ostale susjedne književnosti, kao i svjetska književnost, uzimale toliko, koliko je potrebno za opću naobrazbu.

U potkrjepu toga stajališta istaknuto je, kako se je u srpskim školama prije rata učila književnost iz knjige Jovana Skerlića, koji je obradio samo srpsku književnost, pa tako Srbi nisu imali ni pojma o hrvatskoj književnosti. Mi smo bili širokogrudniji, pa smo i prije rata učili srpsku književnost, dakako s drukčijega gledišta nego hrvatsku. Na to se trebamo vratiti. Hrvatska i srpska književnost nisu tekle paralelno. U povijesti hrvatske književnosti treba početi s glagolskom književnošću od 12.—13. vijeka i dalje, pa nastaviti s dubrovačko-dalmatinskom i provincijskim književnostima, ističući osobito, da su hrvatski pisci već od prvih početaka pisali svojim hrvatskim narodnim jezikom, te ih stoga svatko jezično i danas razumije, dok Srbi u srednjem vijeku imaju literaturu za kaluđere, a ne za narod, a ni kasnije, sve do 19. vijeka, ne pišu narodnim jezikom. Zato se može reći, da je istom Vuk Karadžić dao Srbima narodni jezik u književnosti, ali Hrvatima nije.

Odmah u počecima treba da se odredi teritorijalni opseg hrvatskoga jezika i narječja, ne gubeći pri tom iz vida ni one Hrvate, koji su ostali izvan granica Hrvatske. Naše Bunjevce, Šokce, muslimane i ostale izvan ovoga područja treba tretirati također kao dio hrvatskoga naroda. Naši đaci treba da znaju historiju jezika i granice naših narječja. (Ravnatelj J. Ribarić).

Od općeg zahtjeva, da se hrvatska književnost uzima opsežnije i posebno, odvojila se samo u jednom jedinom slučaju sumnja, da li se dadu postaviti granice između hrvatske i srpske književnosti. Obrazlagana je time, da su neki srpski pisci živjeli u hrvatskoj sredini ili prikazivali hrvatske prilike, i obrnuto. Političko mjerilo na štetu estetskoga ne bi se smjelo unositi ni uveličavanjem književnog udjela naših muslimana. (Prof. Lasta).

Nije teško odgovoriti na tu vrstu prigovora. Granice između Hr-

vata i Srba određene su nacionalnim osjećajem, koji ujedno postavlja i granice između njihovih dviju književnosti. Kod pitanja o učenju nacionalne književnosti ne može dolaziti u obzir samo neko apsolutno estetsko mjerilo, pa prema tome nije opravdano primjenjivati ga ni kod prosuđivanja kulturnoga prinosa hrvatskih muslimana. Velikim književnostima stranih naroda ne može se dati prednost u hrvatskim školama radi njihove veće estetske vrijednosti. Nas kao Hrvate u prvom redu zanima povijest našega duševnog stvaranja. (Dr. Jurišić).

Protiv misli, da se od srpskih i slovenskih pisaca uzimaju samo oni, koji imaju kakvih veza s hrvatskim životom, iznesena je protivna misao, da se srpska i slovenska književnost, kao i svaka druga, mora promatrati kao zasebna cjelina, te da nije odlučno, koji su pisci iz stranih književnosti nama najbliži, nego koji su najvažniji, koji kao vrhunci stvaranja doista predstavljaju svoju književnost. Svjetska književnost, koja je vrlo potrebna, može se učiti u okviru živih jezika, koji se predaju u našim školama, pa se samo književnosti onih naroda, kojih se jezik ne uči kod nas, trebaju obrađivati uz hrvatsku. (Prof. J. Matić).

Istaknuto je, da je hrvatska književnost tako opsežan predmet, da profesor ne dospijeva još i na svjetsku književnost, a osim toga nisu pedagoški opravdani skokovi iz hrvatske književnosti u svjetsku, te mogu samo stvarati kaos u glavama mladeži. U negdašnjemu našem ženskom liceju bila je svjetska književnost osobit predmet sa svojim posebnim profesorom. Kako je predavač prof. Florschütz bio vrlo sposoban i spreman, bio je sat svjetske književnosti u liceju najinteresantniji i najdraži. Možda bi se moglo pomišljati na obnovu toga načina, samo će biti teško naći dosta spremnih stručnjaka za taj predmet. (Gđa prof. Ille).

Radi toga, što se mora računati s teškoćom dobivanja stručnjaka za svjetsku književnost, iznesen je prijedlog, da se u školskoj knjizi za hrvatsku književnost u uvodu pojedinih književnih epoha dade kratak pregled svjetske književnosti. (Dr. Pelc).

Istaknuta je bojazan, ne bi li upoznavanje stranih literatura paralelno s našom išlo na štetu naše. Neprestano uspoređivanje sa stranima bilo bi pogrešno, kao što je pogrešno, kad se kod naših književnika pretjerava u traženju utjecaja više izvana nego kod kuće. Treba u prvom redu tražiti ono, što je naše, a ne što je tuđe. Stoga bi ipak bolje bilo, da se svjetska književnost predaje kao poseban predmet. (Gđa prof. Prpić).

U vezi s time izneseno je uvjerenje, da pitanje predavača za svjetsku književnost kao poseban predmet nije neprebrodivo. (Dr. Hamm).

Korisna je u ovoj raspravi bila i praktična napomena o tome, kako je vrlo važno, da profesor književnosti bude ujedno i knjižničar i da živo nastoji oko organiziranja lektire, jer se time postizavaju najbolji rezultati. (Prof. Barišić).

Već je rasprava o uvođenju svjetske književnosti kao posebnog predmeta izašla izvan okvira sadašnje naučne osnove; još su više prešli taj okvir pogledi o potrebi radikalnijih promjena u rasporedu građe s obzirom na psihološke zakone o duševnom razvoju mladeži.

Tako se, na primjer, istaklo, da treba mladež uvoditi u književnost postepeno i da se ne smije započeti književnom teorijom, nego književnim djelom, koje je potrebno razrađivati na estetsko-etičkim načelima. Na osnovi toga bi se trebala uzimati u V. razredu poezija, u VI. razredu umjetnička proza, u VII. razredu kompliciraniji prozni oblici, a u VIII. razredu imao bi se na kraju dati sistem. (Dr. Petanjek).

Dobar je poticaj za razmišljanje dan i napomenama o nezgodnosti sadašnjega načina učenja poetike i staroslovenskoga jezika u V. razredu. Odmah na početku višeg tečaja daje se mladeži materijal, koji je njihovoj duši u tom stadiju razvoja stran i težak. Učenje poetike ostaje u dušama đaka kao mučna i strašna uspomena. I staroslovenski bi trebalo ograničiti. Najbolje bi bilo, da se počne novijom književnošću, a ne starom. (Gđa prof. Nizeteo).

Pogledi, koji zahtijevaju temeljitu promjenu čitave naučne osnove, teško će zasad u praksi moći da dođu do jačega izražaja, jer se mora računati s teškoćama, koje bi odatle nastale za đake, koji bi iz srednje škole u Hrvatskoj morali prelaziti u srednju školu drugih područja izvan njezinih granica.

II. O ČITANKAMA ZA NIŽE I VIŠE RAZREDE.

Mišljenja svih zborova slažu se u tome, da čitanke Nazorove i Barčeve za niže razrede treba ili znatno preraditi ili zamijeniti drugima. Za više razrede trebalo bi prirediti čitanke poput antologija, s više primjera nego što ih ima u sadašnjim čitankama.

U raspravi o tom pitanju istaknuto je, da u čitankama Nazor-Barac ima previše apstraktne građe, a premalo lektire, koju bi djeca sa zanimanjem čitala. Ni prijašnje čitanke Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora ne zadovoljavaju sasvim, jer su dosta zastarjele; trebalo bi više unijeti u njih novije i bolje literature. U svakom će dakle slučaju trebati da se misli na nove čitanke. (Prof. Štefanić).

Načelo, da ne bude odveć nagao prijelaz iz pučke škole u gimnaziju, trebalo bi imati pred očima prigodom izbora štiva za čitanku I. razreda. (Prof. Vunić).

U nove čitanke za niže razrede trebalo bi unijeti više hrvatskih

narodnih pjesama, među kojima bi moralo biti i muslimanskih. Narodna bi se poezija trebala uzimati iz svih naših krajeva i u svim našim narječjima. Mnogo bi više štiva trebalo služiti upoznavanju domovine i povijesti hrvatske. (Ravn. Pavičić).

S druge strane naglašena je potreba, da se u nižim razredima postigne kod učenika što veća sigurnost u poznavanju književnoga jezika; prema tome u čitanke nižih razreda ne bi smjela ulaziti štiva u dijalektu i s provincijalizmima. (Prof. Štefanić).

Napomenuto je i to, da bi trebalo u čitankama nižih razreda ispred svakoga štiva posebno ili na kraju knjige zajedno dati učenicima u nekoliko redaka osnovne crte svakoga pisca, a bilo bi dobro donijeti i piščevu sliku. (Ravn. Ribarić).

U raspravi o čitankama za više razrede iskrsla je alternativa: treba li da povijest književnosti bude u jednoj knjizi, koja bi vrijedila za sve više razrede, a primjeri bi bili u manjim antologijama za svaki razred posebno, — ili da svaki razred ima po jednu knjigu zajedno sa poviješću književnosti i s primjerima? Bolje bi bilo, da se za svaki razred priredi posebna knjiga, u kojoj bi bila književnost s primjerima. Te bi knjige morale biti tako priređene, da bi se mogla njima služiti i publika izvan škole. (Ravn. Pavičić).

Ne bi bilo dobro odijeliti primjere od povijesti književnosti, jer đaci ne bi kupovali odijeljene antologije. (Prof. Štefanić).

III. O GRAMATICI

Opći je zahtjev: Musulinovu gramatiku treba ukloniti. Primjeri u njoj nisu ni jezično ni stilistički ni sadržajno izabrani u hrvatskom duhu, a ima previše primjera u ekavštini. Većina profesorskih zborova želi, da se prirede nove gramatike. Čuo se samo jedan jedini glas, koji koncedira prerađenog Musulina za I.—III. razr., ali ga u svakom slučaju otklanja za IV. razr.

Pored spomenutih nedostataka, Musulinova je gramatika i preopširna. Gramatičke bi knjige trebale biti sažetije i kraće. Uopće se treba uklanjati pretjeranom gramatiziranju. U talijanskim se školama uči vrlo malo gramatike u nižim razredima, ali se u V. razredu čitavu godinu čita Manzoni i Dante, pa se na njima uči jezik. Kao u čitankama, tako bi i u gramatikama za niže razrede trebalo učiti samo ijekavštinu, da ne nastane zbrka; ekavština bi se uzela kasnije zajedno s dijalektima. Ne bi trebalo, da svaki razred ima posebnu gramatiku, nego bi bile dovoljne dvije knjige za sva četiri razreda. (Prof. Štefanić).

Te bi dvije knjige trebalo urediti tako, da u jednoj gramatici bude građa za I. i II. razred, a u drugoj za III. i IV. razred. (Ravn. Pavičić).

Prema drugom mišljenju, trebala bi se za sva četiri razreda načiniti samo jedna gramatika, izrađena na novoj osnovi. Iz nje bi trebalo izbaciti mnogo balasta, kojim je preopterećena sadašnja školska gramatika nižih razreda. Nova bi gramatika trebala dati nešto više od suhih pravila, a trebala bi biti tako napisana, da bi mogla poslužiti i izvan škole. Osobitu bi pažnju trebalo svratiti frazeologiji. (Dr. Hamm).

Istaknuta je potreba, da se i u preparandijama uči gramatika bar jedan sat na nedjelju, jer budući učitelji moraju biti sigurni u gramatici. (Prof. Vunić).

Kod raspravljanja o novoj gramatici pokrenuto je i pitanje, koji joj jezik ima služiti kao osnova. Da li da i dalje ostane Maretić-Vukov jezik? (Ravn. Pavičić).

U odgovorima je naglašena potreba, da se ta osnova proširi. Gramatika se mora sastaviti na temelju suvremenoga narodnog govora i živih dobrih pisaca. (Dr. Jurišić; ravn. Ribarić). Već bi samim tim faktom otpalo mnogo balasta iz školskih gramatika.

Pokrenuto je i jedno sasvim novo pitanje: ne bi li trebalo i za više razrede načiniti također jednu gramatiku, koja bi bila na visini duševnog nivoa zrelijih učenika. Toj potrebi ne bi mogla udovoljiti ni Maretićeva gramatika, pa bi bila dužnost sveučilišnih profesora, da taj posao obavi koji od njih. (Ravn. Ribarić). Potreba učenja takve gramatike u VII. i VIII. razredu osjeća se već i stoga, što se na usmenom ispitu zrelosti ispituje i gramatika, a đaci je nisu uopće učili poslije nižih ravreda. (Dr. Jurišić). Ta bi hrvatska gramatika morala biti takva, da bi dobro došla svakomu hrvatskom inteligentu, koji bi zaželio, da se njom posluži. (Gđa prof. Ille). U njoj bi se mogla obraditi i povijest hrvatskoga jezika. (Prof. Štefanić).

Prema tome je misao o jednoj gramatici za zreliju školsku mladež i za intelektualce naišla na opće odobravanje.

IV. O PRAVOPISU

U anketi o tom pitanju ponavlja se jednodušno isti refren: vratimo se onome pravopisu, koji se je upotrebljavao u hrvatskim školama prije »pravopisnog uputstva« od 15. VI. 1929.! Jednako je stajalište i ove stručne konferencije.

Ipak je izneseno mišljenje, da bi u novom izdanju našega prijašnjeg pravopisa trebalo štošta mijenjati, jer je i on gdjegdje dosta kompliciran. (Dr. Hamm). Samo se jedan glas javio za t. zv. logičku interpunkciju, dok bi u svemu ostalome prihvatio naš prijašnji pravopis bez znatnijih promjena. (Prof. Vunić). Istaknuto je, da treba urediti pitanje o pisanju velikih slova: danas se pretjerava u tome; interpunkcija treba da bude gramatička, a ne »logička«. (Ravn. Ribarić).

Kod prosvjetnog odjela treba da se poduzmu koraci, kako bi se još u toku ove školske godine odlučilo o pravopisu, jer je u školi velika neprilika od današnjega pravopisnog bezvlađa. (Dr. Hamm). Vrlo je teško ispravljati zadaće po dva pravopisa: jedni pišu po starom, drugi po novom — kakvo stajalište da zauzme profesor? (Gđa Ille). »Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora« predalo je prosvjetnom odjelu banske vlasti prijedlog za pravopis još u listopadu 1939. (Dr. Kajfeš). Budući da o tom pitanju nije još donesena nikakva nova odluka, pravno stoje na snazi još i sad »pravopisna uputstva« iz 1929.; ali kako se i sama banska vlast služi pravopisom kakav je kod nas vrijedio prije »uputstava« od 1929., bit će najbolje, da se držimo svi u školama toga našega prijašnjeg pravopisa i da ga via facti provedemo, bez straha, da ćemo biti desavuirani bilo od hrvatske javnosti bilo od banske vlasti. (Dr. Jurišić).

Ozbiljnost, muževnost i jednodušnost, koje su vladale u ovoj stručnoj konferenciji, mirni i otmjeni ton rasprave, koja je bila na visini, — sve to služi na čast učesnicima ovoga uspjelog sastanka.

Osman-beg Štafić

Davne uspomene

Fran Binički, Lički Osik

Ne će mislim, biti zgorega nanizati nekoliko uspomena baš sada, kad se dijele duhovi, kad se obistinjuje san čovjeka, koji je pia fraude tegnuo osvješćivati nesvijesni dio hrvatskog naroda. Ima 20 godina, da toga čovjeka krije hrvatska gruda tamo na Mirogoju, a ne znam, hoće li mu se hrvatski narod znati dolično odužiti.

Stanovao sam kod svoje rođakinje u kući Marka Došena baš pred gospićkom gimnazijom. Markova je rodna kuća u Mušaluku daleko od moje oko 500 metara, naše su se majke lijepo slagale, pa ako je Marko i stariji od mene punih 16 godina, nastalo je među nama polako prisno i iskreno prijateljstvo. Ja sam danomice dolazio u Markov dućan i tešio mu sina Antu Hrvatina, koji sad radi u Pittsburgu. Kad je Marko pokrenuo 1893. časopis »Hrvat« postao sam mu najvjerniji suradnik zajedno s pobratimom Milanom Ogrizovićem. (Kasnije sam neko vrijeme i sam uređivao list i malo nisam dobio pakrački dekret iz gimnazije nastojanjem prav. katihete Lalića). Marko mi je davao ruske

knjige i pravaške spise, pa sam mu zahvalan, što mi je pokazao pravi put u javnom životu. S Došenom je odavno prijateljevao onda još mladi profesor Krsto Pavletić, koji je u Gospiću i u gimnaziji uživao najveći ugled. Nismo ni mi učenici ni građani znali, da je Krsto čovjek pera. Pričao mi je poslije sam Krsto: — Jednom se nas više kuglalo. Ivša Devčić jednim mahom sruši svih devet. Ja se našalim — Bravo, Ivša, ta ti je bolja od Tvoje najbolje crtice! . . . Ivša se naljuti. — Pa zašto ne radite vi, profesori, nego sve prepuštate nama?!

Kad ni sami književnici nisu znali za Pavletićev književni rad, nije se čuditi učenicima. No među nama je bio svakako najmiliji učitelj, kojega smo i ljubili i štovali, a i ljuto žalili, kad su ga premjestili iz Gospića radi neslomljiva značaja. Uz to je bio izvrstan pedagog i vrlo spreman. Više smo naučili kod njega u jedan sat, nego kod drugih u jedan mjesec...

Kako sam veselo prepisivao za »Hrvat« pjesmu »Ban Zrinović i Kraljević Marko«, koja bi zaslužila, da se opet pretiska! No kako sam se iznenadio, kad mi Marko Došen reče, tko je Osman-beg Štafić, čije sam pjesme gutao i jedva čekao, da izađe »Vijenac«, »Prosvjeta« ili »Osvit« s Osmanovom pjesmom! Došen mi reče kao tajnu pod sedam pečata, da je to glavom naš mili profesor, koji pod imenom Kazimir Lucić pjeva u »Hrvatu«, t. j. glavom Krsto Pavletić. Krsno mu je ime bilo Kazimir Krsto, a majka mu je bila Luce. Dašto, Marko otkri tajnu i mome pobratimu Ogrizoviću, dok su drugi kopkali radoznalo, da doznaju, otkud to Ture. Ondašnji urednik »Vijenca«, Bartol Inhof nije mirovao, dok nije od Ogrizovića doznao, tko je taj Štafić. (Ogrizović je prepisao Štafićeve »Vjerne sluge« i predao ih uredniku »Vijenca«.) Drugi su još dugo morali čekati uza svu radoznalost. Ali odkud ime Štafić? Krstu je majka Luce od mila nazivala Štofić. On je želio, da pod tim skupnim imenom pišu razni hrvatski književnici i da bude hrvatsku svijest kod naših muslimana. No bilajski župnik, pok. Pajo Matić, prepisujući prvu pjesmu Osman-begovu, mjesto o napisa a, pa tako mjesto Štofića izađe Štafić. A Krsto je bio zadovoljan, jer je još bolje bio pokriven. On je u isto doba pisao i pjevao pod imenom Pavle Krstinić, a opet se nije nitko domišljao, da bi Pavle i Osman bila ista osoba.

Otkad je Došen otkrio meni veliku tajnu, davao mi je redovno pjesme Štafićeve, koje sam prepisivao za mostarski Osvit. U to doba Ogrizović i ja, koji smo u »Hrvatu» pisali pod imenom Predrag i Nenad, zamislismo poput Štafića pisati za muslimane pod imenom Omer i Ivo. I poslah nešto pok. Don Ivi Prodanu za »Hrvatsku Krunu«! (Među nama moja je baba po materi bila od roda Ećimovića iz Perušića, pa da nije bilo popa Marka i t. d., bio bi možda i prozvan Omerom).

Prođoše godine, a u Zagrebu osvanu »Hrvatstvo«. Moj Štafić napisa dramu »Bratski inat« prema Tomićevu »Zmaju od Bosne«. Poslah dramu pok. Mirku Marchetti-ju sveuč. profesoru, sa zamolbom, neka je tiska u »Hrvatstvu«. No Marchetti mi vrati dramu navodeći, da nije za katolički dnevnik. Ne znam ni sada, zašto je nije dao tiskati.

Naskoro pogodi Osman-bega težak udarac, od koga se nikad ne oporavi. Ja složih pjesmu »Sreća nesuđena« o junaštvu Matijaša Rakića u Krupi. Potpisivao sam se pod svojim radnjama inače Pop Slobodin, a ondje se potpisah S. Dinić i (Slobodinić). U pjesmi se spominje pobjeda kršćanstva. Uredništvo Osvita mjesto imena S. Dinić stavi Osman-beg Štafić. A onda . . . dobih pismo od popa Stipe Vučetića, koji mi javi, da su se teško uzrujali muslimani te prisilili Mirzu Safveta Bašagića, da s Osvita skine svoj moto »Hrvatskog jezika šum — može da goji, može da spoji — Istok i Zapad, srce i um«.

Muslimani drže, da se pod imenom Osman-beg Štafić širi propaganda za kršćanstvo među muslimanima, a sam je Osman beg kršćanin, pače svećenik i redovnik . . . Zato dobri pop Stipe zahtijeva, da se Osman-beg odade i da ne pjeva nikad više pod tim imenom . . .

Odgovorih popu Stipi tako, da ne povrijedim povjerene tajne. A dragom Osman-begu, s kojim me je vezalo srdačno pobratimstvo i kumstvo, (jer sam kumovao na potvrdi njegovu sinu) javih, da su ga silom upokojili. I moj Pavletić morade u naslovu »Bratskog inata« Osman-bega zamijeniti svojim Pavlom Krstinićem. »Bratski inat« izdade Matica Hrvatska.

Danas ne treba našim muslimanima kršćanskih »begova« poput našega Osman-bega Krištofića, jer imaju dosta svojih svijesnih hrvatskih korenjaka — govoreći po današnju — ideologa. Uostalom svi svijesni muslimani bosanski i hercegovački znadu dobro, da su baš oni najčišća hrvatska krv, kako ih nazva Otac Domovine dr. Ante Starčević. No ne bi bilo suvišno, kad bi Matica Hrvatska pretiskala »Vjerne sluge«, barem djelomice, a uz to i druge sitnije pjesme, koje su rasijane po raznim časopisima pod imenom Osman-bega Štafića. A bilo bi dobro skupiti i povijesne pjesme, što ih je skitio Pavle Krstinić o glasovitim Hrvatima i Hrvaticama. Bilo bi to i potrebno osobito za hrvatsku mladež, koju danas hoće da zapletu štokakvi podmukli pauci.

Da li je pisanje grupe »ije« obligatno?

Stanko Petrov, Sinj

1. Naš Pravopis uči, da se u dugim slogovima, gdje prema starome jatu u ikavskom narječju dolazi dugo i, a u ekavskome dugo e, u književnom jeziku ima pisati redovno ije.

Mislim, da će mi svi nastavnici hrvatskoga jezika priznati, da se naši učenici ni u kojoj točki pravopisa ne pometaju toliko kao baš u ovoj! Ili se stavlja grupa ije gdje joj nikako nema mjesta, ili se ne stavlja ije ondje, gdje bi po Pravopisu trebalo da dođe.

A ne samo učenici, nego i već prokušani pisci često su puta u neprilici, hoće li napisati ije ili samo je. To možemo opaziti i kod naših najboljih pisaca. Odakle dolazi sve to?

Teškoća je u ovome: nekad je u ikavskome ili ekavskome dugo i ili e, a Pravopis ipak traži, da se tu piše je, a ne ije. Zato se veli u navedenome pravilu: redovno. Upravo ta riječ stvara sve teškoće, i nema nijednoga zgodna i kratka pravila, po kojemu bi čovjek mogao da se lako snađe. Eto zato vidimo neslaganja u pisanju grupe ije često puta i kod naših prvih jezikoznanaca. To se najbolje ogleda u činjenici, da su različna izdanja i samoga školskoga Pravopisa mijenjala grafiku pojedinih riječi sa ije!

Sada nastaje pitanje, je li pisanje grupe ije baš obligatno, ili je možda samo fakultativno, tako da ne bi bila pogreška pisati svugdje samo je prema ikavskome i ekavskome dugom i ili e, kao što se i sada piše u onim slučajevima, koje naš školski Pravopis nabraja?

Da odgovorimo na postavljeno pitanje, treba da se sjetimo razloga, radi kojega je Vuk Karadžić tražio, da se ima pisati ije, a za njim su pošli Daničić, Maretić, Broz, Boranić, Musulin, u jednu riječ, naša školska gramatika i pravopis. Vuk uči, a za njim i naša Gramatika, da se u tim slučajevima u ijekavskome izgovoru čuju dva sloga, koji su prema različnom akcentu naglašeni sada prvi, a sada drugi: cvȉ-jet, mli-jèko. I taj dvosložni izgovor uzeo je Vuk kao književni, premda se i on sam katkad koleba, pa na pr., piše: zvjezdama i zvijezdama, stijenama i stjenama (Vidi: Maretić, Gramatika i stilistika, 2. izd., str. 150, § 180 c).

Da li je zaista, u ijekavskim krajevima dvosložni izgovor spomenute grupe općenit, i da li je samo on opravdan?

Na ovo pitanje najbolje će odgovoriti dijalektološka istraživanja jekavskih govora. Ta su istraživanja za Vukovih vremena bila ili nikakva ili tek u prvim svojim počecima, a Vuk je zapravo više radio kao kabinetski radnik nego crpeći sam direktno iz puka

Danas više nije tako, i mi poznajemo stvarno stanje naših dijalekata mnogo bolje nego Vuk, iako još nije sve pretraženo i ispitano. Pa što nas uči naša dijalektologija o pitanju, o kojemu je ovdje govor?

2. Bez sumnje je najbolji današnji poznavalac ijekavskoga govora dr. Milan Rešetar, i sam rođeni jekavac. Rezultate njegovih istraživanja u našemu pitanju usvojio je već god. 1914. u svojoj čuvenoj Gramatik der serbo-kroatischen Sprache (Heidelberg, C. Winter, 1914) poznati jezikoslovac i slavist A. Leskien.

U § 202. (str. 113—114) ističe Leskien, da pisanje grupe ije, koje se uobičajilo poslije Vuka, nipošto ne odgovara faktičnom izgovoru kod svih jekavaca. Evo njegovih riječi:

»Zum Verhalten innerhalb der jekavischen Mundarten ist zu bemerken, dass die seit Vuk allgemeine Schreibweise ije für altes ě[1] nicht für alle Jekavci zutrifft.« (l. c., str. 113.).

On ističe dalje, da se jednosložni izgovor grupe ije slaže s metričkom upotrebom starih dubrovačkih pjesnika XVI. vijeka, kod kojih je ie diftong, a ne i + je. Za svoje tvrdnje pozivlje se poglavito na Rešetara (l. c. str. 113—114).

Maretić je u prvome izdanju svoje Gramatike i stilistike vrlo odlučno odbio tvrdnju onih, koji kažu, da se ne izgovara, na pr., si-je-no, nego sje-no (dvosložno, a ne trosložno). On misli, da je u sijeno ono i vrlo kratko, pa ga neki gotovo i ne čuju (l. izd., Zagreb 1899., str. III, pri dnu). Međutim, u drugome izdanju Maretić je to mišljenje potpuno promijenio. Evo što on piše, a što je od odlučne važnosti za pisanje, o kojemu se bavi ovaj članćić:

»M. Rešetar u knjizi d. štok. Dialekt., str. 87—89. razlaže, da južnjaci prema istočnom ȇ, i zapadnom ȋ govore ponajviše ije, dakle vȉjek, sȉjeno prema vȇk, sȇno i vȋk, sȋno; isto kaže on i za ě, kad je bez akcenta (na pr. u kȍlijevka). Ali prema istočnom é, zapadnom í, drži Rešetar, da južnjaci ponajviše govore jé, na pr. bjéda, rjéka, dakle onako kao vjérnost, vještac i. t. d. Koliko sam ja slušao južnjački govor iz usta prostoga naroda, rekao bih, da se izgovor vjȇk, sjȇno čuje nešto češće, a izgovor bjéda, rjéka nešto rjeđe, nego što kaže Rešetar, pače ja idem dalje te tvrdim, da se može dogoditi, te isto čeljade istu riječ isti dan izgovara dvojako: sad sjȇno, rjéka, sad sȉjeno, rijȅka.« (Vidi: Gramatika i stilistika, 2. izd., Zagreb 1931., str. 54., § 62. c.).

Te riječi našega odlučnoga ijekavca najbolje dokazuju, da izgovor ije u slučajevima, o kojima je govor, nipošto nije jedini opravdan, pa prema tome ni obligatan, nego samo fakultativan. Tražiti, da se jedino on upotrebljava u književnom jeziku nije zahtjev, koji se temelji na faktičnom izgovoru, nego je to samo Vukov zahtjev. To priznaje i Maretić kad nastavlja:

[1] Zapravo dugo ě

»Jamačno bijaše tako i u Vukovo vrijeme, a Vuk je kao rođeni južnjak finoga uha dvojaki taj izgovor dobro razlikovao, pa što je za golemu većinu riječi uveo u književnost izgovor ije (dakle sijeno, rijeka), to bijaše zato, što je držao, da je taj izgovor običniji od onoga drugoga, a taj drugi izgovor odabrao je samo za genitiv plur., na pr. vjȇrâ, djȇlâ, bȅsjȇdâ i za nekoliko drugih riječi navedenih pod b), gdje je držao, da se mnogo češće govori jȇ ili jé nego ije. A kako se čovjek može varati u razlikovanju skupa ije i skupova jȇ ili jé, to se lako razabira iz onoga, što je rečeno pod b), kako su se Vuk i Daničić u tome razlikovanju katkad pometali«. (l. c.).

Lako je uvidjeti, da je ovo vrlo slabo opravdanje Vukovu postupku! Sa svojom dvostrukom mjerom on je naš Pravopis u ovoj točki učinio vrlo zapletenim i nepraktičnim. To dokazuje činjenica, da se ni on sam nije umio uvijek snaći, a za njim niti jedan naš pisac! Kod takova stanja zaista je vrlo nezgodno kapricirati se na pisanju grupe ije, premda je sasvim opravdano i pisanje grupe je i u dugim slogovima. Pogotovu, nije nimalo zgodno u nekim slučajevima pisati ije, a u drugima samo dugo je, nego je mnogo bolje držati se jednoga pravila, i to onoga, koje je lakše.

3. A koje je pravilo lakše? Ono, koje više odgovara živome govoru.

Već smo vidjeli, da je i među samim ijekavcima potpuno opravdan izgovor grupe je (dugo) svagdje, gdje sadašnji Pravopis traži ije. Mogao bi čovjek reći: opravdano je i ije, pa pišimo svagdje tako, gdje je slog dug.

Na to bih odgovorio, da bi bilo vrlo nepriličino pisati: vijera, mijera, mijesto, kolijena . . .

No ima jedan drugi još jači razlog, koji preporučuje pisanje same grupe je, a to je obični izgovor kod onih obrazovanih ljudi, koji govore jekavski, a nisu rođeni jekavci, nego su taj jekavski naučili u školi ili iz knjiga. Takovi, u pretežnoj većini, redovno govore uvijek samo je, premda pišu ije (ako se ne pometu!).

Da je to činjenica, vidimo već iz onih riječi dra. Maretića, koji se u prvome izdanju svoje Gramatike i stilistike borio protiv onih, koji tvrde, da se ono i u grupi ije ne čuje (vidi gore). To isto tvrdi i Leskien, kad u već navedenome paragrafu 202. svoje Gramatike piše:

»Auf Lagosta wird nicht bloss ě durch je, sondern auch ě durch je vertreten, z. B. pjȅna, mjȅsto, svjȇt, vjénac. Dieselbe Sprechweise findet man auch in Gegenden, wo die jekavische Schriftsprache nicht ursprünglich heimisch ist z. B. in Agram« (l. c., str. 114).

Lastovo, koje Leskien spominje, poprimilo je ijekavsku štokavštinu, ali grupu ije nigdje ne izgovara, a tako se postupa u svim onim krajevima, gdje ijekavski nije od iskona domaći dijalekat. Iz toga slijedi,

da većina Hrvata, bilo onih, kojima je jekavski materinski jezik (a tih Hrvata ima zaista malo!), bilo onih, koji su jekavski naučili iz knjiga i u školi, (a to je pretežna većina hrvatske inteligencije), govore grupu je i u dugim slogovima, makar i pisali po školskom Pravopisu ije.

Ako je tako, a tako jest, što onda slijedi?

Slijedi ovo:

pisanje grupe ije nipošto nije obligatno, nego samo fakultativno; pače pisanje grupe je i u dugim slogovima mnogo je ispravnije i više u skladu s faktičnim izgovorom većine Hrvata nego pisanje grupe ije.

Za praksu slijedi i ovo:

u zadaćama nije potrebno ispravljati nijedan od onih slučajeva, gdje je učenik napisao samo je, a Pravopis tu traži ije, jer Pravopis traži nešto neopravdano ili barem nešto, što nije jedino opravdano.

Naprotiv, gdje učenik napiše ije, a to ne traži Pravopis, tu je pogreška, i to treba ispraviti.

Držim, da će se na ovaj način učenicima mnogo olakšati učenje Pravopisa i pisanje prema njemu.*

Jedan prijedlog za reformu mature** (višeg tečajnog ispita)

Marijan Petras, Zagreb

Danas, kad se o školstvu uopće, a napose o srednjoj školi dosta piše i govori, kad se prikupljaju podesni prijedlozi u svrhu reformiranja naše srednje škole, držim da ne će biti na odmet, ako se pored ostaloga posebno upozori na jednu mogućnost reformiranja višeg tečajnog ispita, koja sama po sebi ne bi baš morala znatno izmijeniti vanjsko lice srednjoškolskog sistema, ali bi zato to više utjecala na unutrašnji duh rada preobrazivši ga doista u smislu postavljenih intencija srednje škole, kojoj je zadatak izgraditi čovjeka u svim njegovim ličnim kvalitetama i uz to ga osposobiti za nastavak studija na visokim školama.

Poznato je, da je u svoje vrijeme završetak srednjoškolskog obrazovanja predstavljala matura, koja nije poput današnje bila ograničena samo na neke stalno određene predmete, već se protezala na cjelokupnost predmeta, od kojih je doista svaki na svoj način surađivao u izgradnji učenikove ličnosti. Učenik je jednako u višim kao i u nižim razradima osjećao, da su svi predmeti po svojoj misiji ravnopravni, pa je i maturalni ispit i svjedodžbu o njemu smatrao prilično vjernim ogledalom svoga rada i spreme. Prema ocjenama na jednaki ispitni način dobivenima i prema njihovoj gradaciji moglo se s pravom naslutiti, u kojem smjeru dolaze intelektualne predispozicije pojedinog kandidata do izražaja, pa se na taj način, mogla i stvoriti dosta vjerna slika o talentu za pojedine predmete kao i perspektiva za eventualni dalji studij. Da li je ovo rješenje maturalnog problema najbolje, drugo je pitanje. Danas je međutim drugačije, a da li je baš bolje, o tome svjedoče mnogi opravdani prigovori maturi u sadanjem obliku, a i ozbiljni prijedlozi, da se matura uopće ukine. Evo o čemu se radi.

Danas se matura ne polaže iz svih, već samo iz nekih određenih predmeta, no jedva iz polovice onih predmeta, koji se u višim razredima uče. Sistem tih predmeta je gotovo sasvim ukočen i nepromjenljiv, te se s jednakom ozbiljnošću i strogošću nameće bez razlike svima učenicima. Učenici došavši u peti razred u dostatnoj mjeri već osjećaju kakva ih sudbina očekuje nakon četiri godine. U povodu toga već se tada počinje kod učenika u shvaćanju pojedinih predmeta neminovno javljati neki dualizam među predmetima, po kojem se stanoviti predmeti predstavljaju kao »važni« zato, jer su maturalni, a drugi »nevažni«, »sporedni« zato, jer su nematuralni. Taj osjećaj raste kod učenika iz godine u godinu, a do vrhunca dolazi u osmom razredu, što je jamačno dobro osjetio svaki nastavnik nematuralnog predmeta u osmom razredu. Sve to imade vrlo nezgodnu posljedicu u tome, što se u tako stvorenom jazu između predmeta neki od njih i suviše precjenjuju prema ostalima, koje učenici onda redovno manje cijene, pa i omalovažavaju, a ponekad i nastavnici maturalnih predmeta. Dešava se, da maturalni predmeti, zahvaljujući u mnogom svojoj povlaštenoj poziciji, kadgod i preko opravdane mjere privuku i apsorbiraju najveći dio učeničke energije, dok ostale nematuralne predmete (prirodopis, filozofija, vjeronauk, umjetnost, kemija, fizika, latinski) moraju učenici često i teška srca pomaknuti u pozadinu i bavljenje s njima svoditi na minimum. Da stvar bude još ljepša, običaje se nakon

* Uredništvo donosi ovaj prilog kao zanimljiv poticaj za diskusiju, pa želi, da i koji drugi stručnjak iznese svoje mišljenje o tom pitanju.

**Ovaj članak, koji je nastao u vezi s anketom o reformi srednje škole, a nemajući pretenziju, da se smatra najbojim mogućim rješenjem sadanjeg nemogućeg sistema maturalnog ispita, želi da potakne na iznošenje i drugih isto tako dobronamjernih mišljenja i prijedloga, kako sa strane širokih nastavničkih redova, tako i sa strane užih predstavnika pedagogijske teorije i prakse.

svega sa sviju strana apelirati još na obzir i blago ocjenjivanje kod nematuralnih predmeta, čak i u slučajevima, gdje to nije nikako prikladno, dok se s druge strane gotovo ljekarničkom preciznošću važe i strogo ocjenjuje svaki, pa i najmanji nedostatak znanja iz cjelokupnog područja dotičnog maturalnog predmeta. To je u vezi sa spomenutim sistemom postalo gotovo nekim nepisanim pravilom. T a k o d a n a š n j a m a t u r a p r e d s t a v l j a e l e m e n a t n e s k l a d a u o b r a z o v a n j u i n e r a v n o p r a v n o s t i m e đ u p r e d m e t i m a n e s a m o n a s v r š e t k u s r e d n j e š k o l e, v e ć u t o k u č i t a v o g v i š e g t e č a j a.

Kao jedan dalji i sa stajališta moderne psihologije i pedagogike, osobito značajni prigovor, mora se istaknuti činjenica, da ovakva h e g e m o n i j a nekih određenih (naime maturalnih) predmeta svodi obrazovanje na ograničenu, a ničim objektivno opravdanu ekskluzivnu bazu, te svojim prilično jednostranim uniformiranjem upravo čini nasilje, kako nad općeobrazovnim mogućnostima iz svih predmeta podjednako, tako i nad razvojem individualnih nagnuća i dispozicija u pravcu povećanog interesa za stanovite grupe predmeta, koji mogu za dalji studij u danom slučaju, biti i te kako važni i odlučni, ali na žalost nemaju povlašteni maturalni položaj. Na osnovu današnjeg sustava više se nego često dešava, da učenik mora u neobičnoj mjeri učiti predmet (»za maturu«), koji u daljem predviđenom studiju i zvanju ne će gotovo ili nikako »trebati«, u isto vrijeme mora gotovo i zapustiti predmete, bez kojih ne može u daljem studiju tako reći ni koraka učiniti. Nema sumnje, da bi se našao vrlo malen postotak učenika, koji bi bili s obzirom na maturu i dalji studij baš tako predisponirani, da bi im upravo ovaj sadanji čvrsti sustav maturalnih predmeta najbolje odgovarao. Posljedice sadanjeg sustava osjećaju se u svim pravcima. Prekomjeran i pod silu izvršeni rad na nekim predmetima ne donosi učeniku mnogo koristi, ni odgojne, ni obrazovne, a nije nipošto rijetkost, da upravo ovako učeni predmeti kasnije omrznu. U takvoj situaciji i atmosferi trpe ne samo netalentirani učenici za dotični predmet, nadalje ne samo predmet zajedno s njegovim nastavnikom nego i rad onih učenika, koji osjećaju posebnu sklonost i interes za taj predmet.

N e m a n i p o š t o r a z l o g a z a h t i j e v a t i, d a s e k v a l i f i k a c i j a z r e l o s t i p o l u č u j e s a m o n a n e k i m u n a p r i j e d t o č n o o d r e đ e n i m p r e d m e t i m a. N e m a n a d a l j e n i s u b j e k t i v n i h n i o b j e k t i v n i h z a p r e k a, d a s v a k i p r e m a s v o j o j d u š e v n o - d u h o v n o j s t r u k t u r i, k o l i k o j e m o g u ć e n a i n d i v i d u a l a n n a č i n p o s v j e d o č i n a m a t u r i z r e l o s t k a o i s p r e m n o s t z a d a l j i s t u d i j.

Iz izloženoga se jasno vidi, kako je današnja matura slabo opravdana i koliko je u stanju da pravedno uoči i utvrdi kandidatovu zrelost i spremu u njenu konkretnom očitovanju. Treba samo imati na umu spomenuto unošenje disharmonije i neravnopravnosti među predmete, nasilje nad individualnim psihičkim strukturama, koje često moraju zahirjeti u propisanim maturalnim predmetima, čim im je ujedno uskraćen plodonosni razvoj na onim nematuralnim predmetima, koji stoje u pravcu njihova interesa, studija i životnog djelovanja.

Sasvim je razumljivo, da je današnja maturalna kvalifikacija gotovo redovno u najvećoj mogućnosti i opasnosti, da poda iskrivljenu sliku o zrelosti kandidata i njegovoj spremnosti za nastavak studija upravo zato, jer primjenjujući svoj jednostrani sistem predmeta prilazi svim kandidatima bez razlike i s t i m, nota bene, j e d n o s t r a n i m m j e r i l o m, u kojem se ne mogu pravedno i potpuno ogledati niti sve opće, a niti specijalne sposobnosti kandidata u njihovu ekstenzitetu i intenzitetu. Mnogi na svoj način sposoban kandidat vrlo lako može da se u perspektivi ovakve mature ukaže u prilično jadnom svijetlu, jer slučajno nije talentiran za bilo koji od onih hegemonističkih maturalnih predmeta.

D a n a š n j a m a t u r a j e l o š e s r e d s t v o z a d o b r u s v r h u i stoga ne bi valjalo da se zadrži u sadanjem obliku. Preostaje ili vraćanje na stari oblik mature, koja sve predmete ravnopravno uvažava, ili naprosto ukidanje mature, ili reformiranje na novoj bazi u skladu sa suvremenim pedagogijskim načelima. Vraćanje na prvu mogućnost, iako bi bilo bolje no ostati kod sadanjeg sistema, ne bi bilo više najsretnije rješenje, budući da bi se zbog neprestanog povećavanja znanja i gradiva i onako neuklonjeni didaktički materijalizam još više proširio i naprosto onemogućio pravu uzgojnu i obrazovnu plodonosnost pojedinih predmeta. Potpuno ukidanje mature uspostavilo bi doduše ravnotežu među predmetima, ali bi znatno smanjilo mogućnost prijeko nužne selekcije, kao i mogućnost prikladnog načina kvalificiranja po svršetku srednje škole. Preostaje dakle, treća mogućnost, naime da se matura reformira u smislu prijedloga, koji ovdje iznosimo.

Prije svega valja se otresti sasvim krive p r e d r a s u d e, da su neki predmeti »važniji«, a drugi »manje važni« u apsolutnom smislu. S ovakvom gradacijom trebalo bi već jednom prestati. Svi gimnazijski predmeti mogu biti subjektivno i objektivno jednako važni, t. j. već kako za koga i kako za što. Primjerice neki će učenici po svojoj strukturi biti neobično zainteresirani baš za matematiku, fiziku i kemiju, dok kod drugih učenika to nikako ne mora biti slučaj. Naravna stvar, da će od unutrašnjeg poriva i interesa zavisiti polaganje važnosti na dotične predmete sa strane samog učenika. U drugu pak ruku, gledajući na kasniji poziv, bit će slučajno spomenuti predmeti za teologa,

pravnika, jezikoslovca, historika i mnoge druge jednako tako malo »važni« kao što su primjerice klasični jezici i povijest za tehničara ili veterinara.

Današnja ukočena hegemonija propisanih maturalnih predmeta ne zadovoljava. Jedino, što bi odgovaralo, jest ograničeni broj njihov, kojim se može izbjeći suvišnom preopterećenju i paraliziranju ličnosti učenika u gotovo nepreglednom mnoštvu raznovrsnog materijala. Smatramo stoga, da je za maturalni ispit sasvim dostatno zahtijevati četiri (4) predmeta, koje bi morali bez oprosta polagati svi kandidati nakon uspješno položenog osmog razreda iz svih predmeta u normalnim granicama propisanog programa. Ovdje više ne bi moglo biti govora o hegemoniji tih predmeta izuzev jedan jedini od njih, koji bi svaki maturant morao polagati, a to je hrvatski jezik sa književnnšću, čemu je očito suvišno dalje obrazlaganje. Hrvatski se jezik s pravom može tražiti kao ispitni predmet od svakoga maturalnoga kandidata, a jamačno se nitko, tko je inače protiv mature uopće ili protiv bilo kojeg predmeta na njoj, ne će protiviti tome jednom predmetu kao obaveznom za sve. No to je minimum i maksimum vezivanja. Svaki dalji zahtjev, koji bi išao za tim, da se tome doda još koji od predmeta kao obavezan za sve dovodio bi opet do hegemonije i time bi se zamišljena reforma sasvim izjalovila. Ostala tri predmeta mogao bi naime kandidat po svojem nagnuću i opredjeljenju za eventualni kasniji studij slobodno izabrati između svih onih predmeta, koji se uče u višim razredima. Vrlo je vjerojatno, da će budući profesor izabrati predmete svoje buduće struke, tehničar matematiku, fiziku i kemiju, teolog vjeronauk, filozofiju i latinski, pravnik latinski, povijest i filozofiju, komercijalac živi jezik, matematiku i zemljopis, a primjerice budući veterinar, liječnik, farmaceut i agronom prirodopis, kemiju i fiziku. To su samo neke nabačene, ali vjerojatne kombinacije, koje bi se znale češće javljati, a za dotični dalji studij mogle bi kandidatu, koji ih izabere, biti samo od koristi. Onda bi se jamačno smanjili i prigovori sa strane sveučilišta i visokih škola, da se na pojedine struke upisuju studenti sa nedovoljnom stručnom prednaobrazbom. Naravna stvar, valjalo bi pripaziti, da su maturalni zahtjevi iz pojedinih predmeta, po težini i opsegu koliko je moguće uravnoteženi i protegnuti na cjelokupnost gradiva dotičnih predmeta u višim razredima, kako se ne bi moglo dogoditi, da kandidati naprosto iz spekulacije izabiru stanovite predmete. Ovo treba posebno držati na umu, jer bi se inače lako moglo primjetiti, da neki predmeti po svojoj prirodi predstavljaju lakši materijal od drugih i po kvalitetu i po kvantitetu. U sadanjem nastavnom programu doista je u mnogome tako. Međutim, teškoća odnosno lakoća pojedinih predmeta u dobroj je mjeri relativna zaviseći o subjektivnim faktorima učenika i njihovoj duševnoj usmjerenosti. Uza sve to

nema sumnje, da u sumi zahtjeva iz pojedinih predmeta (= nast. progr.), postoji i objektivni faktor, koji nije nipošto uravnotežen u odnosu pojedinih predmeta. To pokazuju i egzaktna psihologijska istraživanja[1] o nejednakoj objektivnoj teškoći različitih predmeta s obzirom na nastavni program, iz čega proizlazi zahtjev za revizijom nastavnog programa, napose u višim razredima. Nivelacijom objektivnog faktora teškoće u svim predmetima otpala bi mogućnost primjedbe, da bi taj faktor mogao igrati neku odlučniju ulogu pri izboru maturalnog predmeta. Tada bi se izbor u glavnom doista osnivao na čistom interesu za stanovite predmete a u najmanju ruku bi otpala neozbiljna proračunanost.

Na taj način bio bi problem mature možda sretnije riješen, nego što je to danas. S uklonjenom prevlasti propisanih maturalnih predmeta povratila bi se u srednju školu harmonija među predmetima, a time bi srednjoj školi bio povraćen njen već pomalo okrnjeni opće obrazovni karakter. U jednomjernoj nastavi svih predmeta do svršetka osmog razreda ona bi u mnogostranom pogledu stajala u službi izgradnje ličnosti učenika. Kako međutim ne valja pregledati, da je svaka ličnost konkretna cjelina sa zasebnom duhovnom strukturom, koju treba respektirati, predložen bi sistem mature ujedno omogućio veći elasticitet i nužnu slobodu opredjeljenja, bez koje nema pravilnog razvitka ličnosti. Time bi srednja škola u najvećoj mjeri i optimalno ostvarila opće obrazovanje sa spontanim specijalnim aspektom. Matura bi tada na srednjoj školi doista predstavljala posvećenje njenog cilja, da izgrađuje u mladom čovjeku ličnost i da ga pripremi za dalji viši studij.

Bliže prirodi i iskustvu!

Neke primjedbe uz članak Stjepana Urbana

Zlatko Milković, Zagreb

U svome članku »Bliže prirodi i iskustvu« štampanom u 4. bro[ju] Nastavnog vjesnika o. g. mladi zagrebački botaničar Stjepan Urban predlaže neke reforme u prirodopisnoj nastavi naših srednjih škola. Opaske dra. Urbana što se tiču današnje srednjoškolske nastave ispravne su, osobito one, koje se odnose na današnje naučne osnove. Na temelju te naučne osnove, koja je propisana za srednje škole, najveća se

[1] Vidi: R. i Z. Bujas: Die Distribution der Noten als Mittel zur Bestimmung der Schwere des Lehrplans (Acta instituti psychologici Universitatis Zagrebensis, vol. II. No 3., 1937.)

važnost posvećuje stvarima, koje nisu od bitnoga značenja za samo upoznavanje prirodnih pojava oko nas. Dr. Urban naročito ističe preopširno učenje sistematike i bilinskog i životinjskog svijeta na štetu samog poniranja u bit života.

Činjenica je, da 75% materijala, koji je propisan iz prirodopisa u srednjim školama, otpada na sistematiku, koja je doduše vrlo važna za samu nauku i koju mora svaki stručnjak apsolutno svladati, ali je od manjeg značenja za đake, za koje znatno više znači ekologija, sociologija, fiziologija, anatomska građa, te konačno općeniti uvid u teorije o razvoju života na Zemlji. To su zapravo discipline, koje daju opće poglede na svijet i život oko nas i proširuju inteligenciju u mladim đačkim dušama. Opažanje i učenje toga opažanja u prirodi imalo bi biti temelj svake knjige pisane za srednje škole iz prirodopisa. Djeca se moraju u prvome redu naučiti gledati prirodu oko sebe, razaznavati oblike, uočiti njihovu raznolikost i upoznati svrsishodnost, kojom oni služe u samome individuu. Opažanje je bitno, a sve drugo mora ustuknuti pred time, jer samo tako i na taj način može se posvema zaokupiti pažnja djeteta i dati mu odgovor na bezbrojna pitanja, koja postavlja na svoga nastavnika. Amerika pomalo uvodi takav sistem u svoje srednjoškolske udžbenike i rezultati, koji se pokazuju za 100% su bolji, nego li kod upotrebe evropskih knjiga. Učiti opažati djecu na samome terenu, znači njih aktivno zaposliti, njih same pretvoriti u subjekte, proširiti im vidokrug i spoznati, da su do mnogih istina, koje leže sakrivene u Prirodi samoj došli svojom vlastitom glavom i svojim vlastitim nastojanjem, a ne učenjem iz mrtvih slova, koja im prijete svakog dana drugim redom. Samo nagomilavanje imena u sistematici — i latinskih i naših — kako je to danas u našim knjigama, ubija, a ne podiže ljubav za prirodne nauke kod đaka.

To je uglavnom ono, što je istaknuo i g. Urban u svome spomenutom članku i s čim se potpuno slažemo. Htjeli bi se osvrnuti tek na neke njegove riječi, koje se odnose na zoološku nastavu u školama, jer čitalac dobiva krivi dojam o zoološkim knjigama u našim srednjim školama. Na jednome mjestu on piše: »U životinjstvu se po sistemu počinje s majmunima, a većina seljačke djece nisu nikada vidjela te smiješne životinje, nego tek sada na slikama: Zašto se baš taj sistem mora početi s majmunima? Zar to dijete može shvatiti? A tek onda se prelazi na mačku, pa onda opet na lava. Zašto opet jedna egzotična životinja? A on poznaje tako dobro konja i radije bi najprije učio nešto o konju.« A odmah poslije toga dodaje i pita: »U iskustvu je susreo najprije domaće životinje, pa onda divlje životinje. Pa zar dijete doista može shvatiti smisao prirodnog sistema? Ja se vrlo dobro sjećam, da to kao đak nijesam mogao. Pa vjerujem, da to niti današnja djeca ne mogu.«

Ove nam rečenice govore, da dr. Urban ne poznaje dobro školsku zoološku literaturu, barem ne savremenu. Istina, da se u prvome izdanju propisanog srednjoškolskoga udžbenika »Životinjstvo«, koji su napisali sveuč. prof. dr. Krunoslav Babić i dr. Nikola Fink još u godini 1926., odmah poslije čovjeka nalaze antropoidni majmuni kao najbliži srodnici čovjeka, a onda se tek prelazi na mačke, t. j. uopće na porodicu zvijeri (psi, medvjedi i t. d.). No već u drugome izdanju od 1930. godine, nalaze se u istome djelu na prvome mjestu mačka sa svojim srodnicima, pas sa svojim srodnicima i t. d., a majmuni su pomaknuti tek na petu familiju. Kako se ta knjiga upotrebljava već više od 10 godina u našim srednjim školama, to je primjedba dra. Urbana posve suvišna, jer zoološki sistem je u današnjim srednjoškolskim knjigama morao ustuknuti pred pedagoškim principima, koji glase »od poznatog k nepoznatome«, a ne obratno. Dakle, malena seoska djeca, koja dolaze u gimnaziju, ne susreću se već više od deset godina na prvim stranicama knjige s onim nepoznatim »smiješnim životinjama«, koje nikada nisu u svome životu vidjela, već s mačkom i psom, s kojim su takoreći odrasla zajedno u svome seoskom dvorištu i koji su bili prvi i najvjerniji drugovi u njihovoj igri.

Ne bi željeli, da se krivo shvate ovi retci. Oni nemaju drugog značenja, nego samo ispraviti netočnost, koja se potkrala piscu.

Problem srednjoškolske nastave i to naročito prirodoslovne nastave akutnog je značenja. To je pitanje, koje se mora temeljito proučiti i donijeti neke bitne izmjene, a Urbanov članak uz neke manje korekture i nadopune, mogao bi služiti kao vrlo dobar prilog i putokaz kod ispravnog rješenja dotičnog pitanja.

Domaće zadaće iz kemije i fizike

Franjo Krleža, Zagreb

Moguće će se iznenaditi onaj, tko pročita naslov toga članka, pa očekuje, da ću u tom članku pisati o teoretskim zadacima iz fizike, kakovi su već odavno uobičajeni (i koji manje više služe za vježbanje matematike) ili o računskim zadacima iz stehiometrije. Ja namjeravam, da ovdje upozorim čitaoce na domaće zadaće iz fizike i kemije, u kojima se opisuju pokusi izvedeni na školskim satovima.

Kada se svrši takav pokus, potrebno je da ga učenici upišu u bilježnicu pod njegovim rednim brojem, na pr.: 24. pokus: Pougljivanje

šećera sumpornom kiselinom, ili 12. pokus: Centrifugalni stroj. Učenik će kod kuće kao domaću zadaću točno opisati te pokuse, kako su u školi izvedeni i kako ih pokazuju primjeri:

Domaća zadaća . . . datum . . . . .

24. pokus: Na komadić šećera nalili smo malo sumporne kiseline. Šećer je najprije požutio, zatim pozelenio i na koncu pougljenio. Sumporna kiselina je jako higroskopno sredstvo, pa je šećeru oduzela elemente vode.

ili

12. pokus: Na centrifugalni stroj pričvrstili smo dva metalna obruča. Vrtnjom su se obruči spljoštili. Dijelovi, koji su daleko od osovine, imadu veću centrifugalnu silu i udaljuju se to jače od osovine, što se stroj brže vrti. Na isti način spljoštena je i naša Zemlja.

Učenike treba priviknuti, da sve pokuse izvedene u školi (bilo da ih je izveo profesor ili sam učenik) tako opišu u svojim bilježnicama za domaću zadaću. Učenik na taj način pokus još jednom u duhu proživi, jača predodžbe o njemu i ne može ga više zaboraviti. Kad se ispituju i ponavljaju lekcije, ponavljaju se i pokusi. Ako se tako ne radi, mnogo puta se događa, da se učenik pokusa ne može točno sjetiti; međutim ako ga je opisao u bilježnicu, on će tada lako moći da ga dozove u pamet.

Te domaće zadaće neka se pišu u nastavku školskih vježbi, dok na zadnje dvije strane u teci treba da se napiše popis svih pokusa redom, kako su se izvodili.

Kod pokusa što ih izvode sami učenici u nižim razredima, dobro je da opišu točno i materijal, iz kojega su načinili svoje aparate. U našem slučaju taj bi opis glasio otprilike ovako:

Centrifugalni stroj načinili smo tako, da smo iz drveta izrezali kotač i u njem urezali žlijeb. Manji kotač načinili smo od »špule« za konac. Oba smo kotača spojili komadom konopca ili biča. Sve je zajedno pričvršćeno na jednu drvenu dasku kao podlogu.

Kod kemijskog pokusa (ako ga rade učenici u epruvetama), pokus se opiše ovako: U prvoj epruveti imali smo komadić vapnenca, u drugoj solnu kiselinu. Kad smo nalili kiselinu iz druge epruvete u prvu, vapnenac se rastapao i iz njega su izlazili neki mjehurići. Kad smo epruvetu stavili kraj uha, čuli smo kako šumi plin CO_2. Zapaljena žigica stavljena nad epruvetu utrne.

U višim razredima đaci kod opisivanja kemijskih pokusa izvode potrebne jednadžbe s tumačenjima (brzina reakcije, djelovanje pojedinih faktora kemizma, kao što su afinitet, toplina, katalizator, elektricitet, i t. d.), a kod fizikalnih pokusa istražuju računske rezultate, koji potvrđuju izvedene zakone.

Na slijedećem satu treba pregledati domaće zadaće i prozvati nekoliko učenika da pročitaju opis izvedenih pokusa. Ti opisi treba da su kratki jasni, da ne iziskuju mnogo vremena, a od velike su koristi za olakšanje shvaćanja i razumijevanja učenika. Kod čitanja pokusa ostali učenici treba da paze i da kontroliraju da li njihovi opisi po smislu odgovaraju i da li su vjeran i točan prikaz rada.

Reorganizacija stručnoga kataloga Sveučilišne knjižnice u Zagrebu

Eva Verona, Zagreb.

1. Uvod

Dobri su katalozi preduslovi za uspješno iskorišćavanje naučne imovine, kojom knjižnice raspolažu. Poradi toga su problemi o uređivanju takovih kataloga najvažniji problemi modernoga bibliotekarstva. Zagrebačka sveučilišna knjižnica posvećuje tim problemima u zadnjim godinama osobitu pažnju.

Čitaoci zagrebačke knjižnice upotrebljavaju dva kataloga: alfabetski i stručni katalog, od kojih svaki ima svoj točno određen zadatak.

Alfabetski katalog kazuje čitaču, da li knjižnica ima knjigu, koju on traži. U tom su katalogu kataložni listići, na kojima su pojedina djela popisana, poredani alfabetskim redom po redalicama, t. j. po imenima pisaca ili — ako pisac na knjizi nije označen — po prvoj imenici naslova.

Čitač, koji ne traži određenu knjigu, nego literaturu o nekom naučnom pitanju, mora se poslužiti stručnim katalogom. Stručni katalog ima dakle zadatak, da omogući čitaču naučnu orijentaciju među knjigama pohranjenim u spremištima knjižnice i da ga brzo i jednostavno informira o literaturi, koju knjižnica posjeduje o nekom naučnom pitanju. Da katalog uspješno ispunja taj zadatak, potrebno je, da kataložni listići budu u njemu razvrstani po sadržaju na njima popisanih djela, a ne samo formalno po naslovu, koji često ne kazuje ništa o sadržaju knjige. U zagrebačkom stručnom katalogu poredani su listići u skupine po sistematici znanosti. Takav katalog zovemo sistematskim za razliku od predmetnoga kataloga. U predmetnom katalogu poredane su skupine listića alfabetskim redom po predmetnim riječima (Schlagwort), koje označuju predmete obrađene u knjigama.

Stručni katalog zagrebačke sveučilišne knjižnice izrađen je od 1911.—1914. god.[1] te se u skoro nepromijenjenom obliku upotrebljavao kroz punih 20 godina. Za to vrijeme je broj svezaka, što ih knjižnica posjeduje, znatno narastao (knjižnica je god. 1911. imala oko 125.000 svezaka, dok ih danas ima oko 450.000). Taj je porast prouzročio i porast broja listića u pojedinim stručnim skupinama kataloga; poradi toga je katalog postao nepreglednim, te više nije mogao udovoljavati zahtjevu, da lako i brzo informira čitača o literaturi, što je knjižnica posjeduje o nekom naučnom pitanju. Najbolji primjer za tu tvrdnju jesu neke stručne skupine iz starog stručnog kataloga. Listići stručne skupine 363 »Unutarnje bolesti«, »Opća djela« ispunjuju 1 kutiju stručnoga kataloga (sa cca 1200—1500 listića), listići skupine 364 »Bolesti pojedine unutarnje« 2 kutije, listići skupine 149 »Povijest Njemačke« 3 kutije, listići skupine 146 »Povijest Ugarske« 3½ kutije, listići skupine 147 »Povijest Hrvatske uklj. Bosnu« 4½ kutije, i t. d. Čitač, koji se zanima za neko specijalno pitanje iz spomenutih struka, prinuđen je, dakle, prelistati poprečno 1200—6700 listića da sazna, koje knjige o tim pitanjima knjižnica posjeduje.

Pored toga su se u tih 20 godina i znanosti naglo razvijale i specijalizirale. Nastale su nove naučne grane, za koje u starome rasporedu nijesu bile predviđene skupine. Stoga katalog više nije mogao udovoljavati zahtjevu, da omogući čitaču naučnu orijentaciju među knjigama, kojima knjižnica raspolaže. Nekoliko godina ispravljali su bibliotekari tako nastale nedostatke na taj način, da su osobito velike i nepregledne stručne skupine (na pr. stručne skupine 216—218 »Hrvatsko-srpski jezik«, 238—240 »Njemački jezik«, 270 »Rječnici«) dijelili u više podskupina i da su stvorili neophodno potrebne nove skupine, koje su smještali iza srodne stručne skupine (tako se iza skupine 147 »Povijest Hrvatske« stvorila skupina 147a »Povijest Jugoslavije«, na kraju rasporeda dodala se skupina »Političke novine« i sl.).

No sve su te promjene i nadopune, ma kako korisne bile ipak samo privremene. Tokom se godina pokazalo, da stručni katalog u svom tadašnjem obliku nije više mogao zadovoljavati praktičnim zahtjevima zagrebačke sveučilišne knjižnice. Potreba potpune reorganizacije postajala je sve hitnija. God. 1930. uprava knjižnice je odlučila da provede takovu reorganizaciju, koju je odmah i započela.

Prije toga trebalo je riješiti principijelno pitanje, da li će se stručni katalog i dalje voditi u obliku sistematskoga kataloga ili će se mjesto toga izraditi predmetan katalog. To pitanje, koje se krajem 19. ili početkom 20. vijeka nametnulo svim većim knjižnicama s historijskom tradicijom, rješavalo se u pojedinim knjižnicama različito. Tim povodom nastala je u bibliotekarskoj literaturi živahna polemika o prednosti jednog ili drugog stručnog kataloga[2]. Ta je polemika trajala godine i godine, a da nije došla do konačnog rezultata. Uglavnom je danas u bibliotekarskim krugovima zastupano mišljenje, da je svrha i korist tih kataloga tako različita, da bi bilo najbolje, da svaka moderna naučna knjižnica ima oba kataloga. Da je tome zbilja tako, uvjerit ćemo se razlažući ukratko njihovu korist.

Predmetni katalog informira čitača brzo i jednostavno o knjigama što ih knjižnica posjeduje o nekom specijalnom naučnom pitanju, o nekoj ličnosti, nekom mjestu i t. d. Takav je, dakle, katalog važan za čitača, koji se već specijalizirao u svojoj struci te dolazi u knjižnicu sa željom da nađe literaturu o specijalnim, točno određenim naučnim pitanjima.

Sistematski katalog naprotiv razdvaja literaturu o takvim specijalnim pojmovima, ali daje pregled o literaturi većih naučnih područja i o međusobnom odnosu pojedinih stručnih skupina tih područja. Takav je, dakle, katalog važan za sveučilišne đake i mlade naučne radnike, koji se naučno još nijesu opredijelili. Za njih je korisno, da imaju svu literaturu o nekoj znanosti na okupu.

Razjasnit ćemo razliku u upotrebi spomenutih kataloga najbolje na praktičnome primjeru. Profesoru talijanske književnosti, koji se specijalno zanima za Pirandella, potrebniji je predmetni katalog, u kojemu će u skupini »Pirandello« naći ne samo sva djela toga pisca, nego i sve naučne prikaze i kritike o njemu. Slušač talijanske književnosti, koji želi pisati kakovu seminarsku radnju, izabrat će za temu onoga književnika, o kojemu imade dovoljno literature. Takvom će čitaču biti potrebniji sistematski katalog, jer će u njemu naći prikaze svih talijanskih književnika u jednoj skupini.

Vidimo dakle, da su oba stručna kataloga jednako važna i jednako korisna. Ali zagrebačka sveučilišna knjižnica nema toliko stručnog činovništva, da bi mogla uz alfabetski katalog, koji je osnovni katalog svake moderne knjižnice, urediti i dalje voditi još dva stručna kataloga. Knjižnica se dakle našla pred alternativom: napustiti sistematski katalog i izraditi nov predmetni katalog ili preurediti sistematski katalog. Izradba predmetnoga kataloga trajala bi s obzirom na činjenicu, da na tom poslu radi samo jedan knjižničar, koji uz to mora po potrebi obavljati i druge poslove, barem 15—20 godina. Takav katalog mogli bi čitači upotrebljavati tek, kad bude potpuno izrađen, ili kad budu dovršena barem pojedina velika naučna područja, t. j. u najboljem slučaju kojih 10 godina iza početka toga posla. Sistematski se pak katalog može upotreb-

1 Fancev, Sveučilišna knjižnica. Sveučilište Kraljevine S. H. S. u Zagrebu 1874.—1924.; Spomenica, Zagreb 1935.

2 Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1923.—1929.

ljavati malo po malo, čim se dovrši koje odjeljenje. Taj nas je praktični razlog sklonio, da se odlučimo za izradbu sistematskoga kataloga. Da ipak ne izgubimo s vida ni potrebu predmetnoga kataloga, odlučili smo dodati novome sistematskom katalogu alfabetski indeks, koji će isprva nadomjestiti predmetni katalog, dok će se kasnije po mogućnosti izgraditi u potpun predmetni katalog.

Ovdje ću iznijeti i obrazložiti ukratko principe, po kojima se naš novi katalog izrađuje, i nastojat ću da pored toga ukratko prikažem i kritična mišljenja inostranih bibliotekara o tim načelima. Istaknut ću uporedo s time i razlike između starog i novog kataloga i njihove prednosti i nedostatke, te ću nastojati, da dadem uz stručan prikaz rada oko te reorganizacije i uputu čitačima, koji će se služiti novim katalogom.

Htjela bih prije svega naglasiti, da pri reorganizaciji stručnoga kataloga nijesmo mogli postupati po a priori postavljenim pravilima s razloga, što takovih pravila nema i što se uopće ne mogu postaviti. Naučne su knjige plod slobodnoga ljudskog duha, te se prema tome ne podvrgavaju nikakovim bibliotekarskim pravilima i ne odgovaraju uvijek logičnim pojmovima, koji bi se dali bez daljega svrstati u strogo naučan sistem. Ta raznolikost knjiga otešćava u velikoj mjeri konzekventno provođenje pojedinih odabranih principa pri izradi stručnoga kataloga, te nas često sili, da mjesto toga prihvatimo razne kompromise. Tako su nastali i oni mnogobrojni izuzeci, spomenuti u ovome prikazu.

Izrađujući novi stručni katalog konzultirali smo razne inostrane stručne kataloge i inostranu literaturu. No u glavnom možemo reći, da je reorganizacija našega kataloga plod različitih, a često i neuspjelih pokušaja te iskustava stečenih na osnovu nedostataka staroga kataloga.

Govoreći o principima stručnoga kataloga mora nam prije svega biti jasno, da u to pitanje ulaze dva problema, koja su po svojoj biti posve različita, ali pokazuju pri praktičnoj primjeni ipak mnogo dodirnih tačaka. To su:

1) Naučni sistem, po kojemu je katalog izrađen;
2) Tehnička izvedba kataloga.

2. Naučni sistem.

Mišljenja bibliotekara o sistemu stručnog kataloga veoma su različita. U glavnom razlikujemo dva smjera, koja su vrlo ispravno nazvana centripetalnim i centrifugalnim smjerom.[3] Možemo ih po njihovim domovinama nazvati i evropskim i amerikanskim smjerom. Pristaše prvoga smjera drže, da svaka knjižnica mora induktivnim putem, t. j. na

3 Der Realkatalog. Mitteilungen d. öst. Vereinigung f. Bibliotheks- wesen. Jg. 7—9.

osnovu u njoj zastupane literature, izraditi sistem, koji će imati osebine historijskoga razvoja i naučnoga karaktera knjižnice. Pristaše su toga smjera skoro svi istaknutiji evropski bibliotekari. Pristaše drugog smjera nastoje da postave internacionalan sistem, po kojemu bi se imali izrađivati sistematski katalozi svih knjižnica. Pristaše su toga smjera u glavnom amerikanski bibliotekari. Takav internacionalan sistem veoma bi koristio bibliotekarstvu, ali je njegova izvedba neostvariva utopija. Nemoguće je obazirati se na sve nacionalne i konfesionalne osebine pojedinih naroda. Uvijek bi neki od njih bili zapostavljeni. Takav bismo sistem eventualno mogli zamisliti za znanosti internacionalnoga karaktera, kao što su matematičke, prirodne, tehničke i medicinske znanosti. Ali čak i na tim područjima zadale bi raznolikosti u naučnom poimanju znatne poteškoće. S tih smo razloga odlučili prihvatiti posve induktivan sistem.

Želeći da preuređivanje ne bude na štetu jedinstvenosti stručnoga kataloga, t. j. da katalog, iako preuređen samo u nekim dijelovima, ipak čini neku logičnu cjelinu, koju će čitači moći upotrebljavati i u vremenu reorganizacije, odlučili smo zadržati u što većoj mjeri glavnu razdiobu znanosti iz staroga rasporeda. Ta se razdioba u 16 naučnih odjeljenja oslanja uglavnom na podjeli sveučilišta u fakultete. Iako je djelomično zastarjela, može ta razdioba u glavnim crtama poslužiti kao osnova savremenog kataloga, to više, što glavna razdioba znanosti, a prije svega slijed pojedinih naučnih odjeljenja nije baš tako važan faktor pri praktičnoj upotrebi. Tako je na pr. za čitača prilično svejedno da li vojne znanosti stoje u rasporedu prije ili poslije trgovačkih znanosti, da li povijest stoji prije ili poslije filologije i sl.

Drugo je što se tiče daljne sistematizacije pojedinih naučnih odjeljenja. Ta sistematizacija mora biti — barem u koliko to dopuštaju praktične potrebe knjižnice — što logičnija i u skladu s aktuelnim stanjem znanosti. S toga su razloga kod preuređivanja pojedinih naučnih odjeljenja bile potrebne velike promjene.

Nemoguće je na ovome mjestu točno iznijeti sve te promjene. Htjela bih samo ukratko obrazložiti i opravdati one, koje se bitno razlikuju od staroga rasporeda te donekle i od postupka uobičajenoga u većini inostranih knjižnica.

Tako smo iz rasporeda matematskoga odjeljenja izbacili skupinu »Primijenjena matematika«. Takova bi skupina imala praktičnoga opravdanja u rasporedu kataloga matematskoga instituta. U tom bi se slučaju u tu skupinu uvrštavala sva djela, koja nijesu važna toliko radi svog teoretskog matematskog značenja koliko radi primjene matematskih problema na druge znanosti. Takova djela zasijecaju u teoretsku fiziku, nebesku mehaniku, geodeziju, nautiku, razna područja iz inženjerskih znanosti, osigurateljnu matematiku i političku aritmetiku. U stručnome

katalogu opće naučne knjižnice nema skupina tako heterogenoga sadržaja nikakvoga praktičnog opravdanja, to više, što sve spomenute znanosti imaju u tom katalogu svoja točno određena mjesta. U novome rasporedu matematskoga odjeljenja preostale su dakle isključivo discipline čiste matematike.

Najveće su promjene bile potrebne u odjeljenju prirodnih znanosti, jer je to odjeljenje poradi naglog razvoja tih znanosti u zadnjim decenijima bilo osobito zastarjelo. Morali smo tu prije svega stvoriti posebne skupine za geofiziku. Djela o toj znanosti i njenim disciplinama bila su u starome katalogu razbacana po raznim odjeljenjima. Tako su geodetska djela bila uvrštena u matematiku, djela o zemaljskom magnetizmu i polarnoj svjetlosti u fiziku, geomorfološka djelomice u geografiju a djelomice u geologiju, hidrografska i oceanografska uglavnom u geografiju, meteorološka u fiziku, i t. d. Stvaranje posebnih geofizikalnih skupina potakli su osim naučno-logičnih i praktični razlozi. Zadnjih je naime godina počelo izlaziti sve više geofizikalnih časopisa i općih prikaza, koje je bilo teško uvrstiti u stari stručni raspored.

Bitna promjena prema starome rasporedu jest uvrštenje geografije među prirodne znanosti. Ta znanost stoji u novome rasporedu iza geologije i geofizike, t. j. iza onih znanosti, koje se bave prirodoslovnim opisivanjem naše zemlje, i čini snjima naučnu cjelinu. Taj se raspored bitno razlikuje od uobičajenoga načina uvrštavanja geografije (uklj. kartografiju i etnografiju) u sklop historijskih znanosti. S logično-naučnoga stanovišta ispravna su oba načina, jer jedan dio geografije, t. zv. politička geografija, ima usku naučnu vezu s historijom, dok drugi dio geografije, t. zv. opća geografija, pripada isključivo prirodnim znanostima. S praktičnoga stanovišta ima po nama odabran način veliku prednost. Ta se prednost očituje prije svega pri svrstavanju geografskih opisa pojedinih zemalja. Ti opisi sadržavaju obično pored političkoga i prirodoslovan opis iste zemlje, t. j. opis geofizikalnih, geoloških, antropoloških prilika, te flore i faune te zemlje, tako da je veoma teško dijeliti takove geografske opise od čisto prirodoslovnih opisa pojedinih zemalja. Uvrštavajući geografiju među prirodne znanosti, mogli smo skupiti sva topografska djela geografskoga i prirodoslovnoga značaja u zajedničku skupinu s nazivom: »Geografsko i prirodoslovno opisivanje pojedinih zemalja«. Ta je skupina razdijeljena u podskupine čisto topografskoga karaktera.

Po uzoru sistematskoga kataloga Washingtonske »Library of Congress« prenijeli smo i anatomiju i fiziologiju zdravoga čovjeka i njegovih organa iz medicinskog odjeljenja među prirodne znanosti. U novome rasporedu sačinjavaju te znanosti zajedno s antropologijom naučnu cjelinu s nazivom: »Nauk o čovjeku«, koji stoji iza svih ostalih organskih znanosti na kraju odjeljenja prirodnih znanosti. Običaj da se anatomija

i fiziologija uvrste u medicinu potječe iz stare fakultetske podjele znanosti, te nema naučnoga opravdanja. Odvajanje anatomije i fiziologije od medicine ima osim toga i veliku praktičnu prednost. Medicinski opći prikazi i časopisi bave se naime uglavnom sa posve patološkim problemima, dok se o anatomskim i fiziološkim problemima raspravlja u posebnim časopisima. Spomenuta razdioba olakšava uvelike naučno svrstavanje te posve raznovrsne literature.

Iz sličnih praktičnih razloga izlučili smo i higijenu i socijalnu medicinu te farmakologiju, farmakognoziju i farmaciju iz medicinskog odjeljenja i obradili ih kao samostalna naučna odjeljenja, koja sačinjavaju prijelaz između prirodnih i medicinskih znanosti. U medicinskom je odjeljenju preostala prema tome isključivo čista patologija.

Govoreći o pomoćnim medicinskim znanostima treba da kažemo još nekoliko riječi o sudskoj medicini. Kao svim graničnim naukama, tako je i njoj teško opredijeliti ispravno mjesto u naučnome sistemu. Po nekim svojim pitanjima povezana je sudska medicina s medicinom, po nekim opet sa socijalnom higijenom i socijalnom medicinom, dok su neka njena pitanja posve pravnoga značenja. Mi smo skupili sva ta pitanja u jednu skupinu, koja stoji u rasporedu uz higijenu i socijalnu medicinu. Na taj su način doduše neka pitanja posve pravnoga karaktera, kao na pr. kriminalna tehnika, došla u higijensko odjeljenje, što u prvi mah djeluje ponešto nelogično; ali praktični razlozi govore za tu nelogičnost. Kriminalna je tehnika naime tako usko povezana sa sudskom kemijom, da je nemoguće dijeliti jednu od druge. Sudska kemija je jedno od glavnih područja sudske medicine, te se ne može nikako razdvajati od nje. Stoga smo odlučili spojiti sudsku kemiju i kriminalnu tehniku u jednu podskupinu sudske medicine. Posebna uputa kod pravnih znanosti upozorava čitača na tu podskupinu.

Raspoređujući pojedine znanosti na skupine i podskupine držali smo se slijedećeg principa: svaka je znanost podijeljena na nekoliko skupina; prva ima redovno naslov »O p ć e n i t o o t o j z n a n o s t i«, dok ostale obuhvataju pojedine njene naučne discipline. Ukupni broj stručnih skupina ovisi o opsegu pojedinih znanosti. Tako je na pr. fizika razdijeljena na 7 skupina, kemija na 5, geologija na 4, i t. d. Općenita je skupina razdijeljena na podskupine formalno-literarnoga karaktera, t. j. na podskupine, koje određuju vrstu publikacija, kao na pr. časopisi, bibliografija, enciklopedije, opći prikazi, tabele i t. d., i na podskupine, koje sadržavaju pomoćne nauke te znanosti, kao na pr. njena povijest, filozofija, pedagogija, tehnika i t. d. Radi lakše upotrebe i orijentacije razvrstali smo općenite skupine svih znanosti na isti način, ukoliko je to s praktičnih razloga bilo moguće. Svrstavanjem svih publikacija spomenute prirode u jednu skupinu razlikuje se novi raspored znatno od starog, u kojemu su neke od spomenutih podskupina bile kao samostalne skupine,

kao na pr. časopisi, povijest znanosti, logaritmičke tablice i sl., dok su druge bile razvrstane po ostalim skupinama. Najveća je razlika u raspoređivanju bibliografskih publikacija. U starom su rasporedu bibliografije svih znanosti bile na okupu u odjeljenju »Nauka uopće«, koje stoje na čelu naučnoga rasporeda. U prerađenim odjeljenjima uvrstili smo bibliografije neke znanosti u općenitu skupinu te znanosti. Držim, da je postupak u novome rasporedu ne samo logičniji, nego prije svega i praktičniji.

Iz praktičnih se razloga podskupine u općenitim skupinama redovno ne ponavljaju u razdiobi pojedinih naučnih disciplina izuzevši opće prikaze. Razjasnit ćemo taj postupak najbolje na primjeru. Uzmimo na pr. optiku, koja je disciplina općenitije prirodne znanosti, fizike. Iz cijele optičke literature izlučili smo sve listiće formalno-literarnih publikacija, t. j. sve optičke bibliografije, časopise, enciklopedije, opće prikaze, i t.d. i sve listiće pomoćnih znanosti, t. j. povijest, tehniku i t. d. Te smo listiće uvrstili u dotične podskupine općenite fizikalne skupine, izuzevši opće prikaze optike, koji stoje u prvoj podskupini optičke skupine. Preostalu optičku literaturu rasporedili smo prema sadržaju u dalje podskupine posve naučnoga karaktera.

Na isti smo način postupali i s ostalim znanostima. Ako se tu i tamo moralo drugačije postupati, istaknuto je to posebnom uputom. Takav je izuzetak bio dosad potreban samo u jednom slučaju, i to kod anatomskih atlasa. Tabele i atlasi stoje redovno u 11. podskupini općenitih skupina. Prema tome bismo morali uvrstiti anatomske atlase u 11. podskupinu skupine »Općenito o antropologiji, anatomiji i fiziologiji čovjeka«. Kako u toj podskupini uopće nema drugih atlasa, dok je broj anatomskih atlasa dosta velik, te kako anatomski atlasi čine veoma bitan dio anatomske literature, smatrali smo logičnijim i praktičnijim uvrstiti ih kao posebnu podskupinu u anatomsku skupinu. Na mjestu 11. podskupine općenite skupine nalazi se posebna uputa, koja upozorava čitača na taj izuzetak.

Moglo bi se s pravom prigovoriti, da nije logično isključiti formalnoliterarne podskupine i pomoćne nauke iz pojedinih naučnih disciplina. Mnogi inostrani bibliotekari to ističu.[4] Na primjeru uzetom iz zagrebačkoga kataloga dokazat ćemo, da se taj postupak može ipak praktično opravdati.

U podskupini »Povijest fizike« ima u svemu 57 listića. Od njih pripada 31 zaista općenitoj fizikalnoj skupini, 14 pripadaju zapravo mehanici, 3 optici, 6 elektrici i magnetici, 2 atomistici. U podskupini

4 Focke, Grundlegung zu einer Theorie d. System. Katalog. Leipzig 1900. Trebst, Studien zu einer analytischen Nachkatalogisierung. J. F. B. 1931.

»Fizikalne enciklopedije i rječnici« ima 10 listića. Među njima ima 1 enciklopedija elektriciteta i magnetizma, ostale su opće fizikalne enciklopedije. U podskupini »Fizikalni časopisi« ima 35 listića. Među njima ima 2 optička, ostali su opći fizikalni časopisi. U podskupini »Fizikalne tabele, zbirke zadataka i formula« ima 35 listića. Od toga idu zapravo 5 u mehaniku, 2 u nauk o elektricitetu i magnetizmu, 2 u nauk o toplini, a ostalih 26 pripadaju zaista općenitoj fizikalnoj skupini. U podskupini »Laboratorijska praksa« ima 27 listića, od toga idu 2 u nauk o toplini, 2 u optiku, a svi ostali u općenitu skupinu.

Sličan odnos postoji u ostalim podskupinama opće fizikalne skupine. Da smo te podskupine razdijelili i stvorili slične podskupine i u pojedinim fizikalnim discplinama, dobili bismo na čelu svake naučne discipline po nekoliko podskupina s veoma malo listića. U mnogim podskupinama nalazio bi se samo po 1 listić, t. j. u tim dijelovima kataloga bilo bi skoro isto toliko provodnica koliko i kataložnih listića. Zbog velikog broja podskupina postao bi raspored veoma nepreglednim, dok bi veliki broj provodnica učinio sam katalog nespretnim za praktičnu upotrebu. Ako bi za izvjesno vrijeme broj listića u pojedinim podskupinama općih naučnih skupina tako narastao, da bi te podskupine postale nepregledne — a to se ne će dogoditi tako skoro — mogli bismo te podskupine naknadno razdijeliti te stvoriti potrebne podskupine u pojedinim naučnim disciplinama.

Govoreći o tim općenitim naučnim skupinama moramo još spomenuti pitanje školskih knjiga za srednje i pučke škole. Ti su udžbenici veoma često opći prikazi dotične znanosti, t. j. u njima je često ukratko obrađena sva dotična znanost. To vrijedi za filološke, higijenske i mnoge prirodoslovne udžbenike. Takovi udžbenici pripadaju podskupini »Opći prikazi« općenitih naučnih skupina. U nekim drugim znanostima je nastavni program udešen tako, da se u svakom razredu predaje druga naučna disciplina dotične znanosti. To vrijedi za matematiku, geografiju i t. d. Srednjoškolske udžbenike tih znanosti, u kojima su obrađene samo pojedine naučne discipline, morali bismo zapravo uložiti u opće prikaze pojedinih naučnih skupina. Tako smo isprva i postupali. Ali skoro se pokazao nedostatak toga na oko logičnoga postupka. Ti udžbenici nemaju već po svojoj naravi toliko naučno, koliko pedagoško značenje, t. j. ti se udžbenici redovno ne traže poradi naučne obradbe pojedinih problema, nego poradi pedagoškog prikaza građe propisane za pojedine razrede. Prema tome nije toliko važno, da srednjoškolski ili pučkoškolski udžbenik stoji u stručnome katalogu na naučno ispravnom mjestu, koliko je važno, da svi udžbenici neke znanosti za neki razred budu na okupu. S obzirom na promjene nastavnoga programa i na različit način izdavanja samih udžbenika (geometrije za više razrede srednjih škola izlaze ili po disciplinama kao na pr.

Trigonometrija za srednje škole ili po razredima kao na pr. Geometrija za 7. razred srednjih škola. Prva knjiga obuhvaća po novome nastavnom programu građu raznih razreda, dok druga obuhvata razne naučne discipline) — moguće je to samo tako, da se svi srednjoškolski i pučkoškolski udžbenici iste znanosti skupe u jednu podskupinu. S tih smo razloga stvorili u svim općim naučnim skupinama podskupine za sve srednjoškolske i pučkoškolske udžbenike dotične znanosti.

Pojedine naučne podskupine dijelili smo prema potrebi dalje. Ne može se općenito reći, kako daleko smije da ide sistematizacija pojedinih skupina i podskupina, niti se može odrediti maksimum ili minimum listića, koji smije biti u jednoj skupini ili podskupini. U nekim slučajevima, gdje bi razdioba skupine bila tako komplicirana ili — tako reći — tako »učene« naravi, da bi se čitač teško u njoj snašao, ostavili smo podskupine sa dosta velikim brojem listića. Čini mi se naime bolje, da čitač mora prelistati više listića, nego da mora najprije konzultirati kakovo sistematsko djelo dotične znanosti, da bi po njemu saznao kojoj podskupini pripada naučni problem, za koji se on zanima. Takove su podskupine s velikim brojem listića »Pojedini organski spojevi« u organskoj kemiji i »Razne kemikalije i lijekovi« u specijalnoj materiji medica.

U onim podskupinama, koje smo dalje dijelili, postupali smo opet na isti način kao kod razdiobe naučnih skupina, t. j. na čelu stoje opći prikazi, dok je dalja razdioba naučnoga karaktera. Principijelno smo dakle odustali od diobe naučnih skupina ili podskupina sa posve formalno-literarnoga stanovišta, kako je to bilo u starome rasporedu, u kojem su se mnoga naučna pitanja dijelila u »Opća djela« i »Monografije«. Isto smo tako principijelno odustali od uvođenja skupina ili podskupina neodređenoga sadržaja, kakvih nalazimo u mnogim stručnim katalozima, kao na pr. »Razno«, »Djela koja ne pripadaju ni u jedno od navedenih skupina« i sl. Takvih skupina, koje je talijanski bibliotekar Fumagalli[5] veoma ispravno nazvao »termometrima, kojima se mjeri naučna vrijednost sistematskih kataloga«, nije bilo niti u starome rasporedu.

Nastavit će se.

5 Fumagalli, Cataloghi di biblioteca e indici bibliografici. Firenze 1887.

OCJENE I PRIKAZI

Mirko Breyer: *Tragom života i rada Frana Kurelca, hrvatskog preporoditelja i književnika (1811.—1874.).*

(Binoza: Kolo III, knj. 6, str. 142, Zagreb 1939.)

Nešto zbog osobenjaštva, a nešto zbog arhaičnog jezika nije dugo vremena taj narodni radnik dobio studiju, premda je po lijepim osobinama svoga karaktera: po neumornom radu, rijetkom poštenju, beskompromisnoj neustrašivosti i stradanju za narodne ideale zaslužio, da bi se tko na njega već prije i opširnije osvrnuo. Postepeno objavljivanje podataka o Kurelcu u nekoliko godišta »Građe« i zanimanje Branka Vodnika i Mirka Breyera za Kurelca dalo je naslutiti, da bi doskora moglo doći do monografije o Kurelcu. Vodnik je samo započeo, a Breyer ju je započeo i dovršio.

U ovoj literarno-historijskoj raspravi, koja odiše velikim pijetetom prema Kurelcu, osvrnuo se Breyer u Predgovoru općenito na različite poglede na Kurelčevu ličnost i tom je prilikom objasnio svoj stav, kojim je pristupio izradi ove studije: »Iznio sam vjernu sliku njega i njegova vremena, ne povodeći se za onima, koji ne mogavši odoljeti zlosretnom pritisku raznih suvremenih spoljašnjih strujanja, preobličuju ozbiljnu, neumitnu povijest u nekritična romantična pričanja.«

Pristupajući na takav način starom biografsko-kronološkom metodom sređivanju i iznošenju građe o Kurelcu i nastojeći često strujanjima tadašnjeg političkog i kulturnog života objasniti njegovu ličnost, autor je prikazao na osnovi dosada poznate, ali i nepoznate građe, njegovo djetinjstvo, učitelje, kojih se rado sjećao, prve utjecaje, njegov polazak u graničarsku školu, koja mu je još više ojačala karakter, pa gimnazijsko doba u Karlovcu i susret u Grazu s Gajem, koji je na njega, kao i na mnoge druge, veoma sugestivno djelovao, što je sam Kurelac nad grobom Gajevim istakao. Breyer ga je ocrtao, kako u češkom Krumlovu sređuje biblioteku, a zapravo samo čita, kako se probija kroz Burgenland sakupljajući narodne umotvorine pa dolazi u zatvor, jer je politički sumnjiv. G. 1848. izdaje vatrene proglase na narod, a poslije i različita djela, budi svagdje nacionalnu svijest i čisti hrvatski jezik od tuđica bilo kao

učitelj na Rijeci, u Zagrebu, Đakovu pred klericima, bilo na naučnom putu po Dalmaciji uz potporu Akademije tako, da se u njegovu prisustvu svi boje govoriti. Taj čovjek, koji je bio do naivnosti pošten, preko mjere smion i neustrašiv u borbi; koji je imao dosta neprijatelja, ali i rijetko odanih prijatelja; koji je znao viknuti kao lav, a rasplakati se zbog kakve lijepe uspomene — taj je čovjek doživio toliko denuncijacija, podvala i otpuštanja iz službe kao rijetko koji hrvatski radnik u prošlosti. Otvoren, kakav je bio, i ne mogavši često zadržati svoj prebujni temperamenat, on je donekle i sam bio kriv, jer je dobro znao, da će reakcija okoline, u kojoj je bio, biti strašna i da će ga u prvom redu nastojati materijalno uništiti.

U knjizi o tom Sveslavenu i dobrom Hrvatu, koji je pomirljivo govorio o hrvatsko-srpskim i hrvatsko-slovenskim odnosima (pa su ga ga i Srbi cijenili), prikazao je Breyer detaljno život i rad Kurelčev i zato ta studija znači obogaćenje naše literarne historije. Ovaj višegodišnji solidni rad sa mnogo ljubavi za Kurelca i uopće za starinu mnogo znači u našoj sredini, gdje se većinom pišu efemerni članci prilikom kakovih godišnjica rođenja ili smrti, a veće solidne studije su rijetkost, pa će rezultate te studije moći korisno upotrijebiti pisac kulturne i literarne historije. Breyer je osim toga podatke tražio i od privatnih lica, a služio se također rukopisnom ostavštinom Kurelčevom, sačuvanom u Akademiji, i građom iz arhiva bečkog Ministarstva prosvjete, praškog Narodnog muzeja i Centralnog arhiva knezova Schwarzenberg u Češkom Krumlovu, pa valja ovu marljivost i požrtvovnost, kojom se gubi mnogo vremena, a bez honorara, naročito istaći. Ali u svojoj težnji, da iznese što više građe, Breyer je više puta prešao okvir svoje studije, kako se uostalom dogodilo i Pavlu Popoviću u studiji »Milovan Vidaković«, u kojoj on i previše traga za biografijama Vidakovićevih učenika i sl., što sve nema važnosti. Tako i Breyer, kad je našao Kurelca u društvu sa Fričem, ili Aksakovom, ili Andrijom Torkvatom-Brlićem, ili Čertkovom, ili Cyprienom, odmah donosi opširno i njihove biografije. Premda je to informativno za čitaoce, ipak je ta pojava zapravo balast te studije, jer je Breyer trebao iznijeti iz veza Kurelčevih s tim ljudima samo ono, što je potrebno za objašnjenje Kurelčeve ličnosti. Ovakovim izletima u češku ili rusku literaturu odvodi se čitačeva pažnja od Kurelčeve ličnosti, koja se i inače zbog razvodnjenosti rada dosta gubi, pa se lične crte Kurelčeve dobro zapažaju tek u Jagićevim citatima (str. 87., 99.). Mjesto različitih govora pred grobom, opisa sprovoda i preopširnog prikaza simpatija, kojima su učenici obasuli Kurelca, bilo bi bolje, da je Breyer iznio pregnantnu sintezu na pitanje: što znači Kurelac za hrvatski kulturni i nacionalni život, pa bi i utisci iz ove knjige ostali trajniji.

Makar je u Predgovoru istakao objektivnost, ipak se u raspravi očito vidi, da je podlegao »strujanjima« u 1932. god. i sl. pa je u smislu tih

strujanja interpretirao Kurelčevu jugoslavensku ideju, koja je svakako bez razloga odviše istaknuta!

Osim toga katkad ne navodi, odakle je uzeo citate, pa je to teško kontrolirati kao na pr. na str. 60., 85., 88. i t. d.

Ipak ova studija o jednom od najboljih starijih stilista zaslužuje mnogo pažnje i priznanja.

Emil Štampar, Zagreb

Stjepan Antoljak: *Les répercussions de la révolution française en Croatie.* Annales de l'Institut de Zagreb, Avril-Juin 1939. (str. 68.—83.). *

Ideje slobode, jednakosti i bratstva, koje su inspirirale francusku revoluciju, ubrzo su se počele širiti po cijeloj Evropi i ugrožavati dosadašnji društveni poredak. Samovoljna vlada Josipa II. otvorila je u austrijskoj monarhiji širom vrata ovim idejama.

Parole »sloboda« i »jednakost« doprle su iz Francuske i u Hrvatsku ali riječ »sloboda« vrijedila je samo za plemstvo. I dok su u Francuskoj kidali ropske lance, u Hrvatskoj i Ugarskoj proklinjali su Josipa II. što je dao kmetovima slobodu.

U Parizu gomilali su se događaji jedan za drugim: 14. jula 1789. pad Bastille, 5. augusta ustavotvorna skupština dade svima građanima jednaka prava, te učini kraj apsolutizmu. O svemu tome nemamo u Hrvatskoj nikakvih vijesti, jer je naše konzervativno plemstvo bilo zauzeto borbama protiv reforma već spomenutog vladara. Jednu, iako ne važnu vijest imamo ipak u zagrebačkim novinama »Kroatischer Korrespondent, N. XXI., Agram den 11. august 1789.«, koji ukratko prenosi iz »Wienerzeitunga« članak, u kojem se govori o razuzdanosti pariškog općinstva prigodom posljednjih nemira.

Vladavina Franje II. nasljednika Josipa II. započela je burno. 20. aprila 1792. navijestila je francuska narodna skupština kralju Franji rat. U to bude proglašena republika, kralj lišen svojih prava i smaknut 21. januara 1793. Sačuvan nam je opis tih događaja u bilješkama (vjerojatno) petrinjskog župnika: Memento (Za spomenek). Tu on opisuje s očitom antipatijom događaje u Francuskoj: giljotiniranje kralja i kraljice; diktatora Robespierrea i njegovo smaknuće, a zaustavlja se naročito na uvođenju novog kalendara, koji veli da je sličan turskome, na ukidanju krštenja i crkvenog vjenčanja i pita se, kako ljudi mogu živjeti bez vjere i zakona.

* Uredništvo je zamolilo autora, da sam napiše prikaz.

Austrija je sabrala mnogo vojske za rat. Kralj Franjo znao je iskoristiti neraspoloženje hrvatskog plemstva protiv Francuske. U njegovo ime grof Karlo Palffy iz Beča 18. marta 1793. traži od zagrebačke županije osim obećanih vojnika da im se poveća broj. 31. marta izdaje kralj proglas, u kojem traži, da se dade državi zlato i srebro uz obveznice i kamate od 5%. Istovremeno je zagreb. županija dobila vijesti o pobjedama Austrije. Usred ratnih događaja g. 1793. razaslao je zagrebački veliki župan Nikola Škrlec veliki broj štampanih pisama sa datumom od 19. decembra plemstvu i svećenstvu tražeći vojnu pomoć. Između ostalog navodi, kako su se i ostale županije odazvale da pomognu svojim prinosima. Čini se, da ova molba Škrlčeva nije postigla pravi uspjeh, te da je morao ponovo urgirati i tek onda su mu pojedini poslali bilo živiežne namirnice bilo regrute.

Kada je poslije smrti državnog kancelara kneza Kaunitza (27. juna 1794.) došao barun Franjo Thugut, bila je pooštrena cenzura i uvedena tajna policija tako, da je javnost smjela znati samo o onim događajima, koje je propustila cenzura. U građanskim krugovima Hrvatske bilo je izvjesnih simpatija za francusku revoluciju. To nam svjedoči jedan pamflet u pučkom stilu, koji je bio krivo pripisan biskupu Vrhovcu. U toj pjesmi (pamfletu) oštro se napada plemstvo. Seljak hrani i odijeva plemiće, mostove i ceste gradi »sve on djela, sve on plaća, ako mu ne ostane ni rubača«. Francuz ne ratuje protiv građana i seljaka već protiv krvnika plemića i popova vražjih namjesnika.

Opet ima indicija, koje govore, da zagrebački građani nijesu bili oduševljeni idejama francuske revolucije. O pokladama 1794. neki je zagrebački građanin Schiffer načinio »guillotinam gallicam«, na koju je stavio njemački natpis, da tako izgleda francuska sloboda i jednakost.

Valovi francuske revolucije osjećaju se te godine u zagrebačkom društvu. Biskup Vrhovac piše u februaru 1794. nekom svom znancu, da je Zagreb pun »supremae licentiae«. Zagreb se u pokvarenosti takmiči s najvećim gradovima. Ni među svećenstvom nije bilo discipline i biskup se u svojim poslanicama tuži na to. On nam spominje, da je u Zagrebu bilo već 1792. pristaša Jakobinaca, a njegovi neprijatelji su sumnjičili i njega samoga, da simpatizira s njima. Vlast je budno pazila, da se spriječi utjecaj francuske revolucije. 1. maja 1794. iz Bude piše grof Karlo Zichy u ime ugarskog namjesničkg vijeća zagrebačkoj županiji, da se neki francuski komisari zadržavaju u ugarskom kraljevstvu. Stoga naređuje u ime kraljevo, da se ima svakoga ovakvoga zbog dobra države uhvatiti i o tome namjesničko vijeće odmah obavijestiti.

7. septembra 1794. u ime kraljevo naredilo je ugarsko namjesničko vijeće zagrebačkoj županiji, da se ima najstrože kazniti svakog tko radi protiv mira i javnoga poretka. U to vrijeme, naime, uhvaćeni su neki dokumenti, iz kojih su vlasti doznale, da Francuzi šire propagandu na sve

moguće načine. Kako je bila stroga cenzura, najbolji nam je dokaz, da je samo te godine bilo zabranjeno u monarhiji 4476 knjiga. Kada je zagrebački knjižar Franjo Müller tražio od gradačkog knjižara L. Simona, da mu pošalje nekoliko zabranjenih knjiga naivnoga sadržaja, nastala je zbog toga cijela afera, te je sam palatin Leopold naredio zagrebačkoj županiji, da se provede istraga u toj stvari. Izgleda da Austriji nijesu bile dovoljne mjere opreza, koje je poduzela, da se očuva mir u unutarnjem poretku Hrvatske, nego je nastojala da prekine i svaki trgovački kontakt sa Francuskom. Sam je car odredbom od 20. sept. i 3. oktobra zabranio svako trgovanje sa Francuskom i osvojenim zemljama. Građanstvo je bilo prisiljeno da prijavi vlastima svakog trgovca ili agenta, koji bi htio trgovati na ovaj način. U Hrvatskoj se osobito pazilo, tko dolazi iz inozemstva. Iz 1794. g. imamo dokaz o tome. Grof Pavao Bailo pobjegao je sa svojom ženom i djecom iz Francuske i nakon dugog lutanja došao u Varaždin. 8. augusta preslušana je najprije grofica, a onda grof i oboje su ispričali svoj život. Grof je bio star 51 godinu, a došao je u Francusku prije 36 godina i postigao u vojsci čin kapetana. 17. septembra 1793. revolucionari su mu uništili ženin dvorac, a on se s obitelji jedva spasio. Poslije dugog puta po mnogim evropskim gradovima zadržao se tada u Varaždinu da se odmori, a zatim je namjeravao otići na Rijeku.

Dok se Austrija borila protiv Francuske u Njemačkoj, Belgiji i Holandiji, režim se je stalno bojao, da Francuzi ne bi dobili pomoći iz Bosne. Zbog toga je zagrebačka generalna komanda dobila nalog da istraži, da li su zaista francuski emisari otišli u Bosnu i da li je moguće da se domognu korespondencije između ovih i turskih vojnih šefova. Usred ovih događaja izbila je na površinu i velika politička afera: urota opata Ignjata Martinovića protiv režima. O njoj kaže savremenik grof Adam Oršić ovo: »U različitim zemljama Francuzi su propovijedali pomoću svojih emisara jednakost i slobodu i neke su lude glave time zanijeli. U Ugarskoj su exfranciskan opat Martinović, grof Sigray, Solarček i Lacković podigli komplot i razašiljali okolo jedan revolucionarni katekizam, u kojem se govori o pravima slobodnoga čovjeka... Kada je na vrijeme njihova korespondencija uhvaćena, oni su bili u Pešti smaknuti. »U ovu urotu bio je uvučen i biskup Vrhovac. Neprijatelji njegovi objeđivali su ga, da je odan demokratskim idejama, da je dobar prijatelj s barunom Taufferom, koji je u Ljubljani i Zagrebu zasadio »drvo slobode« (arbor libertatis). Biskup se je obranio — i ako teškom mukom — od tih objeda i u proljeće 1795. mogao se je vratiti iz Beča u Zagreb.

Revolucionarno djelovanje Ignjata Martinovića bilo je u glavnom ograničeno na Ugarsku, iako su pod njegovim utjecajem bili razasuti revolucionarni odbori i po Hrvatskoj. Kud i kamo veći utjecaj na prilike

u Hrvatskoj imao je pustolov barun Siegfrid Ivan Taufferer. Kad je buknula francuska revolucija počeše se po svim zemljama osnivati tajna društva. Taufferer se oduševio tim pokretom; u Beču na Grabenu pozivao je građanstvo na ustanak. Čini se, da je imao veze sa Martinovićem. Ubrzo je morao bježati iz Beča u Hrvatsku, gdje se prikrivao i mijenjao stan i ime, pa se i dalje bavio propagiranjem jakobinskih ideja. Nemiri, koji su nastali u Ljubljani i Zagrebu, a koje su vodili studenti, bili su njegovo djelo. Držalo se, da je on u Zagrebu svečano zasadio »drvo slobode«. Tom prilikom izašle su 1795. u Zagrebu 2 knjižice. To su štampane 2 propovijedi, koje je držao P. Albertus, kapucin, nedjeljni propovjednik župne crkve u Bozenu. Tu se oštro obara na »drvo slobode« kojoj je korijen u samom paklu. Kad je Taufferer osjetio opasnost u Zagrebu, pobjegne u Veneciju, a onda u Nizzu, gdje se upozna sa Robespierrovim bratom Augustinom, komesarom francuske strahovlade. Ovaj ga namjesti kod francuskog poslansva u Genovi, gdje je Taufferer izradio detaljni plan o ustanku u Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri, koje treba osloboditi od Habsburgovaca. Ovaj je plan poslao pariškom revolucionarnom odboru i opisao važnost ustanka u ovim krajevima. Sam je bio spreman da vodi cijelu ovu akciju. Čini se, da je zbog toga stupio i u vezu sa bosanskim pašom, kojemu obeća — ako bude ostao neutralan — neke pogranične tvrđave. Ali mu »odbor za narodno blagostanje« nije mogao dati 3 milijuna forinti, da se provede ovaj plan, stoga on odgodi ovaj ustanak na neizvjesno vrijeme. Taufferera su primili u francusku vojsku s činom potpukovnika generalštaba i on preuze zadaću da sastavi »Hrvatsku legiju«, s kojom je uskoro započeo uznemirivati austrijske posade u Italiji. Ubrzo su ga uhvatili Austrijanci i 24. maja 1796. u Beču pogubili. U Hrvatskoj nije bilo više sličnih pokušaja.

Iz god. 1795. imamo dokaze, da se je senjski biskup Jožić dopisivao sa Francuzima. Vlasti su o tome obavijestile generalnu komandu, koja je trebala provesti istragu u tome pravcu.

Cenzura nije jenjavala ni u ovoj godini. Ugarsko namjesničko vijeće zabranilo je već spomenutom zagrebačkom knjižaru Mülleru prodaju knjiga: »Nouveau calendrier français« i sasvim naivnu knjižicu: Année galant ou Etienne à l'amour«. Kada su 20. maja 1795. smaknuti Martinović i drugovi, proveden je najstroži policijski i uhodarski sistem, te je svaka sloboda govora i pisanja bila ukinuta. Sva su pa i literarna društva ukinuta. Thugut je postigao na ovaj način, da je u zemlji zavladala mrtva tišina. U to vrijme vodila se i dalje borba između Austrije i Francuske. Kada su Austrijanci potjerali Jourdanovu armiju preko Rajne i zauzeli Mainz i kada je Wurmser osvojio Manheim 21. novembra 1795., u Hrvatskoj su se te pobjede slavile misama zahvalnicama. U slavu toga događaja sastavio je župnik iz Požege David Mežnar 16. januara 1796. jednu »Pridiku«. Odmah počtkom 1796. nalazimo pamflet inspiriran jakobinskim idejama hrvatskim jezikom u stihovima, koji je bio raširen po cijelom Zagrebu. Povedena je istraga, ali se nije moglo pronaći autora. Najsmješnije je bilo, da je isti pamflet bio još dva puta štampan i dijeljen čak i na sam dan otvorenja sabora 24. oktobra 1796. Slijedeća godina 1797. bila je nemirna. Vlast je ponovno tražila regrute i povećavala poreze za vojsku. Iz te godine datira pjesma Požežanina Antuna Nagya protiv Francuza. Sam Nagy bio je kasnije poklonik cara Napoleona. Mir, koji je potpisan između Francuske i Austrije 17. oktobra 1797. u Campo-Formiu, nije dugo potrajao. Rat se nastavio slijedeće godine i trajao je sve do 1801. Iz te druge epohe rata imamo knjižicu župnika Josipa Gorščaka posvećenu pukovniku Antunu Kazimiru, a govori o zauzeću Mantue u Italiji. Obara se na Francuze i kaže, da obećavaju svima ljudima slobodu, a kriju svoju okrutnost. Zato zahvaljuje Bogu, što je dao pobjedu Austriji. God. 1800. bilo je opet provedeno regrutovanje u Hrvatskoj. Plemić Jakob Svetić iz Pleternice obraća se proklamacijom na njemačkom jeziku svojoj braći plemićima i nuka ih, neka pomognu svome vladaru. Hrvatski pjesnik i svećenik Tito Brezovački spjevao je g. 1800. dvije pjesme protiv Francuza. Prva ima naslov »Horvat Horvatom horvatski govori«, izašla u Novom kalendaru za leto 1801., a druga: »Ode inclitae nobilitati regnorum Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae...« Autor prikazuje zlodjela Francuza i sokoli hrvasko plemstvo, da ustraje u borbi protiv Francuza, kojega će se sigurno pobijediti.

Ovi dokumenti pokazuju nam neposredne odjeke francuske revolucije u Hrvatskoj. Vidi se, da je hrvatsko plemstvo i svećenstvo stajalo po osjećajima i po interesima uz Austriju, i sprečavalo svaki dašak novih ideja, jer su se bojali, da se ne poruši stari red, po kojem su oni bili gospodari. Seljaštvo u to doba još nije imalo riječi, jer je bilo neuko, pa je i dalje robovalo svojim gospodarima i kralju.

Izvori:

Fancev F.: Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790—1832), Građa XII., Zagreb 1933.

Kr. državni arhiv u Zagrebu: Comit. zagrabiensis Congregationalia 1793.—1799.

" : Archivium I. R. civit. Zagrabiae, acta politica 1793.

" : Acta Neo-Acquisita 1791. ad 1793.

" : Comit. Zagreb. — Praesidialia Nicolai Skrlec, sup. com. 1753.—1797.

" : Register General-Kommando von Agram pro anno 1794.—1795.

General Kommando von Agram 1792.—1795.

Acta Banalia, 1794.

Memoiren des Grafen Adam Orssich de Szlavetich, Arkiv za povjesnicu jugoslavensku, knj. X. Zagreb 1869.
Uspomene iz francuske revolucije. Banovac (Petrinja) 1907.

L i t e r a t u r a :

Andrić N.: Iz ratničke književnosti hrvatske, Prosvjeta X., Zagreb 1902.,
Bacsányi Janos: Válagattot koltemenyei, kiadta Lengyel Miklós, Budapest.
Barac A.: Notes sur les Français dans la litterature de l' Illirisme, Annales de l' institut français de Zagreb (1937.).
Brlić A.: Baron Taufferer i francusko-hrvatska legija u 1795. Narodna Starina XI., Zagreb 1932.
Csuday E.: Die Geschichte der Ungarn. Berlin 1899.
Dabinović A.: La France révolutionaire et les pays balkaniques. Annales de l' institut français de Zagreb, 1937.
Deželić V: Maksimilijan Vrhovac, Zagreb 1904.
Mayer M. F.: Geschichte Oesterreichs II., Wien u. Leipzig 1901.
Smičiklas T.: Poviest hrvatska II., Zagreb 1879.
Šišić F.: Biskup Makso Vrhovac i Martinovićeva urota. Vienac XXXV, Zagreb 1903.
Šurmin Đ.: Hrvatski preporod I., Zagreb 1903.
Vodnik B.: Kazalište staroga Zagreba, Jugoslavenska Njiva VI., Zagreb 1922.

Stjepan Antoljak, Zagreb.

Na obranu lingvistike

U predzadnjem broju Nastavnog Vjesnika (god. 1939-40, br. 4.) gosp. Josip Tomić, pisac knjige Matoševo poznavanje francuske književnosti, dajući »dvije napomene« o mojoj knjizi, iznio je i svoje mišljenje, kako bi trebalo shvatiti pogodbene rečenice. Kako se iz donje bilješke vidi, suvišno je, da s njime raspravljam o svojim idejama, kad uopće nije shvatio moju knjigu.[1] Ali, da ne bi tko mislio, da g. T. brani staru gramatiku, dužnost mi je da se osvrnem na njegovu teoriju o kondicionalnim rečenicama (jer na koncu konca to je ipak štampano u Nast. Vj.). Kratko i jezgrovito g. Tomić veli, da nema pogodbenih potencijalnih rečenica, nego da postoje samo realne i irealne pogodbene rečenice (i to N. B. veli, da je to **n a č e l n a** podjela u dvije **l o g i č n e** grupe). Od najstarijih latinskih i grčkih gramatičara, pa do najmodernijih nitko nije poistovjetio ova dva tipa rečenica: I. **A k o b i h i m a o s t o d i n a r a, d a o b i h t i p e d e s e t; k a d...** (za budućnost) i II. **d a i m a m s t o d i n a r a, d a o b i h t i p e d e s e t.** Ja lično ne kritiziram toliko tu logičku besmislicu, zato što g. Tomić dva različna logička tipa naziva istim terminom (jer »les termes ne sont pas essentiels; c'est l' analyse qui compte«), nego što on niječe stvarnu, misaonu razliku, koja postoji između pogodbenih potencijalnih i pogodbenih irealnih rečenica. Znači, da je u latinskom sasvim isto *si habeam dem i si haberem darem!* I evo kako nas g. Tomić (str. 295.) uvodi u tu teoriju: Pogodbene rečenice: »ako sam spalio svoj rukopis, bilo mi je drago« i: »da sam imao 1000 dinara, dao bih ti 200 dinara«, očito su oprečne; — jedna se dogodila u prošlosti, a druga se nije dogodila. Prva je prema tome realna, a druga irealna. Obadvije su moguće, t. j. potencijalne; prva je moguća, jer se dogodila, a druga je isto tako moguća, jer se je mogla dogoditi, iako se stvarno nije dogodila. Ali rečenica: »da imam moć, t. j. da mogu, poslao bih sve ljude na Mars«, u pravom je smislu riječi pogodbena irealna rečenica, i to faktički nemoguća.

U drugom citatu francusku riječ »réalité« (ovog puta g. Tomić ne citira original) prevodi sa »vrijeme«, »vrijeme i prostor«. Tko god otvori moju knjigu na str. 93., morat će se nasmijati isporeďujući original s Tomićevim prijevodom.

U trećem citatu riječ »irréalité« (ni ovoga puta ne navodi original!) prevodi s »realnost«. Ne vjerujem, da bi to mogla biti štamparska pogrješka, kad g. Tomić baš o toj realnosti piše na dugo i na široko. Jer da je shvatio riječ »irréalité« (irealnost), ne vjerujem, da bi se na tome uopće zaustavio. Ta valjda znade, da se moja rečenica, koju on kritizira (prevodeći »irréalité« sa realnost): »L'irréalité au présent se tra-

1. G. Tomić uzeo je šest citata iz moje knjige, i ne poznavajući predmet falsificirao je u prijevodu moje misli. U prvom citatu (Nast. Vj. str. 292.): »Les termes ne sont pas essentiels; c'est l'analyse qui compte«, prevodi on »terme« kao »izraz«, »riječ«. Tko god otvori moju knjigu na citiranoj stranici (str. 42., red. 5. odozdo. — G. Tomić je vrlo savjesno citirao prostorni položaj mojih rečenica!), ne može uopće pomisliti, da bi »terme« u ovom kontekstu i iza onih primjera mogao značiti »izraz«, »riječ«. (Radi se naime o rečenicama, za koje često ne znamo, da li su namjerne ili posljedične, odnosno uzročne, pa ja velim: »U ostalom, kako smo već rekli, termini nisu bitni, bitno je da ispravno analiziramo misli u rečenici). Na citiranom mjestu kao i na još mnogo mjesta u mojoj knjizi (osobito na str. 41. i 42., koje g. Tomić citira) riječ »terme« znači termin, »naziv«, a u toj semantičkoj vrijednosti ta se riječ općenito upotrebljava. Da sam ja mjesto riječi »terme« nekom zabunom napisao čak »expression linguistique«, što uistinu znači »izraz«, »riječ«, čitalac moje knjige i onda bi shvatio o čemu se radi. Ta ja u cijeloj svojoj studiji od prve do zadnje stranice govorim i dokazujem, da je najvažnije u jeziku »izraz«, »riječ«, a ne formalna pravila, veznici i slično.

guća i nestvarna, jer je nemoguće, da se ostvari. Ali druga je stvar ako kažem: »da imam 500.000 din., kupio bih lijepu kuću«, ili: »da imam 100.000 din., otišao bih u Ameriku«. Ovo su de facto irealne rečenice, uzevši u obzir moje okolnosti, ali same po sebi ne moraju da budu irealne za svakoga, jer ima ljudi, koji imaju taj novac. A zašto bi to meni teoretski bilo nemoguće imati? Hoću da kažem, da razlikovanje pogodbenih rečenica u irealne i potencijalne (»possibles« i »irréelles« kako to čini g. Guberina) nema smisla i oslona. Njihovu potencijalnost ili mogućnost realizovanja određuje ne gramatički, ne stilski oblik, ne afekt, ne intonacija, nego sama radnja po sebi i po svojim okolnostima.«

Citirao sam cijeli odlomak. A sada? Moje je mišljenje, da bi bilo najbolje završiti. Međutim, da završim, mnogi ne bi bili svijesni, što je g. Tomić ovdje napisao. Zato nastavljam.

Kad se pročita taj odlomak koji je s lingvističkog gledišta nakaza, onda bi ipak bilo logično, da će g. Tomić polazeći i s te nakazne lingvistike reći: Eto u glavnom u skupini pogodbenih rečenica postoje pogodbene potencijalne rečenice (neka se ponovno pročitaju prvi retci citiranog odlomka!). A kad tamo na str. 298. i 299. daje tabelu pogodbenih rečenica, gdje uopće nema pogodbenih potencijalnih rečenica, a navedeni primjeri pokazuju da i potencijalne i irealne rečenice stavlja u irealne. Dok u gornjoj teoretskoj analizi 90% njegovih navoda govori, da nema irealnih rečenica, kasnije, kad svoju teoriju primjenjuje, (str. 298-9) irealne rečenice obuhvaćaju i potencijalne i irealne, a potencijalnih kao logične grupe nestaje. Što je najčudnovatije, direktno prije te tabele na str. 298. izražava istu misao kao i na str. 295. (gdje se nalazi gore naveden citat!). Na str. 297.-298. čitamo naime: »Budući da mogućnost, vjerojatnost u pogodbenim rečenicama ne određuju vremenski i gramatički oblik glagola, nego radnja sama po sebi, i jer je ona jedina, koja to određuje i odlučuje prema različnim okolnostima, čini mi se najzgodnije, da se pogodbene rečenice načelno podijele u dvije logične grupe: A) Pogodbene realne rečenice i B) Pogodbene irealne rečenice.« Dakle tu podjelu on smatra logičnom, a ne formalnom. Kad je isporedimo s teorijom na str. 295. onda zbilja ne možemo shvatiti, da su mozak i ruka pripadale istoj osobi na str. 295. i na str. 297.-298.

Da ne bi netko mislio, da pretjeravam, evo njegove rečenice i sa str. 298.: »Ali kako sam napomenuo, potencijalnost određuje samo smisao t. j. radnja po sebi. Prema tome te se rečenice (t. j. one, koje ja — Guberina — i cijeli svijet nazivamo potencijalnim) priklanjaju načelno irealnim, sekundarno realnim.« Dakle s m i s a o kaže, da je r e č e n i c a p o t e n c i j a l n a (po samom g. Tomiću). Sve do sada je taj isti g. Tomić tvrdio, da je smisao bitan, a sada kaže: »Te (t. j. rečenice, koje su po smislu

---

duit en français comme la possibilité« (radi se naime o imperfektu) nalazi u svim fr. gramatikama. Na citiranoj stranici (str. 46.) iznio sam tako poznatu činjenicu, da mi je stvarno nejasno, kako se je čak i g. Tomić mogao zabuniti.

Četvrti citat nije ni »prostorno« točan. G. Tomić (str. 294) veli: »Prema tome (t. j. prema mojim teorijama) dosadašnje glavne rečenice trebale bi da se zovu sporednima, a sporedne glavnima, jer dosadašnje glavne rečenice uzročno zavise od dosada sporednih. Da dokaže apsurdnost stare škole, a opravdanost svojih tvrdnja, autor (to jest ja) se služi ovim primjerom kao da se rečenicom »premda je radio, nije uspio« — po staroj školi mora shvatiti »nije uspio, jer je radio«. — Ja govorim o dijelovima zavisnih rečenica na str. 48.—49. i kao dokaze za svoje tvrdnje uzimam rečenice: uzročne, posljedične, namjerne i pogodbene, a nema još ni govora o dopusnim rečenicama (gornju pak rečenicu g. Tomić je svakako istrgao iz odlomka o dopusnim rečenicama). Tek na str. 52. počinjem govoriti o dopusnim rečenicama i kažem, da se u toj skupini rečenica ne može ni govoriti o logičnoj zavisnosti. Rečenica koju je citirao g. Tomić, ne nalazi se uopće u odlomku, u kojemu se govori o glavnim i zavisnim rečenicama.

Peti citat je ispravan i po originalu i po prijevodu. Ipak je falsifikat. Evo zašto: g. Tomić uzima rečenicu sa strane 53. kao moju temeljnu definiciju zavisnih rečenica, pa se pita, čija je. A ne vidi, da sam već na str. 36. definirao zavisne rečenice i da sam do 53. stranice (s koje on uzima moju definiciju zavisnih rečenica) na temelju te definicije sa str. 36. dao cijeli sistem zavisnih rečenica. On pak upućuje čitaoce Nast. Vj. na str. 53., tamo, gdje više i ne govorim o zavisnim rečenicama. Naravno, da će malo tko razumije, što ja mislim o zavisnim rečenicama, ako počne proučavati moju teoriju na str. 53., t. j. tamo, gdje prestajem o njima govoriti. Na dvadeset stranica prije str. 53. opširno dokazujem i svoju definiciju i svoj sistem zavisnih rečenica, da na str. 53. (još bolje već na str. 52.) počnem govoriti o skupini rečenica, koje su s logičnog stanovišta suprotne zavisnim rečenicama. (G. Tomić je slično shvaćanje pokazao i na str. 293., gdje veli, da sam od str. 160. [u Nast. Vjesniku stoji, valjda griješkom, 16.] — 190. razradio cijelo poglavlje o pogodbenim rečenicama). Na tim stranama (već od str. 76.) ja proučavam stilističku vrijednost rečenica, a samo do str. 76. govorim o njihovoj logičkoj vrijednosti. G. Tomić, koji bez sumnje govori o logičkoj vrijednosti pogodbenih rečenica, morao je uputiti čitaoce na I. dio moje knjige (od str. 1.—77.), da vide, što ja mislim o logičkoj vrijednosti pogodbenih rečenica. Kako će čitaoci znati, što ja mislim o pogodbenim rečenicama, kad ih on upućuje na stilistički dio, t. j. na onaj dio, o kojem on uopće ne govori. I niječe ga!

O šestom citatu govorim na drugom mjestu, jer ulazi u Tomićevu teoriju o pogodbenim rečenicama.

potencijalne) se rečenice priklanjaju načelno irealnim, sekundarno realnim.« Zanimljivo! A nikad se ne priklanjaju potencijalnim, i ako »su po smislu (po samom g. Tomiću) potencijalne«. Na jednom mjestu g. Tomić i ovo veli: »Ako ima slučajeva, da se oblicima irealnih rečenica katkada izražava i realna rečenica — (str. 297).« Zbilja bi me zanimalo, u kojem je stadiju francuski jezik imao iste oblike za realne i irealne pogodbene rečenice!

Najteže pak mogu shvatiti slijedeću nelogičnost i lingvističku nakaznost: U toj tabeli (str. 298.-299.) stoji, da vremenski prilog »sutra« označuje, da se radi o pogodbenim irealnim rečenicama. Nevjerojatno! Ta baš ideja budućnosti (naročito u francuskom, gdje imperfekt izražava potencijalnost i irealnost u sadašnjosti) govori, da se radi o pogodbenim potencijalnim rečenicama. Ta je činjenica općenito poznata. Evo na primjer nekoliko rečenica iz gramatike Le Bidois, koji u glavnom radi po teorijama F. Brunot-a: a) Si Homère vivait présentément il ferait des poèmes admirables; b) Je le craindrais bientôt s'il ne me craignait plus. U prvoj rečenici riječ présentément govori, da se radi o irealnim rečenicama, a u drugoj riječ bientôt pokazuje, da se radi o potencijalnim rečenicama (v. G. et R. Le Bidois: Syntaxe du français moderne II., str. 544). To je komentar samog Le Bidois, a drugačije se i ne može tumačiti.

A g. Tomić videći, da se u francuskom imperfekt upotrebljava u potencijalnim i irealnim rečenicama, ovako umuje: Nema pogodbenih potencijalnih rečenica, sve su irealne. (Takve grješke mora neminovno počiniti svaki onaj, koji ne zna, da jedan isti oblik može izraziti više različnih misli. — Molim, to nije moja originalna ideja!) Evo neka malo govori F. Brunot: Il y a des irréelles au présent (s imperfektom!): L'argent eh! vous verriez ce que j'en ferais — — si j'en avais beaucoup (La Pensée et la Langue, p. 895). On remarquera et la chose est loin d'être sans inconvénient, que cette phrase irréelle ne se distingue pas d'une potentielle par la forme (str. 895).

Kako vidimo iz Tomićevih teorija i primjera (zanimljivo je, da je Tomićev primjer po sadržaju sličan Brunot-ovom. Ali analiza?!) on nije mogao nikako prebroditi taj »inconvénient«. Ne treba da na tome mnogo insistiram. To su poznate činjenice. Jedino g. Tomić misli, da sam ja prvi uveo pog. potencijalne rečenice (v. citirani odlomak[2]). U općoj lingvistici postavlja se jedino pitanje, da li postoje pogodbene realne rečenice. Već je jedan od najpoznatijih lingvista A. Sechehaye izrazio tu ideju, a vidim, da je i sam Le Bidois u svojem najnovijem djelu rekao slijedeće: »S'il vient demain je lui parlerai«, est la forme ordinaire de la supposition relative à l'avenir (dakle prema budućnosti. A g. T. misli da se pogodbene rečenice u glavnom događaju u sadašnjosti. V. Nast. Vj. 296). Mais elle est quelquefois présentée autrement: »S'il venait demain, je lui parlerais« (o. c. p. 539). Le sens est le même (str. 539). Eto tu sam ideju ja razvijao u pogodbenim rečenicama, a što se tiče mojih razlaganja o potencijalnim i irealnim rečenicama, na što se osvrće g. T. to su loci communes.

U citiranom odlomku g. T. misli da rečenicu: »Da imam 500.000 din. kupio bih lijepu kuću«, ne možemo zvati »irealnom« uopće, jer teoretski postoji mogućnost, da se nešto dogodi, što se još ne događa. Što se na to može reći g. T.? Otvorimo bilo koju gramatiku, bilo koju lingvističku knjigu, svagdje ćemo naći slijedeću misao: Izražavamo uvijek ono, što mislimo, kad govorimo. Tako, ako pada kiša, a zbog toga ne izlazim van, reći ću: »Ne idem van, jer pada kiša«. I to je uzr. rečenica. A po teoriji g. Tomića to ne bi bila uzr. reč., jer zašto kiša mora padati? Ako pak ne pada kiša sada, kad ja govorim, a ja ne mislim izaći, ako kiša bude padala, onda ću reći: Ako bude padala kiša, ne ću izaći van. Po teoriji g. Tomića to ne bi bila pog. reč., jer moglo se je dogoditi, da sada pada kiša. Ako pak izlazim van, kad kiša ne pada, a ne bih izišao da pada, onda ću reći: Da pada kiša, ne bih izišao van. Ali ono što smo rekli, to uvijek vrijedi onoliko i onako, kako smo se u danom slučaju izrazili. Zato, ako jednoga dana g. Tomić bude imao 500.000 d., onda će on reći: Kupit ću lijepu kuću, jer imam 500.000 d., a sada kad nema, onda veli: Da imam — kupio bih, i to može biti samo irealna rečenica za sadašnjost[3]. Ako on sada nema 500.000 din., to ne znači, da se s izrazom 500.000 d. ne može složiti i uzročna rečenica. A on, ako ih nema i govori ozbiljno, može složiti u gornjoj misaonoj cjelini i u gornjem kontekstu i za sadašnjost samo pogodbenu irealnu rečenicu (a on svakako tu rečenicu uzima u sadašnjosti, jer veli na str. 296., da se sve pogodbene rečenice događaju u sadašnjosti, osim onih, koje adverb vremena postavlja u drugo vrijeme).

Isto tako, kad kažemo: Ako bih imao 100 dinara (g. T. još veli izričito sutra) dao bih ti 50, ta rečenica može biti samo pogodbena potencijalna rečenica, a ne kako g. T. u svojoj tabeli na str. 298. veli, da je

2 Već na str. 294. govori g. Tomić, da nije nikako zgodno upotrebljavati zajedno (kao što ja činim) termine: possible et irréel. Zbilja poznaje lingvističke termine! Zar Brunot ne upotrebljava zajedno nazive »possible« i »irréel«? A g. Tomić ima smionosti, da se poigrava imenom g. Brunot-a! On čak tvrdi, da se ja smatram učenikom g. F. Brunot-a! Budući da to nigdje ne stoji u mojoj knjizi i da sve moje teorije to niječu, znači, da je to sam g. Tomić zaključio!

3) Da on ne misli u tom primjeru na ono, što se općenito zove pogodbena potencijalna rečenica, dokazuje njegova tabela (str. 297.—298.), gdje on uopće ne poznaje pogodbenih potencijalnih rečenica.

to pogodbena irealna rečenica i to N. B. s logičnog gledišta!). Zaludu ga svi francuski gramatičari upozoravaju, da ne miješa pogodbene irealne s pogodbenim potencijalnim rečenicama. Vidio g. T. imperfekt u jednom i drugom logičnom tipu pa zaključio: Eto stavimo mi lijepo sve to u pogodbene irealne rečenice. Da je barem g. T. mislio na latinski jezik, valjda bi i on uvidio da »si« s konjuktivom prezenta ne izražava istu logičnu vrijednost, kao »si« s konjuktivom imperfekta. A i hrvatski jezik mu daje lijepu priliku, da opaža razliku, koja postoji između pogodbenih potencijalnih i pogodbenih irealnih rečenica.

Što tek znači Tomićev izraz »stilski oblik«. Da barem znade razlikovati stil od stilistike (a pročitao je 350 str. moje knjige), ne bi tolike elementarne pogrješke počinio. Ne bi ni ovo napisao: »Njihovu potencijalnost — ne određuje — afekt«. I to kao da mene citira! Ili opet kao da mene citira: »Melodičnost rečenice!«

Ne znam, što da rečem, kad g. Tomić uvodeći nas u svoju teoriju i tabelu o pogodbenim rečenicama uzima moje misli. (Naravno bez razumijevanja). Neka sude oni, koji su čitali moju knjigu. Evo te Tomićeve rečenice: Budući da mogućnost, vjerojatnost u pogodbenim rečenicama ne određuju vremenski i gramatički oblik glagola, nego radnja sama po sebi, i jer je ona jedina, koja to određuje i odlučuje prema različitim okolnostima, čini mi se najzgodnije, da se pogodbene rečenice načelno podijele u dvije logične grupe. (Naravno da sada slijede »dvije grupe«, koje se ne nalaze kod mene, kao ni u jednoj drugoj knjizi). Na istoj stranici to izrijekom potvrđuje sam g. Tomić, kad veli: »Konačni je zaključak autorov (t. j. moj), da u pogledu jezično-gramatičkih oblika i znakova, t. j. formalno, nema mogućnosti i bitno karakterističnih oznaka za pravo razlikovanje pogodbenih rečenica«. (str. 297.). Da je još dodao moju rečenicu, gdje govorim o važnosti konteksta, onda se ne bi ni po riječima razlikovala njegova rečenica od moje.

Na žalost još ne mogu svršiti, jer se moram osvrnuti na Tomićevu definiciju zavisnih rečenica. Istina moglo bi se reći, da je ta definicija uzeta iz najstarijih gramatika, ali ne bismo bili pravedni ni prema tim gramatikama, kad bismo definiciju, koju navodi g. Tomić shvatili, kako je g. T. shvaća. Evo te njegove definicije: »— zavisne rečenice su zato, što ne mogu stajati samostalno same za sebe, i što svoje značenje i smisao dobivaju tek iz odnosa s glavnom rečenicom.« Takvu sam definiciju u novije vrijeme našao jedino u nekoj lošoj gramatici za prvi razred srednjih škola. (Neka se samo isporede definicije zavisnih rečenica kod Brugmanna, Brunota, Le Bidoisa, Goughenheima i t. d.). Što se tiče mog ličnog tumačenja zavisnih rečenica, one uključuju najužu vezu jedne rečenice s drugom. Ja sam rekao: Les deux propositions (mislim »glavna« i »zavisna« koje zajedno prave složenu rečenicu) font une unité logique serrée et indissoluble (str. 36). Ako i jedna definicija, a to svakako moja

(t. j. La phrase subordonnée marque un raport d'idées tel que l'une d'elles est cause et l'autre conséquence) uključuje povezanost jedne rečenice s drugom. Međutim, ako uzmemo to tumačenje i izlaganje kao temeljno načelo, (to jest da zavisne rečenice dobivaju svoju pravu vrijednost, kad ih promatramo u cjelini — »glavnu« i »zavisnu rečenicu« zajedno), kao definiciju, dolazimo u sukob s elementarnom naukom o jezičnom izražaju kao cjelini. Jer i nezavisne rečenice prave jedinstvenu cjelinu i nemaju isti smisao, kao kad nijesu stavljene jedna do druge. Rečenice: Veni, vidi, vici su nezavisne, pojedini glagoli mogu stajati sami za sebe, ali oni više nemaju isto značenje kao u skupini: Veni, vidi, vici. Evo dva obična primjera, koji jasno govore, da definicija, koju citira g. Tomić nema nikakve veze s jezičnim činjenicama: 1. J'ai acheté une bicyclette neuve, car la mienne était usée. 2. j'ai acheté une bicyclette neuve, parce que la mienne était usée (F. Brunot: La Pensée et la langue, str. 806.). Prva je rečenica prema svim gramatičarima usporedna rečenica (tako sigurno misli i g. Tomić, jer sigurno nije razumio moje dokaze o protivnom), a druga zavisna. Ali, koji gramatičar može ustvrditi, da prva rečenica može stajati samostalnije nego druga? Očito je, da i jedna i druga imaju iste mogućnosti baš s toga gledišta. Najbolje dokazuje sam g. F. Brunot, koji na istoj stranici, za istu misao daje i ovaj jezični izražaj: »J'ai acheté une bicyclette, la mienne était usée (suvišno je da dodam, da g. Brunot nikad nije ni pomislio na definiciju, koju nam servira g. Tomić, misleći, da citira sve gramatičare ovoga svijeta). A zar zavisna bezveznička rečenica: »Pada kiša, ne idem van«, nema dva dijela, koji isto tako kao i nezavisne rečenice mogu stajati sami za sebe? G. T. naravno misli, da nema zavisnih bezvezničkih rečenica i da su rečenice »ne idem van, pada kiša«, dvije usporedne rečenice. Neka g. T. ne misli, da sam ja prvi stavio te rečenice u zavisne. Već je to stara lingvistička pjesma! G. T. govoreći u par redaka u zavisnim rečenicama uzima glavnu rečenicu kao opoziciju zavisnim rečenicama (str. 297). Pripadali bilo kojoj školi i imali ne znam koje teorije, ne možemo zavisne rečenice kao skupinu staviti nasuprot glavnim rečenicama. Onako, kako se izražava g. Tomić, možda je jedino dopušteno, i to s gledišta formalne gramatike, u pučkoj školi.

Lingvističke nakaze g. T. ipak kulminiraju u odlomku, u kojem govori o melodijama. G. T. se čudi, da netko može uzimati melodiju kao nešto bitno u jeziku. Ne znam zbilja koju riječ, da ovdje upotrijebim, za ovu lingvističku »kulturu«. Svi oni, koji i malo poznaju lingvističke studije u zadnjih 50 godina, moraju se zgroziti, kad to pročitaju. Eksperimentalna i instrumentalna fonetika je temelj svim današnjim lingvističkim studijama. Danas se i lingvistika radi u laboratoriju. Poznaje li g. Tomić djela najvećih svjetskih lingvista i fonetičara kao Bally-a, Gram-

mont-a, Fouché-a, Marouzea-u, Meillet-a, Vendryes-a, Jones-a? Znade li, da postoji tako zvana praška škola i fonetski instituti u Americi i Evropi? Već mali priručnici (isp. na pr. Grammont: Traité de prononciation) govore o s e m a n t i č k o j vrijednosti melodije. Konjuktiv i indikativ se tumače različnim melodijama. Već Brugmann govori o važnosti melodije u složenim rečenicama. A Bally? A Sechehaye, Meillet, Lerch?! A J. Marouzeau!! Suvišno je da govorim o historijskoj fonetici i važnosti, koju ima za nju eksperimentalna i instrumentalna fonetika!

Završujući ovaj članak hoću da naglasim, da g. T. nije pisao »dvije napomene« o mojoj knjizi iz zlobe (kao što tvrde svi moji znanci i prijatelji, koji njega ne poznaju tako dobro kao ja). Njegove ideje o pogodbenim rečenicama i njegovo poznavanje lingvistike, upućuju nas, da drugdje moramo tražiti uzroke. I vjerovali ili ne, njemu uopće nije bilo važno, da se osvrne na moju knjigu kao takvu, ili da je kritizira. On je samo čekao priliku, da iznese svoje teorije.

Petar Guberina, Zagreb

Vladimir Perinović: *Chrestomathia Latina za VII. razred realnih gimnazija. Zagreb 1939.*

Kod ove knjige treba ocijeniti: izbor građe, komentar i hrvatski jezik sa strane leksikalne, pravopisne i sintaktične.

A) I z b o r g r a đ e. Budući da je ova knjiga određena za odgojne zavode, od kojih neki imaju pravo primiti u razred mladež i jednoga i drugoga spola, trebalo je dobro paziti, da se u tu propisanu lektiru ne uvuku pjesme, kojih oprezan pedagog ne bi preporučio ni razredima, u kojima je samo muška ili samo ženska mladež, a kamo li u onima, u kojima je mladež pomiješana i to u vrlo opasnim godinama. Imajući pred očima pubertet jednoga i drugoga spola mora svaki dobri pedagog teško osuditi i pisca spomenute knjige i one recenzente, koji su je preporučili glavnom prosvjetnom savjetu u Beogradu, što su u ovu školsku knjigu uvrštene ove pjesme:

O d O v i d i j a :

Čitaocima. — Ostani, Korino! — Kako se stiče ljubav? — iz djela »Ars amatoria« odlomci na str. 155;

o d K a t u l a :

Vivamus atque amemus, — Lezbijino kolebanje, — Upoređenje, Pomirenje s Lezbijom, — Vječna ljubav . . . i ostalo na str. 162.;

o d T i b u l a :

Moj ideal (zbog nekih stihova o Deliji), — Izjavljivanje ljubavi, — Suplicijina ljepota . . . . i ostalo na str. 167. i 168.;

o d P r o p e r c i j a :

Prva ljubav. — Moć ljubavi. — Oproštaj. — Kornelija.

B) K o m e n t a r. Kod ove strane toga djela treba paziti na dvoje: na latinsku sintaksu i na hrvatski prijevod. Što se tiče latinske sintakse, ona se u komentaru vrlo rijetko i vrlo manjkavo uzima u pomoć, premda upravo u realnoj gimnaziji đaku treba mnogo više sintaktičnih bilježaka nego gimnazijalcu VII. razreda.

Tako odmah u prvom poglavlju »Priča o postanku grada Rima« ima mnogo absolutnih ablativa, a ni jedan nije spomenut. Tu bi trebalo đake upozoriti na onaj paragraf latinske gramatike, koji govori o raznim adverbijalnim izrekama, što se dadu zamijeniti tim ablativom. Isto tako u tom poglavlju imamo izreku: »tantam admirationem sui Latino praebuit« pa bi đaku trebalo rastumačiti onaj genitiv s u i, a komentar šuti o toj latinskoj finesi. — Uz glagol p o t i r i na str. 204., gdje je komentar za poglavlje II. spomenute priče od str. 27—28., ne stoji nikakova primjedba, nego samo hrvatski glagol z a v l a d a t i, a to nije komentar tomu glagolu, jer će to đak naći u svakom latinsko-hrvatskom rječniku; tu je trebalo đaka uputiti na onaj paragraf latinske sintakse, gdje se spominje ablativ i genitiv objekta uz glagol potiri.

Što imadu učenici koristi od primjedbe »hendindyoin« na str. 205., kad realci ne uče grčki?!

Uz riječi »memoriae studere« na str. 206. ne stoji nikakva opaska, da se zna, da li je oblik »memoriae« genitiv ili dativ.

Ovakih slučajeva ima možda nekoliko stotina; zato oni daju ovoj školskoj knjizi pečat balkanske površnosti.

U ovom odsjeku ocjene moram istaknuti još ova tri slučaja:

Na str. 219. čitamo: »aliquem perditum ire«, a da ništa nije rečeno za oblik *perditum*, te će mnogi i mnogi đak prije reći, da je to akuzativ p a r t i c i p a uz zamjenicu a l i q u e m, nego s u p i n uz glagol i r e.

Nikako se nije smjela u komentaru naći ova sintaktička pogreška *vertice submittere* — sagnuti, pognuti glavu« na str. 257., jer se pravo kaže *verticem submittere*. Ja sam kušao otkriti uzrok ovoj pogreški i čini mi se, da sam ga našao: u Ovidijevu tekstu na str. 129. te knjige čitamo stih 28. ovako: »Summissoque humiles intrarunt v e r t i c e postes« Pisac je dakle u hitrini uzeo iz pjesme taj ablativ *vertice* i uz njeg napisao aktivni infinitiv *submittere* ali je ipak to prekrupna pogreška. Da je pisac bio korekturu toga djela povjerio kakvu stručnjaku, ovaj bi bio tu pogrešku lako uočio i odmah odstranio. Osobito kod školskih knjiga treba više očiju, pa će biti manje pogrešaka i manje štete po samo djelo.

Napokon ovdje navodim sa str. 272. piščev komentar uz riječi: »M u s a *iussa petentem loca Ponti*: Muza, koja mi je zapovijedila da idem, da se naselim u kraju pokraj Crnoga mora«. Pisac je gornje latinske riječi uzeo iz Ovidijeva stiha: »Me quoque Musa levat Ponti loca iussa petentem«. Tko zna, što znači glagol *iubere*, odmah će razabrati, da riječ iussa nije atribut uz riječ Musa, nego uz riječ *loca*; prema tome treba onaj Ovidijev stih prevesti u prozi: »Mene je Muza krijepila i onda, kada sam išao na određeno mjesto kraj Ponta«. Da je car August bio Ovidija spremio u progonstvo, izričito svjedoče stihovi 97. i 98. pjesnikove autobiografije

»Cum maris Euxini positos ad laeva Tomitas
Quaerere me laesi principis ira iubet.«

Ovako tumačenje opravdava i povijest, jer ona kaže, da je car August poslao Ovidija tamo u progonstvo, a ne Musa, kako to tumači g. Perinović.

Pri kraju ovoga dijela ocjene mogu s pravom reći, da je ovaj komentar sličniji prijevodu latinskih riječi na hrvatski jezik, dakle suhoparna leksikalna građa uza svako štivo, nego sintaktični i stvarni tumač tih tekstova. Zato bi bio pisac bolje uradio, da je doista sastavio mali rječnik za ova štiva, a pod naslov »komentar« metnuo sam ono, što je đaku potrebito za jasno shvaćanje u sintaktičnom i stvarnom pogledu. Tada bi se uz j e d a n g l a g o l napisala sva značenja, koja može imati u ovoj čitanci, a ovako g. pisac piše glagol studere tri puta na str. 206. i 207. ovako:

a) *studere memoriae*, vježbati pamćenje,
b) *studere*, baviti se, mariti,
c) *studere*, težiti.

U drugi dio komentara idu hrvatske riječi i primjedbe, pa ću i o tom nešto istaknuti.

Tako na str. 203. čitamo: »Rimljani su jeli u ležećem stavu.« Kako glagoli ležati i stojati — stati prave dijametralnu opreku, to se nikako ne može kazati, da su jeli »u ležećem stavu«, jer to znači, da su ležali i stojali. Zato treba reći, da su Rimljani jeli »ležećke«.

Na istoj strani stoji uz riječ *stol* — turcizam *sofra!* Malo niže čitamo turcizam *čobani* mjesto hrvatske riječi *pastiri*. Čemu to?

Na str. 204. ima glagol *opponere* sa značenjem *izložiti*, a to se ne može nikako opravdati, jer hrvatskomu glagolu *izložiti* odgovara lat. glagol *exsponere*, a ruskom glagolu izložiti, što ga upotrebljava beogradski žargon, jednak je latinski glagol *demonstrare* ili *ostendere* ili koji drugi.

Uz riječ *sonitus* na istoj strani stoji hrv. supstantiv *jek*, a to nije pravo, nego se mora reći *zveket*; kada se govori o oružju.

Uz glagol *egere* (egeo 2) na str. 205. čitamo, *biti bez*, a to je krivo, jer se može reći: egere victu — biti bez živeža, ali se ne može prema hrvatskoj frazi *biti bez srca* reći latinski *egere corde*.

Uz riječ *ephippium* na str. 207. nema nikakve bilješke, odakle je ona uzeta i kako je načinjena, nego samo stoji riječ *sedlo*. Zato će mnogi i mnogi đak uzaludno pitati, kako to, da se kod te riječi piše ph mjesto f, i otkuda ondje dva glasa p.

Na str. 209. krivo uči knjiga, da *per indices* znači *preko uhoda*, nego se mora reći *po uhodama*, kao što naš narod govori preko tisuću godina i više: *po Bogu brate*, a ne: *preko Boga brate*. Tako uči svaka latinska gramatika, ako išta vrijedi, dapače i »Mali Latinac« od I. Pavca (Zagreb 1892.) na str. 80., ako je osoba sredstvo u nečijim rukama.

Nikako se među male pogreške te školske knjige, iako je prošla kroz dvostruku stručnu cenzuru prije odobrenja za školsku potrebu, ne može ubrojiti tvrdnja na str. 18., da zagrebački biskup M. Vrhovac ide u s l a v o n s k e p i s c e.

Tako je dakle i manjkav i kriv komentar ove knjige.

C) H r v a t s k i j e z i k u l e k s i k a l n o m p o g l e d u. Premda je ova knjiga napisana latinicom i ijekavštinom, da tako sigurnije uđe u hrvatske srednje škole, ne može ona ostati kao propisano školsko sredstvo — zbog jezika, jer je prepun elemenata iz beogradskog žargona. Nitko od nas Hrvata ništa ne prigovara ni Jovanu Skerliću, što je on kao velik autoritet beogradske učenosti u III. izdanju »Istorije nove srpske književnosti« (Beograd 1921.) rekao na str. 277.: »Staro shvatanje filološke škole da je srpski jezik dovršio svoj zadatak i da se od jezika Vuka Karadžića i Djura Daničića ne sme dalje ići, propalo je. Danas se na jezik gleda kao na prirodan proizvod ljudskog duha, na jedan živ organizam koji se stalno razvija i usavršava. U Srbiji, u čistoj nacionalnoj sredini i u slobodi stvara se tako zvani b e o g r a d s k i s t i l, nov i moderni književni jezik, živ, pokretan, živopisan (!), izrazit, obogaćen oživljavanjem zgodnih arhaizama, primanjem lepih provincijalizama, prirodnim stvaranjem neologizama, neophodno potrebnim za nove pojmove, nova osećanja i osećaje. U reakciji protivu filoloških dogmatičara ide se katkad suviše daleko i prelazi se i preko gramatike.

»B e o g r a d s k i s t i l«, p u n ž i v o t a, s n a g e, s v e v i š e o s v a j a, p r e l a z i g r a n i c e S r b i j e i p o s t a j e k n j i ž e v n i j e z i k najnovije srpske književnosti« — ni Srbima, koji se neobuzdano razmeću perom ne pazeći ni na leksikalnu čistoću ni na pravilnost oblika ni na tradicionalnu sintaksu, ali samo pod tim uvjetom, da oni nama Hrvatima ne nameću svoga književnoga jezika. Tu naime ne vlada estetika kao kod drugih jezika, koji se s pravom diče, da imaju klasičnih djela, nego potpuna samovolja ili anarhija, jer je tu sankcionirano sve, što se napiše srpskim perom. Za dokaz svoje tvrdnje, da je ova školska knjiga rasadnica beogradskoga žargona, mogu navesti gotovo sa svake

strane hrvatskoga teksta po nekoliko elemenata Skerlićeva književnoga jezika:

Str. 3.: plan, udžbenik, označava, ograničavati nahođenje, shvatanje, imperija, grupisao, zastupljen, postepen; str. 4.: njen, zastupljen, vaspitanje; str. 5.: zavjera; str. 6.: voćstvo, planovi, ostrvo, protiv, upoređenje; str. 7.: vaspitna; str. 8.: branioci, advokati; str. 9.: gostoprimstvo, dama; str. 10.: perike; str. 12.: prepiska; str. 13.: poluostrvo, uporedna nauka o jezicima, sveštenički, otadžbina, metal; str. 14.: pozajmica, saobraćaj, neovisan od..., znaci, potiče (herstammen); str. 15.: odomaćila se, savladao, odgovarajućim; str. 16.: nesalomljiv, poljoprivreda; str. 17.: diktuje, komandant, složenice, svakodnevni; str. 18.: suština, primljivost i t. d., i t. d.

Posebno mjesto i to na kraju, da se bolje upamti, zaslužuje riječ k o r u m p t i v n o s t (306.), jer ona dokazuje, da pisac nije dobro upućen u tvorbu latinskih riječi od supinske osnove. Stoga je ovaj balkanski humanist vrlo lako mogao počiniti gornju pogrešku, te ti se čini, da imaš pred sobom čovjeka, koji je vrlo slabo upućen u izgradnju latinskoga jezika.

Je li i ovo u duhu Jovana Skerlića, što čitamo na str. 21.: »prve knjižare i trgovine s knjigama«?

Ova je strana dakle za hrvatske škole upravo neprobavljiva, jer će se na svakom satu pružiti prilika, da se udara na beogradski žargon, ako se filolog ćuti jak u poznavanju hrvatskoga jezika i voli svoje čuvati, da mu se ne zatre pod utjecajem beogradskoga književnoga jezika. Ovdje moramo istaknuti hrvatski književni jezik protiv Skerlićeva književna jezika, jer je hrvatski književni jezik i stariji i čišći i pravilniji od srpskoga, kako ga uči i preporučuje Skerlić proglasivši, da je jezik Vukov i Daničićev — propao!

D) H r v a t s k i j e z i k s a s i n t a k t i č n e s t r a n e. Ovdje treba najprije naglasiti, da piscu ove knjige nije dovoljno poznata služba infinitiva, kako to svjedoče primjeri: »pravo biranja«, (str. 3.), »želim sam da unesem« (3), »omogućio upoznavanje« (3), »htio je da napiše« (109.) i t. d.

Da je pisac i inače slabo discipliniran prema propisima o službi historijskoga prezenta svršenih, a ne trajnih glagola, o službi perfekta svršenih glagola i o službi aorista, potvrdjuje nam ova knjiga na mnogo mjesta. Za vjerodostojnost ove tvrdnje navodim samo nekoliko primjera iz prvih tekstova historijskoga smjera: »Rimljani su došli u dodir. . .« (20.) »Grčki se jezik raširio u Rimu« (20.). — »Iz Kampanije su primili« (20.). — »Grčki su učitelji preplavili Rim.« (20.) i t. d.

Napokon treba kao krupnu pogrešku navesti to, što pisac prevodi latinski prijedlog p e r hrvatskim prijedlogom p r e k o, kada p e r

stoji s akuzativom osobnih substantiva, kao: »p e r i n d i c e s« (209.), gdje stoji prijevod »p r e k o u h o d a«. Ova je pogreška već naglašena kod govora o komentaru ove knjige, samo ovdje još dodajem, da je pisac morao ili tu rastumačiti, da taj akuzativ s prijedlogom p e r stoji mjesto ablativa instrumenti, ili đaka upozoriti na taj padež u latinskoj gramatici, koja je propisana za gimnazije.

Omanjih sintaktičnih pogrešaka ima po cijeloj knjizi, kao: »Uzori, k o j i h se utjecaj . . . počeo javljati« (18.), dok na str. 15. piše pravilno: »narod pod č i j i m su jarmom . . . živjeli . . .«; »prijetili s procesima« (219.) »oživljavali s bezbrojnim božanstvima« (16.), »trgovina s knjigama« (21.) i t. d.

Utjecaju latinskoga jezika valja pripisati pogreške: »Važno je da je Asinije Polion u Rimu uveo javna čitanja književnih radova (recitatio-nes) š t o je pomoglo i koristilo književnosti.« (22.) — »Dogadjalo se da su mnogi gradjani još za života podigli sebi spomenik, š t o nije rijedak slučaj ni u današnje doba.« (109.)

Isto tako pisac griješi na račun latinske sintakse, kada uz prelazne glagole s negacijom upotrebljava akuzativ objekta mjesto genitiva: »Nema skoro nijednog većeg grada u Italiji k o g a p o s t a n a k nijesu Grci pripisali kome svome heroju.« (203.) Da mjesto genitiva k o g a mora tu biti dativ k o m u ili zamjenica č i j i, to će zahtijevati svatko, komu je hrvatski jezik materinski i tko nije izvrgnut utjecaju beogradskoga književnoga jezika. Ovako ide i »s p o m o ć u n j i h« (299.) »s n j i h o v o m p o m o ć u«.

E) N e k n j i ž e v n i o b l i c i h r v. j e z i k a. U nas Hrvata nijesu književni oblici: »znaci« (14.), genitiv plurala: »ruka« (22.), »borbi« (241.), »Rimljanki« (247.), vokativ »ženico« (281.), plural »tijela« (264.), lok. »njegovom« (309.), superlativ »najmrskiji« (247.), particip »pronijeta« (213.) i prezent »sadrži« (300.).

F) O p r a v o p i s n i m p o g r e š k a m a h r v a t s k o g a t e k s t a. Velika nedosljednost ove knjige udara u oči kod preuzimanja latinskih i grčkih riječi, koje imaju glas s pred samoglasnikom, jer se jednom nalazi glas s, drugi put glas z, i dapače kod istih riječi kao: Mesija (5.), Metamorfosama (9.), Tesej (10.), konsonanti (16.), konsekventnost (17.), filosofija (21.), arsa i tesa (116.), elisija (117.), cenzura (117.), Musa (172.) — Cezar (10.), proza poezija (8.), Metamorfozama (260.), muzička (262.), Meduzina nakaza (258.) i t. d.

Za prijatelje umjerenoga etimologijskoga pravopisa navodim vrlo neobičnu konstataciju, da pisac ne dopušta, da se glas s omekša pred glasom č kod ovih riječi: o s ć a n s k i (13.), e t r u s ć a n s k i (14.) i r a s č l a n j u j u (17.). Krivo je pak napisan glas ć u prve dvije riječi, jer

glasovi c j i k j daju glas č, a ne glas ć, kako to svjedoče narodne riječi: Jajčanin od Jajc-janin i Visočanin od Visok-janin.

Da umjereni etimologijski pravopis popušta fonetici, te i on piše: č e š ć e, ž e š ć e, o b a v i j e š ć e n, o tom se može uvjeriti svatko čitajući, recimo - staro izdanje Šenoinih djela. Ta kako bi se došlo do glagola s p u š ć a t i, da se nije glas s pred ć pretvorio u š — spušćati, pa da se glasovi šć zamijene glasovima št! Tu je pisac toliko natražan, da se vraća u doba, kad je Vuk Karadžić pišući posvetu svojih pjesama Mariji Stanisavljević napisao »n a j č e š ć e«, a to je bilo u siječnju god. 1814., dakle prije 125 godina.

Po riječi z a đ e v i c a (261.) smije se suditi, da je pisac ove knjige Hercegovac iz kraja, gdje se govori: đed, đevojka, đetić i t. d. i da je u njem još toliko snažan dojam narodnoga govora iz njegovih ranih godina, te se ni pod stare dane nije mogao disciplinirati, da kao školski književnik piše pokoravajući se zakonu ijekavštine, po kojem glasovi d i t daju: d j e i t j e, a ne: đ e, ć e.

Z A K L J U Č A K. Ova objektivna ocjena neka služi za pouku i piscu, na što će sve morati paziti kod latinske čitanke za VIII. razred realnih gimnazija, i recenzentima, da ne budu površni onako, kako su to dokazali kod preporuke ove knjige. Kad hrvatski Zagorac veli, da ni vo ne pada dva puta u istu jamu, onda pogotovu to vrijedi za ljude i to učene i veleučene, da ne smiju počinjati onih pogrešaka, koje im se javno izlože u dobroj namjeri, da slijedeće djelo bude bolje od prvoga, pa tako uspješnije posluži školi i piscu utvrdi glas savjesna školnika. Zato očekujemo, da ćemo u predgovoru latinske čitanke za VIII. razred naći i piščevu zahvalu onomu, koji mu bude pomogao kod korekture tiska, i navod pisaca iz stranih škola, da se vidi, što pripada originalnoj, a što pozajmljenoj kompilaciji lat. tekstova.

J. D., Zagreb

Dr. Edita H o r e c k i: *Précis de grammaire française à l'usage de nos lycées.* Zagreb, 1938.

Prema propisanom programu nastave francuskog jezika u srednjim školama obučavanje francuske gramatike treba da se vrši na francuskom jeziku, odnosno, nastavnik se može prigodom samog tumačenja poslužiti zbog veće jasnoće i hrvatskim jezikom, ali konačno se gramatika i sintaktička pravila moraju formulirati na francuskom jeziku i učenici su dužni da ih tako reproduciraju. Nastava francuske gramatike na francuskom jeziku predstavlja svakako za naše đake teškoću, specijalno u nižim razredima, u kojima se oni još nisu upoznali ni s onim terminima, koje će kasnije usvojiti učenjem ostalih gramatika. Pa kad su i to jednom savladali, ostaje teškoća u tome, kako će se u pravilu svi ti poznati izrazi povezati. Iskustvo je pokazalo, da đaci pravila, koja su im posve jasna, vrlo nejasno formuliraju na francuskom jeziku, ako se služe gramatikama pisanim hrvatskim jezikom ili pak, ako stežu, sažimlju sami opširnije francuske gramatike. Ove pogreške javljaju se gotovo bez izuzetka kroz sve razrede, sve do najviših, pa i do samih priprema za maturu, na kojoj prema propisima gramatika i sintaksa uz prevođenje teksta sačinjavaju bitni dio ispitnog programa. Kako se međutim, specijalno u najvišim razredima, nastoji što manje gramatizirati i svesti obuku živog jezika u glavnom na konverzaciju, to je ponavljane gramatike i sintakse u cielosti pred samu maturu prijeko potrebno.

Kratak pregled francuske gramatike dr. Edite Horecki, kao što mu i ime kaže, nema većih pretenzija, nego da upozna đake s osnovnim pravilima francuske gramatike u najjednostavnijem i veoma pristupačnom obliku, a kandidatima za maturu da pruži repetitorij, u kome će se lako snaći, jer je pregledan, iako će ga po potrebi morati u ponekim poglavljima s nastavnikom dopuniti (na pr. De la prononciation, De la ponctuation, Des valeurs différentes du participe et de l'infinitif, La proposition participe, La proposition infinitive, Les propositions condntionnelles etc.) Međutim se na Q u e s t i o n n a i r e, koji postoji uz svaki paragraf, eventualno ne treba obazirati, budući da je za nastavnika potpuno nepotreban, a đak, ako zna primjere i ako su mu pravila iz tih primjera jasno izvedena, ne će osjećati nikakve teškoće, ako mu se pitanje drugačije formulira (jer se svakako nijedan dobar nastavnik ne će držati upravo onako sastavljenih pitanja, kako se nalaze u Questionnaireu), a đak kod ponavljanja gramatike ne treba da se služi tim pitanjima, jer, ponavljam, ona ne kazuju ništa novo, već možda čak i navode đaka na jedan način učenja, koji nije poželjan.

Dobra strana jedne gramatike svakako su vježbe, samo je šteta, što one nisu dosljedno provedene, bar kod svih važnih paragrafa — ako se uopće može govoriti o manje važnim i važnim poglavljima, jer su u toj knjizi doista samo najbitnije stvari i autorica se nije gubila u sitnicama. Te vježbe mogle bi se dati u raznovrsnijem i potpunijem obliku u novom izdanju na račun Questionnaire-a.

Apstrahirajući od spomenutih primjedbi, ova gramatika u mnogome olakšava rad nastavnika, naročito u pripremama za maturu, gdje nužno ponavljanje gramatike — obzirom na veliko gradivo iz francuske lektire i književnosti, koje je propisano za VIII. razred — u glavnom ostaje na đacima samima, koji u ovoj gramatici ne će naići ni na kakve teškoće niti u jeziku niti u smislu.

Neda Juračić, Zagreb

VIJESTI

† Dr. Petar Karlić

Dne 24. IV. o. g. preminuo je u Zagrebu u 63. godini života dr. Petar Karlić, hrvatski povjesničar, umirovljeni srednjoškolski profesor i privatni docent hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu.

Pučku i srednju školu svršio je u Gospiću, gdje se i rodio. Sveučilište je polazio u Zagrebu i slušao povijest i zemljopis, a poslije u Grazu slavistiku. Profesorski ispit je položio iz povijesti i zemljopisa u Zagrebu, a iz slavistike u Grazu. Doktorat je postigao iz narodne i opće povijesti u Zagrbu. Godine 1921. habilitirao se iz opće povijesti novoga vijeka za doba reformacije. Godine 1903. imenovala ga je Khuenova vlada suplentom u Vinkovcima, ali on nije htio od Khuena primiti dekret, već je zatražio i dobio mjesto na hrvatskoj gimnaziji u Zadru, gdje je služio sve do 1915. g., kad je bio postavljen profesorom na kr. donjogradskoj gimnaziji u Zagrebu. Godine 1926. bio je dodijeljen Kr. drž. arhivu u Zagrebu, odakle je 1930. g. ponovo vraćen na dužnost u Kr. donjogradsku gimnaziju, gdje je služio sve do umirovljenja (1932.).

Karlić je naučno počeo raditi već na sveučilištu u Zagrebu. U Zadru je u državnom i privatnim arhivima našao mnogo građe za svoj naučni rad. Već godine 1904. izdao je studiju: *Passio Sanctorum quatuor Coronatorum«* i štampao u programu državne gimnazije u Zadru. Iste godine prepisao je i poslao Tadi Smičiklasu isprave 13. vijeka za *»Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«*. Kao sveučilištarac izradio je raspravu: *Izbor i krunisanje Vladislava kralja češkoga za kralja ugarskoga i hrvatskoga*. Istu studiju izdao je s notama 1924. g. U Zadru štampao je god. 1907. knjigu *»Matica Dalmatinska« Dio I. — Osnutak i rad do izdanja Narodnih pjesama 1865*. Kritički je ispitivao rukopise *Gundulićeva »Osmana«*, koje je sam otkrio. Višegodišnji je plod njegova rada u Namjesničkom arhivu u Zadru djelo: *»Kraljski Dalmatin 1806.—1810.«*, koje je izdala »Matica Dalmatinska« u Zadru 1912. god. U njoj je prviput na hrvatskom jeziku, uz temeljit prikaz hrvatskih novina, prikazao i francusko vladanje u Dalmaciji. U djelu: *Matica Dalmatinska«. Dio I.—III.* (izdala »Matica Dalmatinska« u Zadru 1913.) kritički je prikazao kulturni i politički preporod Dalmacije u 19. vijeku. Pronašao je i objelodanio: *»Statut Lige kotara ninskoga«*. Objelodanjen je u »Vjesniku hrv. arh. društva«, sv. XIII., Zagreb 1912. Taj je statut u izvornoj redakciji od god. 1103. najstariji slavenski pisani izvor hrvatskoga prava.

Otkrio je djela nepoznatih književnika: *»Hvarkinju« Martina Benetovića i »Psalme Davidove« fra Luke Bračanina*. Izdala ih je »Jugoslavenska akademija«, Zagreb, 1915. i 1917. g. Otkrio je i god. 1921. objelodanio krasnu dubrovačku komediju 16. vijeka: *»Ljubavnike«*. Pisao je *monografije* o hrvatskim povjesničarima: *Tadi Smičiklasu, Ivanu Rabaru, Bogoljubu Krnicu i Vjekoslavu Klaiću:*

Prigodom tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva napisao je studiju: *»Hrvatski kralj Tomislav i njegovo doba*. (Preštampano iz »Vijenca« 1925., a drugo popunjeno izdanje, Zagreb 1926. g.). Izdao je još ova djela iz doba hrvatske nar. dinastije: *»Hrvatski kralj Petar Krešimir«*, (Zagreb 1926.), te *»Hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir«*, (Zagreb 1927. g.), *»Posljednji Trpimirović Stjepan II.* (Zagreb 1929.), *»Od smrti posljednjega Trpimirovića Stjepana II. do ugovora na Dravi 1102«* (Zagreb 1931.). Ovim je studijama nastojao Karlić pobiti prijašnje tvrdnje, da su Tomislav i Petar Krešimir bili »protivnici hrvatskih narodnih težnja«.

Oborio je neosnovanu tezu o nasilnoj smrti kralja Zvonimira. Studijom *»Od smrti posljednjega Trpimirovića Stjepana II. do ugovora na Dravi 1102«*. unio je Karlić nove rezultate u ono najzamršenije doba hrvatske povijesti.

Uz spomenute radove napisao je Karlić i drugih djela i radova — preko trideset, i unio u našu književnost i nauku nove književnike i nova djela, iznio nove vrlo važne rezultate u hrvatskoj povijesti za narodne dinastije. Karlić je stekao svojim naučnim istraživanjem i radom priznanje domaćih i stranih učenjaka: Vatroslava Jagića, M. Murka, dra K. Radleca, M. Toussainta, Wilh. Creizenacha, dra Fr. Wollmana, i drugih.

Dr. Karlić je bio najprije tajnik, a onda potpredsjednik »Matice Dalmatinske«, koju je doveo u užu vezu s »Maticom Hrvatskom«. U Zagrebu je 1919. g. izabran predsjednikom »Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora«. Bio je najprije suurednik, a neko vrijeme i glavni urednik »Nastavnog Vjesnika«, član mnogih hrvatskih kulturnih, prosvjetnih i humanitarnih društava, gdje je aktivno sudjelovao.

Neumorno je radio do posljednjeg dana svojega života spremajući opširno djelo: *»Hrvatski kraljevi narodne krvi«*, koje je morao ostaviti nedovršeno, jer ga je pretekla neumoljiva smrt.

Kad smo ovako iznijeli njegove lijepe i obilne radove u školi, nauci i njegovo djelovanje u javnom životu, možemo kazati, da je Karlić svojim radom ostavio vidljiv trag u hrvatskoj nauci i kulturnoj povijesti hrvatskoga naroda.

Mrtvo tijelo pokojnika blagoslovljeno je u mrtvačnici na Mirogoju, a zatim je prevezeno u njegovo rodno mjesto Gospić, gdje je sahranjeno u obiteljskoj grobnici. Pokojnika je ispratio lijepi broj profesora, hrvatskih kulturnih radnika i njegovih štovatelja. Bila mu laka hrvatska gruda, koju je za života tako žarko ljubio!

Vid Balenović, Zagreb

Izdaje: Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora. Uređuje: Uređivački odbor. Odgovorni urednik: Dr. Ante Cividini, gim. ravn., Škrlčeva ulica 18. — Tiskara Ivan Rast, Radićeva ulica 30.

Nastavni Vjesnik

Stručni i pedagoški časopis Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora.

Godište XLVIII., broj 6., svibanj-lipanj 1940.

Izlazi dvomjesečno jedan svezak. Pretplata iznosi godišnje Din. 60.—, polugodišnje Din. 30.—. Pojedini svezak stoji Din. 10.—. Čekovni račun Poštanske štedionice broj 31.665.

Nova adresa UPRAVE Nastavnog Vjesnika: Wilsonov trg 11, priz. desno (u prostorijama Društva hrv. srednjoškolskih profesora). Narudžbe, pretplate i reklamacije neka se šalju na upravu; lične reklamacije neka se predadu **pismeno** činovniku Društva (dnevno od 4—6 sati poslije podne).

Rukopisi i dopisi neka se šalju na UREDNIŠTVO: Zagreb, Grič 3 (prof. K. Kempni).

Molimo svu gg. suradnike, da uredne i jezično dotjerane rukopise šalju po mogućnosti prepisane strojem ili bar vrlo čitljivo pisane, jer inače otešćavaju rad uredništvu i poskupljuju tisak.

UREDNIŠTVO NASTAVNOG VJESNIKA JE PRIMILO SLIJEDEĆE ČASOPISE I KNJIGE:

Mjesečnici: Alma Mater Croatica — Bogoslovska Smotra — Hrvatska Prosvjeta — Hrvatska Revija — Hrvatska Smotra — Letopis Matice Srpske — Napredak — Nova Revija — Omladina — Polet — Priroda — Stenograf — Slovenski učitelj — Zagreb — Život.

Polumjesečnici: Hrvatski učiteljski dom — Savremenik.

Tjednici: Katolički list — Katolički tjednik — Muslimanska svijest.

Knjige: Petar Grgec: Krvava služba. — Petar Guberina: Valeur logique et valeur stylistique des compositions complexes en français et en croate. — Tituš Brezovački: Matijaš Grabancijaš Dijak — (priredio dr. V. Prestini). — Hrvatski preporoditelji za svoj narod (A. Mihanović — Dr. Lj. Gaj — Grof J. Drašković; priredio dr. V. Prestini, izd. knjižare Kugli). — Dr. Stjepan Antoljak: Dalmacija i Venecija na preliminarima u Leobenu i na miru u Campo-Formiu. — Dr. Emil Štampar: Josip Eugen Tomić. — Dr. G. Stojanović: Disciplinska odgovornost Banovinskih i gradskih službenika u Banovini Hrvatskoj. — Vrela i prinosi — zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima. — Pedagogijski leksikon. Priručnik za teoriju i praksu uzgoja (izdala Minerva).

ZADRUGA DRUŠTVA HRV. SREDNJOŠKOLSKIH PROFESORA

Na mnoge upite o upisu u članstvo »Pripomoćne zadruge Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora« javljamo, da se upis u Zadrugu vrši putem društvenih povjerenika na pojedinim gimnazijama i zavodima u Zagrebu i u provinciji. Kod navedenih povjerenika mogu se dobiti štampani formulari »Pristupnica« i ujedno se kod njih uplaćuje upisnina. Svim do sada upisanim članovima kao i novim članovima bit će u najskorije vrijeme poslane potvrde o upisu i uplati. Svi oni profesori, koji žele pristupiti u članstvo Zadruge mogu se i direktno obratiti na upravu Zadruge, da im se pošalje pristupnica. Sve dopise s tim u vezi treba slati na »Pripomoćnu zadrugu Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora« Zagreb, Krešimirov trg 3.

Ujedno uprava Zadruge moli sve povjerenike, da najkasnije DO 30. LIPNJA 1940. pošalju na gore označenu adresu ukupni izvještaj o upisu.